

T.C.

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMA NAMAZI VE ZUHR-İ ÂHİR MESELESİ

**RAHİMİ KÜÇÜK
130111010**

**TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET EFE**

İSTANBUL 2019

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı yüksek lisans programı 130111010 numaralı öğrencisi Rahmi KÜÇÜK'ün ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “CUMA NAMAZI VE ZUHR-İ ÂHİR MESELESİ” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 28.06.2019 tarihinde oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet EFE

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülkerim ÜNALAN

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Rahmi KÜÇÜK

CUMA NAMAZI VE ZUHR-İ ÂHİR MESELESİ

ÖZET

Bu çalışma Cuma namazının tarihsel seyrini, önemini vucubunu ve sıhhat şartlarını ve bu şartlar bağlamında özellikle zuhr-i ahir namazının neden çıktığını ve kılındığını ele almaktadır.

Çalışma hazırlanırken dört büyük mezhebin muteber fıkıh kitaplarına, yeri geldiğinde önemli tefsir kitaplarına, ilgili hadis kaynaklarına ve sahabe döneminde Cuma namazının sıhhat şartlarını sağlayan uygulamalara yer verilmiştir.

Bu çalışmada konu hakkında müstakil yayımlanmış risaleler incelenmiş, ilgili hadisler zaman zaman şerhedilmiş, geçmişte kılınan Cuma namazları ile günümüzde kılınan Cuma namazlarının taşıdığı sosyal ve siyasi etki karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın sonunda zuhr-i ahir meselesini ele alan yakın tarih ulemasının görüşleri ve tercih sebeplerine yer verilmiştir.

FRIDAY PRAYER AND ZUHR-İ ÂHİR MATTER

ABSTRACT

This study is about historical movement of Friday prayer and its importance, vucûb and health requirements. Under its different requirements this study also seeks how zuhr-i ahir prayer came out, why and when it was performed.

When this study is being prepared, reputed hadiths and fiqh books that belong to big scholars and four big mazhabs were also mentioned. Related hadith sources and sahabah applications on Friday prayer and its valid requirements were provided.

In this study, special pamphlets that written on this topic were analysed, related hadiths were explained and past performed Friday prayers and usual Friday prayers were compared in terms of their social and politic affects.

In the end of this study, approach of current islamic scholars on zuhr-i ahir prayer were mentioned.

ÖNSÖZ

Bu çalışma Cuma namazı bağlamında ortaya çıkmış zuhr-i ahir namazını bütün boyutlarıyla ele alan bir çalışmadır. Zuhr-i ahir kavramı Cuma namazı sıhhat şartlarını haiz olmadığı için sonradan zuhur etmiş bir kavram olması hasebiyle önem kazanmaktadır.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte çalışmanın konusu, amacı ve yöntemine dair bilgiler verilmiş, yararlanılan kaynaklara ve bu kaynaklardan nasıl istifade edildiğine yer verilmiştir. Birinci bölümde Cumanın manası, meşruiyeti, Cuma gününün ve Cuma namazının fazileti üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Cumanın vücup ve edasının şartlarındaki ihtilaflar delil ve tahlillerle ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Cumanın sıhhat şartlarının tam olarak sağlanmaması neticesinde ortaya çıkan zuhr-i ahir namazı tarihi arka planı, ona götüren sebepler, ayrıntılı delilleriyle birlikte ele alınmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında her bir bölüm için ayrı ayrı sonuçlar yazılmış, zuhr-i ahirle alakalı son kısımda kılınması gerektiğine dair gerekçeler verilmiştir.

Bu çalışmanın ana gövde konusu zuhr-i ahir olmasına rağmen, Cuma namazıyla olan yakın bağlantısından dolayı konu Cuma kelimesi ve Cuma namazının tarihi seyrinden başlamış, kadim ve muasır ulemanın da görüşlerine kronolojik olarak yer verilmiş ve bu sayede bir bütünlük sağlanması hedeflenmiştir.

Çalışma esnasında beni ilmi tecrübesi ve engin şefkatiyle yönlendiren başta kıymetli tez danışmanım Dr. Ahmet Efe Hocaefendi'ye, fakültemizin dekanı kıymetli Prf. Dr. Ahmet Turan ARSLAN'a destekleklerini esirgemeyen arkadaşlarım Abdullah Küskü ve Ersel Karabulut'a şükranlarımı arz ederim.

Rahmi Küçük

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	
BİRİNCİ BÖLÜM	4
CUMA’NIN MEŞRUIYETİ VE FAZİLETİ	4
1.1. CUMA’NIN MANASI VE MEŞRUIYYETİ.....	4
1.1.2. Cuma Kavramı:	4
1.1.2.1. Kelimenin Kökeni:	4
1.1.2.2. Manası:	4
1.1.2.3. İlk Kullanılışı:	4
1.1.3. Cuma’nın Tarihçesi	5
1.1.3.1. Sahabenin Kıldığı İlk Cuma	5
1.1.3.2. Resûlullah’ın İlk Cuma Namazı	7
1.1.4. Cuma Namazının Meşruiyeti	8
1.1.5. Cuma Gününün Fazileti	11
1.1.6. Cuma Namazının Fazileti	16
İKİNCİ BÖLÜM	19
CUMA NAMAZININ VÜCUP ve EDASININ ŞARTLARI	19
2.1. CUMA NAMAZININ VÜCUBUNUN ŞARTLARI	19
2.1.2. Cuma Namazının Vücubunda İttifak Edilen Şartlar	19
2.1.3. Cuma Namazının Vücubunda İhtilaf Edilen Şartlar:	22
2.2. CUMA NAMAZININ EDASININ (SIHHATİNİN) ŞARTLARI	25
2.2.2. Cuma Kılınan Yerin Şehir Hükümünde Olması	25
2.2.2.1. Bir Şehirde Birden Fazla Cuma Namazı Kılınır mı?	28
2.2.2.2. Şehir Kavramının Darü’l İslam ve Dâru’l Harp ile Bağlantısı.....	33
2.2.3. Devletin İzninin Bulunması (Veliyyü’l Emr İzni)	34
2.2.3.1. Hanefî Mezhebi’nin Görüşü	35
2.2.3.1.1. Devlet Başkanı Veya Valilerin Bizzat Cuma Namazı Kıldirmaları Gerekli midir?	36
2.2.4. Genel İznin Bulunması (İzn-i Âmm)	40

2.2.5. Vakit Şartı	42
2.2.6. Cemaat Şartı	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	47
ZUHR-İ ÂHİR NAMAZI	47
3.1. ZUHR-İ ÂHİR NAMAZININ MAHİYETİ	47
3.2. ZUHR-İ ÂHİR NAMAZI NE ZAMAN KILINMIŞTIR?	49
3.3. CUMA'NIN DİĞER SIHHAT ŞARTLARININ ZUHR-İ ÂHİR KILMAYA ETKİSİ 50	
3.3.2. Devletin İzni Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi	50
3.3.3. Genel İzin Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi	50
3.3.4. Vakit Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi	51
3.3.5. Cemaat Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi	51
3.4. ZUHR-İ ÂHİR NAMAZI İLE İLGİLİ İHTİLAFLAR	52
3.4.2. Zuhr-i Âhir Namazı Kılınmaz Diyenler ve Delilleri:	52
3.4.2.1. <i>İbn-i Nüceym'in Görüşü</i>	52
3.4.2.2. <i>Alâüddin Haskefi'nin Görüşü</i>	53
3.4.3. Zuhr-i Âhir Namazı Kılmanın Bidat Olduğunu Savunanlar ve Delilleri	54
3.4.4. Zuhr-i Âhir Namazı Kılınmalıdır Diyenler ve Delilleri	55
3.4.4.1. İhtiyat Prensibinin Zuhr-i Ahir Bağlamında Değerlendirilmesi	57
3.4.4.2. Müteahhir Alimlerden Zuhr-i Âhir'in Kılınması Gerektiğini Savunanların Konuya Yaklaşımları	59
3.4.4.2.1. <i>Âlim b. Âla'nın Yaklaşım</i>	59
3.4.4.2.2. <i>Abdurrahman bin Muhammed el- İmadî'nin Yaklaşımı</i>	61
3.4.4.2.3. <i>Nuh Bin Mustafa el-Konevî'nin Yaklaşımı</i>	61
3.4.4.2.4. <i>İbn-i Abidin'in Yaklaşımı</i> :	68
3.4.4.3. Zuhr-i Âhir Namazının Hükümü Nedir? Nasıl Niyet Edilir?	70
3.4.5. Zuhr-i Âhir Namazı Bidat ve Haramdır Diyenlere Karşı Yapılan Nakli ve Akli Savunmalar	71
3.4.6. Yakın Tarih Ulemâ ve İlim Adamlarının Zuhr-i Âhir Hakkındaki Görüşleri	76
3.4.6.1. El-Hac Mehmed Zihnî Efendi'nin Görüşü	76
3.4.6.2. Abdurrahman Cezîrî'nin Görüşü	79
3.4.6.3. Ömer Nasuhi Bilmen'in Görüşü	80
3.4.6.4. Vehbe Zuhaylî'nin Görüşü	81
3.4.6.5. Eşref Ali Tehânevi Ve Zafer Ahmed Osman Tehânevi'nin Görüşü	82
3.4.6.6. Es- Seyyid Ahmed Zühdi'nin Görüşü	87
3.4.6.7. Şeyh Yûsuf Nebhânî'nin Görüşü Ve Risâlesi	87
3.4.6.8. Muhammed Bâhit el-Mutî'nin Görüşü	95
3.4.6.9. Diyânet İşleri Başkanlığı'nın Zuhr-i Âhir Görüşü	96

SONUÇ	98
KAYNAKÇA	100

KISALTMALAR

a.e. :	Aynı eser/yer
a.g.e. :	Adı geçen eser
b. :	Bin
bkz. :	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
c. :	Cilt
c.c. :	Celle celâlühü
H.z. :	Hazreti
Haz :	Hazırlayan
Ltd :	Limited
ö. :	Ölüm tarihi
r.a :	Radiyallâhü anh
Tdk. :	Tetkik eden
Trc. :	Tercüme eden
s. :	Sayfa/sayfalar
s.a.v :	Sallallâhü aleyhi ve sellem
Thk. :	Tahkik eden kişi
t.y. :	Basım tarihi yok
v. :	Vesâire
y.y. :	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu:

Bu çalışmanın konusu Müslümanlık açısından çok önemli bir ibadet olan Cuma namazının, sıhhat şartlarının yeterince sağlanamaması neticesinde Peygamber (s.a.v) ve Sahabe-i Kiram devrinden sonra ortaya çıkan zuhr-i ahir meselesini konu edinmiştir. Zuhr-i ahir meselesine özellikle zemin hazırlayan şehir kavramı, bir yerde birden fazla mescitte Cuma namazı kılınması, vakit ve izin şartı gibi sıhhat şartları hadisler ve ulemanın fikhî ihtilafları etrafında değerlendirilmiş ve sonuca ulaşmaya katkı sağlamıştır.

2. Çalışmanın Amacı:

Bu çalışmanın amacı zuhr-i ahir namazının kılınmasına zemin hazırlayan sebepleri ve bu sebeplerin doğurduğu sonuçları deliller ışığında ele almaktır. Çalışma esnasında hadisi şerifler ve fukahanın farklı değerlendirmelerine yer verilerek bu amaca ulaşmaya gayret edilmiştir.

3. Çalışmanın Yöntemi:

“Cuma Namazı Ve Zuhr-i Ahir Meselesi” adlı bu teze öncelikle “Cuma” kelimesinin taşıdığı lügat ve istilahi mana verilerek başlanmış, tefsir hadis ve siyer kaynaklarından istifade edilerek tarihi seyri detaylandırılmıştır.

Zuhr-i ahir namazı daha çok Hanefî Mezhebi'nin fıkıh kitaplarında aynı adla zikredildiği için bu kitaplardan Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Mebûsât*, İbn-i Mâze el-Buhârî'nin (ö. 536/1141) *Muhîtü'l-Burhâni*, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâiu's-Sanai'*, Neseî'nin (ö. 710/1310) *Kenzu'd-Dekâik*, Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *Fetâva't-Tatarhâniyye*, İbn-i Hümmâm'ın (ö.861/1457) Şerh-ü Fethi'l-Kadîr, Şah Cihan'ın yazdığı *Fetâvâ el-Hindiyye*, Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mültekâ el-Ebhur*, Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *Dürrü'l-Muhtâr*, İbn-i Âbidin'in (ö. 1307/1889) *Reddü'l-Muhtâr alâ Durri'l-Muhtâr* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Şâfiî Mezhebi'nden hem İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Ümm* adlı eserinden hem de müteahhirün Şâfiî ulemasından Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *el-Mühezzeb*, Beğavî'nin (ö. 516/1122) *el-*

Tehzîb, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Mecmû'* ve Subkî'nin (ö. 756/1355) fetvalarından yararlanılmıştır. Hanbelî Mezhebi'nden İbn-i Kudâme el-Makdisî'nin (ö. 620/1223) *el-Kâfi* adlı eserinden, Mâliki Mezhebi'nin görüşleri için daha çok muasır fıkıh kaynaklarından faydalanılmıştır.

Bu çalışmada diğer önemli nokta, tez konumuz çerçevesinde daha önce yazılan risâle ve makalelerin incelenmesi ve bunlardan faydalanılmasıdır. En önemli risâlelerden biri Nuh b. Mustafa el-Konevî'nin (ö. 1070/1659) yazdığı *el-Lum'a fi Âhiri Zuhri'l-Cum'a* adlı eseridir. Eser Cuma namazıyla ilgili bilgiler verdikten sonra zuhr-i ahir namazı üzerine yoğunlaşarak onun Kur'an, sünnet ve sahabe uygulamasından gelen delillerle sâbit hale geldiğinin ifade eder. Eserin büyük bir kısmı onun zuhr-i ahirin kılınmasına sebep olarak gördüğü şehir, bir yerde birden fazla camide Cuma kılma ve ihtiyat kavramlarının geniş çaplı zikredilmesinden ve maddelerle son bulan sonuç kısmından oluşuyor.

İkinci risâle Nasîruddîn en-Nebhâni'nin (ö.1303/1935) *Hüsnü's-Şir'a fi Meşrûyyeti Salâti Zuhr İzâ Teaddedet Alâ Mezâhibi'l-Erbaa* risâlesidir. İlgili risâlede Nebhâni zuhr-i ahirin birden çok yerde Cuma namazı kılmaktan kaynaklandığını savunarak, zuhr-i ahirin bir bidat olmadığını, aksine şartlara uygun olarak kılınmayan bir Cuma namazının tamamlayıcısı olduğunu savunarak zuhr-i ahir için “övlümüş bidat” kavramını gündeme getirmiştir.

Üçüncü risâle Muhammed Bahît el-Mutî'nin (ö.1303/1935) *Ahsenü'l-Kırâ fi Salâti'l-Cum'ati fil-Kurâ* adlı risâlesidir. İlgili risâlede Mutî' iki önemli kavram üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki ihtiyat kavramıdır. Bu kavramdan hareketle imamların ihtilafından kurtulmuş olmak ve böylelikle zuhr-i ahir namazını kılmak esastır demektedir. İkinci kavram onu bu karara götüren delillerin zannîliği yani müçtehidler arasında tartışmalı olmasıdır.

Bu çalışmada faydalandığım makale, Dr. İsmâil Köksal'a ait Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde “Zuhr-i Ahir Meselesi” başlığıyla yayınlan makâledir. Makâlenin ilk bölümünde Cuma namazının ilk ne zaman kılındığıyla ilgili geniş bir tarihi malumat verilmiştir. Sonrasında cumanın sıhhat şartlarına kısaca değinilmiş ve zuhr-i ahir namazına geçiş yapılmıştır. Yazarın zuhr-i ahirle ilgili üzerinde durduğu en

önemli konu zuhr-i ahirin neşet ettiği, bir beldede farklı yerlerde Cuma namazının kılınması konusudur. Makâlenin ikinci bölümünde Cuma namazının yönetimle olan ilgisine yer verilmiş, Hanefilerin devlet başkanından izin alınmadan cumanın kılınmayacağına dair ileri sürdükleri deliller bağlayıcı görülmeyip, ilgili delillerin sadece tedbir amaçlı olarak ileri sürüleceği iddia edilmiştir. Makâlenin sonuç bölümünde yazar zuhr-i ahir bağlamındaki ihtilaflardan kurtulmanın yolunun ihtiyaca göre belirli Cuma camileri oluşturmak olduğunu, bunun yapılması durumunda zuhr-i ahir kılmamanın tavsiye edilebileceği belirtmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMA'NIN MEŞRUIYETİ VE FAZİLETİ

1.1. CUMA'NIN MANASI VE MEŞRUIYETİ

1.1.2. Cuma Kavramı:

1.1.2.1. Kelimenin Kökeni:

Cuma kelimesi; “جَمَعَ جَمْعًا/cemea-yecmeu-cem'an” kökünden gelen bir isimdir. “الْجُمُعَةُ/El-cüm'atü” kelimesinin birkaç türlü okunuşu vardır: Mim harfinin zammesi ile “الْجُمُعَةُ/el-cümüatu”, fethası ile “الْجُمُعَةُ/el-cümeatü”, sükunu ile “الْجُمُعَةُ/el-cumatü” üç şekilde okunmaktadır. “الْجُمُعَةُ/El-cumatü” kelimesinin çoğulu “جُمُعٌ/cumeun” şeklinde gelir.¹

1.1.2.2. Manası:

Cuma kelimesi Türkçe'de toplamak ve toplanmak manalarına gelir. Tefsirlerde bugüne Cuma denilmesine çeşitli sebepler gösterilmektedir: Allah (c.c)'ın Adem'i yaratırken bugünde derleyip toparlaması, varlıkları yaratma işini bugün bitirmiş olması, insanların namaz için bir araya toplanması gibi sebepler zikredilmektedir.²

1.1.2.3. İlk Kullanılışı:

Araplar İslam'dan önce bugüne “Arûbe günü” derlerdi. Arûbe günü Cuma gününün eski adıdır.³Bir görüşe göre Kureyş'in eski atalarından Ka'b b. Lüeyy Arûbe gününü Cuma gününe çeviren ilk kişidir. Şöyle ki, Araplar Cumartesi'ye Şebbâr, Pazar'a Evvel, Pazartesi'ye Ehven, Salı'ya Cebbar, Çarşamba'ya Debbar, Perşembe'ye Mûnis ve Cuma gününe de Arûbe diyorlardı. O da Arûbe ismini insanlar o günde toplanıp kendisini dinledikleri ve öğüt alıp toplandıkları için Cuma'ya çevirmiştir. Diğer bir görüşe göre cumaya ilk defa bu adı verenler Medineli ensardır.

¹ İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccar, **el-Mu'cemü'l-Vesîf**, Daru'd-Da've, Türkiye, 1989, s. 135.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. XVIII, s. 64.

³ Ebu's-Senâ Şihabuddin Esseyyid Mahmud el-Âlûsî el-Bağdâdî, **Rûhu'l-Meâni**, Thk., Alî Abdalbâri Atıyye, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 1. Baskı, 2001, c. XIV, s. 80.

İbn-i Sîrin'den nakledildiğine göre Medineli'ler Resûlullah (s.a.v) gelmeden ve Cuma âyeti inmeden önce toplanmışlardı. Dediler ki; "Yahûdilerin ve Hristiyanların haftalık toplanıp ibadet yaptıkları bir günleri var. Gelin biz de bir gün toplanıp Allah (c.c)'ı zikredelim, namaz kılıp ona şükredelim. Bunun için Arûbe gününü seçtiler ve Es'ad b. Zürâre (ö.1/622)'nin yurdunda toplandılar. O da onlara iki rekât namaz kıldırdı. Bu toplantıda bugüne Cuma adını verdiler.⁴

Hadislerde sabit olduğu üzere bizden önceki ümmetlere de bugün emredilmiş; fakat onlar bugünün önemini unutmuşlardır. Bunun yerine Yahudiler, yaratma işleminin olmadığı gün olan Cumartesi'yi, Hristiyanlar da yaratma işlemine başlanılan gün olan Pazar gününü toplanma günü olarak seçmişlerdir. Allah Teâla'da bu ümmet için O'nun yaratmayı tamamladığı gün olan cuma gününü seçmiştir.⁵

1.1.3. Cuma'nın Tarihçesi

Cuma namazının ilk defa nerede kılındığı, kim tarafından kıldırıldığı konusunda değişik rivayetler vardır:

1.1.3.1. Sahabenin Kıldığı İlk Cuma:

Bu konuda üç görüş vardır. Birincisine göre Cuma namazını ilk defa kıldıran Es'ad b. Zürâre'dir. Yukarıda da İbn-i Sîrin'den nakledildiği gibi Medineli'ler Arûbe'yi Cuma olarak isimlendirmişler, Es'ad b. Zürâre de evinde toplanan bir gruba iki rekât namaz kıldırmıştır.⁶ Bu ashabın kıldığı ilk cumadır. Nitekim Abdurrahman b. Ka'b'dan gelen aşağıdaki rivayet bunu teyit etmektedir: "Babam Ebû Umâme gözlerini kaybettiğinde onu Cuma'ya ben götürüyordum. Cuma ezanını duyduğunda Es'ad b. Zürâre'ye dua edip mağfiretini istiyordu. Bir ara duayı terketti; bir müddet sonra tekrar başladı. Sebebini sordum: "Yavrum, Medine'de Benî Beyâdâ Yurdu'nda bize ilk Cuma namazını kıldıran O'dur dedi. O gün kaç kişiydiniz dedim. Kırk kişi idik dedi."⁷Bu durum bize, Es'ad b. Zürâre'nin Cuma namazını daha farz olmadan önce

⁴ Bedruddin Ebû Muhammed b. Ahmed el-Aynî, 'Umdetü'l-karî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Mektebetu'l Mustafâ el-Halebî, Halep, 1972, c. V, s. 238-239, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, Neylû'l-Evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr, Thk., Heyet, Dâr'ul-Kelim et-Tayyib, Dımeşk, 2. Baskı, 2009, c. II, s. 283.

⁵ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail İbn Kesîr ed-Dimaşki, Tefsîr'ül-Kur'an-ül Azîm, Al-Faruk ül-Hadîse li't-Tıbaati ve'n-Neşr, Kahire, 2000 c. 4, s. 558.

⁶ Aynî, a.g.e., c. V, s. 238.

⁷ Âlûsî, a.g.e., s. 294.

kıldırması olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla hicretten önce Medine’de ilk Cuma kıldırın O’dur.

İkinci görüşe göre hicretten önce Medine’de on iki kişilik bir cemaate ilk Cuma namazını Mus’ab b. Umeyr (ö.3/625) kıldırmasıdır. Şöyle ki: Cuma namazı hicretten önce meşrû kılınmıştı, fakat Resulullah (s.a.v) Mekke’de kılma imkanını bulamamıştı. Ancak, Abdullah İbn Abbas’ın naklettiğine göre Medine’de bulunan Mus’ab b. Umeyr’e bir mektup yazarak Cuma kıldırmasını emretti. Resûlullah bu mektubunda şunları yazmıştır: “Kadınlarınızı ve çocuklarınızı alarak gün yarıldığında ve zeval vakti girdiğinde Cuma günü Allah (c.c)’a iki rekât bir namazla yaklaşınız.”⁸ Bunun üzerine Mus’ab b. Umeyr’de Cuma namazını kıldırmasıdır. Bu rivayete göre de Cuma namazı hicretten önce meşru kılınmıştır.

Üçüncü görüşe göre Cuma namazına önceden izin verilmiş, fakat farziyeti peygamber (s.a.v)’in hicretinden sonra vuku bulmuştur. Bu görüş sahipleri İbn-i Mâce’nin şu rivayetini esas almışlardır: Resulullah (s.a.v) hicretten sonra bir Cuma hutbesinde buyurdu ki: “Allah (c.c) cumayı size bu sene, bu ayda bu günümde, bu makamımda kıyamete kadar farz kıldı. Her kim benim hayatımda veya benden sonra âdil veya zalim bir imamı (devlet reisi) olduğu halde cumayı hafife alarak veya inkâr ederek terk ederse Allah (c.c) onun iki yakasını bir araya getirmesin ve işinde bereket vermesin. Haberiniz olsun ki, o kimsenin namazı da yoktur, orucu da yoktur, zekâtı da yoktur, haccı da yoktur, hayrı da yoktur, ta ki tevbe edinceye kadar. Her kim de tevbe ederse, Allah (c.c) tevbesini kabul eder.”⁹ Buna göre her ne kadar Cuma hicretten önce meşru kılınmış olsa da farziyeti hicretten sonra olmuştur.

Değerlendirme:

Merhum Elmalılı bu rivayetleri değerlendirirken şöyle demektedir: “Bu hutbenin Resulullah (s.a.v) tarafından îrad edilmiş olması, Cuma namazının Medine’de ve hicretten sonra farz kılındığına delâlet eder. Her ne kadar bu hutbenin tarihi verilmemiş ise de hadisin zâhirinden hicretten sonra olduğu, bu hutbe cumanın kıyamete kadar farziyetini takrir ve ihkam etmiş ve farz olması daha önce vâki olmuş denilebilirse de

⁸ Âlûsî, a.g.e., s. 295.

⁹ Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, **Sünen-i İbn-i Mâce**, Dâru’l-Mârifet, 1996, Bâbu Fardî’l-Cum’a, c. II, s. 5-6, Hadis No: 1081.

zâhirinin bu farzîyetin Medine’de ve Cuma âyetinin nüzûlü sırasında olduğunu ifade etmektedir.”¹⁰

Tüm bu rivayetler gösteriyor ki, Ashâb-ı Kirâm hicretten önce Cuma namazı diye bir ibadetin varlığından ve faziletinden haberdar idiler. Bugünün faziletinden mahrum kalmamak için Es’ad b. Zûrâre’nin peşinde cumayı kılmaları da bu kanaati doğrulamaktadır. Bu da cumanın hicretten önce meşrû kılınmış olduğunu, ancak hicretten sonra farz kılındığını gösterir.¹¹

1.1.3.2. Resûlullah’ın İlk Cuma Namazı:

Resulullah (s.a.v) Medine’ye hicreti esnasında şehre çok yakın olan Kuba köyünde dört gün kalmış, düz olması hasebiyle mescid olmaya elverişli olan bu yerde “Kuba Mescidi” adında bir mescid inşa ettirmiş, kendisi de burada bilfiil çalışmış ve namaz kılmıştır. Bu mescid, Kur’an-ı Kerîm’deki şu âyetin kendisi hakkında nâzil olduğu mesciddir:¹² “ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى النَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ ” / *Daha ilk günden takva üzerine kurulan mescid içinde namaz kılmak elbette daha doğrudur. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah’da (c.c) çok temizlenenleri sever*”.¹³

Amr İbn-i Avf Oğulları Resûlullah’ın kendileriyle daha fazla vakit geçireceğini umarlarken O, büyük bir kalabalık ile tekrar cuma günü Medine’ye hareket etmiştir. Yolda Sâlim b. Avf Oğulları’na ait Rânûnâ vadisine gelince öğle namazı vakti girmiş idi. Resûlullah (s.a.v) burada hutbe okuyarak ilk Cuma namazını kıldırmıştır.¹⁴

Kaynakların verdiği bilgiye göre Resûlullah’ın (s.a.v) Ranûnâ vadisinde okuduğu ilk hutbe aşağıdaki gibidir:

“Ey insanlar! Kendiniz için, önden âhîret azığı olacak şeyler gönderiniz. Biliniz ki, her biriniz ölecek ve davarını çobansız bırakacaktır! Sonra Rabbi ona aracısız olarak: ‘Sana Rasûlüm gelip emirlerimi tebliğ etmedi mi? Ben sana mal verdim, ihsanda

¹⁰ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Nebioğlu Basımevi, İstanbul, 2.Baskı, 1960, c. VII, s. 4979-4980.

¹¹ Âlûsî, **a.g.e.**, s. 295.

¹² Numânî, Mevlânâ Şiblî, **Sîretü’n-Nebî**, Trc; Yusuf Karaca, İz Yayıncılık, İstanbul, 3.Baskı, 2008, c.I, s. 190.

¹³ Tevbe sûresi (9):108.

¹⁴ Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Muâfirî, **Es-Sîyratu-n Nebeviyye**, Thk., Saîd Muhammed Lahhâm, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994, c. II, s. 114-115,120.

bulundum. Sen kendin için (ahiret azığı olarak) ne gönderdin?’ buyuracak. O da sağına soluna bakacak, hiçbir şey göremeyecek! Sonra önüne bakacak. Önünde de cehennemden başka bir şey göremeyecek! Öyle ise yarım hurma ile de olsa cehennemden kendisini korumaya gücü yeten kimse, kendisini korusun. Onu bulamayan da güzel bir sözle kendisini korumaya çalışsın. Çünkü bir iyiliğe on mislinden yedi yüz misline kadar sevap verilir! Allah'ın selamı, rahmet ve bereketi üzerinize olsun!

Bu, cumanın iki hutbesinden birincisidir. İkinci hutbede ise Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

“Allah'a hamdolsun! O'na hamd eder ve O'ndan yardım dilerim. Nefislerimizin şerlerinden ve kötü amellerinden Allah'a sığınırız. Allah'ın doğru yola ilettiğini hiç kimse saptıramaz! Saptırdığını da hiç kimse doğru yola iletemez! Şahadet ederim ki: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur! O, birdir; O'nun ortağı yoktur! Sözlerin en güzeli, Yüce Allah'ın Kitabıdır. Allah kimin kalbini Kur'ân'la süsler ve onu küfürden sonra hidayet nasib eder, o da Kur'ân'ı insanların sözlerine tercih ederse, işte o kimse kurtulmuştur. Doğrusu, Allah'ın kitâbı (c.c) sözlerin en güzeli, en belîğ olanıdır. Allah'ın sevdiğini seviniz! Allah'ı candan gönülden seviniz! Allah'ın kelamından, zikrinden usanmayınız! Allah'ın kelamından, kalbinize kasvet ve darlık gelmesin! Çünkü Allah'ın kelamı, her şeyin üstününü ayırıp seçer, amellerin hayırlısını, kulların seçkinlerini, kıssaların iyisini zikreder. Helalı ve haramı beyan eder. Artık Allah'a ibadet ediniz ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız. O'ndan gereği gibi sakınınız. Dilinizle söylediğiniz güzel sözlerinizle Allah'ı tasdik ve ikrar ediniz. Allah'ın ihsan ettiği rahmetle birbirinizi seviniz. Muhakkak biliniz ki: Allah, ahdinin bozulmasına gazap eder. Allah'ın (c.c) selamı üzerinize olsun.”¹⁵

1.1.4. Cuma Namazının Meşruiyeti

Cuma namazının farziyeti Kur'an, sünnet ve icma ile sabittir. Kur'an'dan delili şu ayettir: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ /Ey iman edenler, cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen Allah

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. El-Huseyn el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifet-i Ahvâli Sâhibi-ş-Şerîa'**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2.Baskı, 2002, c. II, s. 524-525.

(c.c)'in zikrine koşun ve alış-verişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır".¹⁶ Ayette geçen فَاسْعُوا/koşun! bir emirdir ve emirde aslolan vücûbiyettir.¹⁷

Sünnetten delili ise, pek çok hadisi şerif vardır ki, bunların bir kısmı Cuma namazının kılınmasını teşvik edip kılanlara ecir vaâd ederken, diğer bir kısmı da terkedenlerin azaba düşer olacaklarını ifade etmektedir. Konunun önemini ifade etmesi bakımından bu hadisi şerifleri burada arz etmek yerinde olacaktır:

1-Ebu Hureyre (r.a)'den gelen bir rivayette Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Bizler Ehl-i Kitaba nazaran en sonra gelmişken, kıyamet gününde en başa geçecek olanlarız. Şundan dolayı ki, bizden evvel onlara, kitap verildi de Allah (c.c)'in onlara farz buyurduğu gün, cuma günü iken onlar ihtilaf çıkarıp başka günlere tâzim ettiler. Bize ise o güne itibar etmek hususunda Hak Teâlâ hidâyet verdi. Artık bu babda insanlar bizden geri kalmış oldular. Yahudilerin ibadet günü yarın, Hristiyanların ki de öbür gündür."¹⁸

Aynî bu hadisin şerhinde özetle şöyle demiştir: "Bize bir taraftan Cuma gününün faziletini anlatırken diğer taraftan Cuma namazının farzîyetini işaret etmektedir. Şöyle ki; zaman itibariyle geçmiş ümmetlerden daha sonra gelmemize rağmen, Allah (c.c)'in indinde edineceğimiz yer itibariyle onlardan daha önde olacağız ve onlardan önce cennete gireceğiz. Bu durum günlerin birbirini takip etmesine benzetilmiştir. Nasıl ki, günler birbiri ardınca geliyorsa, diğer ümmetlerde kıyamet günü bizim ardımızdan gelip, bizi takip edeceklerdir. Diğer ümmetlerin kıyamet günü menzil bakımından bizim gerimize düşmesi, kendilerine verilen Cuma gününün kıymetini bilmeyip, Allah'ın ibadetle yükümlü kıldıkları o günde ihtilafa düşüp, o günü değiştirip başka günlere tazim etmeleriyle olmuştur. Onlar bugünü kendilerine ibadet ve itaat etme günü olarak görmeyip, görmezden gelme ve isyan etme yolunu seçmişlerdir. Yahudilerin ve Hristiyanların Cuma gününde ibadet etmesi farz olunmuşken, onlar bunun tayin edilmesinde bir ilzam mı, yoksa seçme hakkı olup olmadığında ihtilafa düşüp içtihadı gitmişler ve neticede hata yapmışlardır. Bu

¹⁶ Cuma sûresi (62):9.

¹⁷ Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, **Hâşiye 'alâ Merâki'l-Felâh**, Matba'atu'l-Halebî, Kahire, 2.Baskı, 1970, s. 410.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhâri, **el-Cami'u's-sahîh**, Risâletü'l-Âlemiyye, 1.baskı, 2011, Bâbu Fardî'l-Cum'a, c.I, s.345, Hadis No: 876; Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccac b. Müslim el-Kureyşî, **el-Cami'u's-sahîh**, Tayyibetü'n-Neşri ve't-Tevzî', Bâbu Hidâyeti Hâzihi'l-Ümmeti li Yevmi'l-Cum'a, c.I, s.380, Hadis No: 855.

hatalarının sonucunda cuma gününde ibadet etmekten yüz çevirmişler ve peygamberlerinden kendilerine başka günleri ibadetle emretmesini istemişlerdir. Yahudiler, Allah (c.c)'ın Cumartesi günü mahlukatı yaratmayı tamamladığını iddia ederek bugünde istirahat ve ibadet edelim derken, Hristiyanlar Allah'ın (c.c) mahlukatı yaratmaya Pazar günü başladığını ileri sürerek o günü ibâdet etmeye layık görmüşlerdir. Buna mukabilen Asr-ı Saadet'ten başlamak üzere, Muhammed ümmeti ayet ve hadislerin ışığında Cuma günü hakkında asla ihtilaf etmeyip, bugünü haftanın en faziletli günü olarak kabul etmişlerdir.”¹⁹

Yukarıdaki Ebû Hureyre hadisinde “Allah onlara farz kıldı ama onlar onda ihtilafa düştüler, Allah Cuma'yı bize hidayet buyurdu” sözü Cuma namazının farz olduğuna delil teşkil etmektedir. Çünkü Yahudi ve Hristiyanların cumanın farzıyetinde dalâlete düşmeleri neticesinde Allah (c.c) cumanın farzıyetini bize nasip etmiştir. Farzıyet bildiren cümlelerin Müslim'de geçen rivâyetindeki ifade “üzerimize yazdı/ **كتب علينا**”, yâni farz kıldı şeklindedir. Diğer taraftan geçmiş ümmetlerin ihtilaf ettiği bir konuda bu ümmetin icma ve ittifak etmesi onun fazilet ve meziyetini göstermektedir.²⁰

2- İbn-i Ömer ve İbn-i Abbas (r.a)'dan nakledilen bir hadisi şerifte, Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Vallahi bazıları, cuma namazını terk etmekten ya vazgeçerler veya Allah onların kalplerini mühürler de sonra mutlaka gafillerden olurlar.”²¹

Yukarıdaki hadiste vurgulanan en önemli mesele Cuma namazını terk etmekten ötürü kalbin mühürlenmesi meselesidir. Mühür kelimesinden ehli sünnet ulemâsı, kalpte küfrün yaratılmasını anlamıştır. Yani, mühürlenmek bir alâmettir Allah'da (c.c) bu alâmeti Cuma namazına gitmeyenlerin kalbinde yaratır. Melekler hangi kulun övgüye hangisinin yergiye layık olduğunu bu alâmetten anırlar. Diğer taraftan ulemânın çoğunluğu bu hadis ve Cuma ayetini delil getirerek, Cuma namazının farz-ı ayn olduğunu kabûl etmişlerdir.²²

¹⁹ Aynî, **a.g.e.**, c. V, s. 241-242.

²⁰ A.e., c. V, s. 242.

²¹Müslim, **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu't-Tağlîzi fi Terki'l-Cum'a, c.I, s.384, Hadis No: 865; Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sünen**, Dâru Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut, 2.baskı, 2011,Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu't-Teşdîdi fi't-Tehallüfi ani'l-Cum'a, c.II, s. 259, Hadis No: 1670.

²² Ahmed Davudoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, Işık Yayınları, İzmir, 2013, c. II, s. 1838-1839.

İcma'dan delile gelince: Resulullah (s.a.v)'in zamanından itibaren şu ana kadar Ümmet-i Muhammed cuma namazının farzıyeti konusunda ittifak etmişler ve bu meyanda hiçbir ihtilaf vukû bulmamıştır. Çünkü, cuma namazı ile ilgili gelen ayet kat'i bir delildir yani sübûtu katidir, inkâr eden kâfir olur. Konuyla alakalı varid olan hadisler de ilim ehli tarafından tetkik edilmiş, sıhhaten sabit olmuşlardır.²³

1.1.5. Cuma Gününün Fazileti

İslam'da Cuma gününün ayrı bir yeri ve önemi vardır. Yukarıdaki rivâyetlerde de geçtiği gibi diğer semâvi dinlerde de Cuma gününün kutsallığına dikkat çekilmiş olmasına rağmen; onlar bugünde ibadet etmeyi terkederek başka günlere yönelmişlerdir. Bu rivâyetlerden anlaşıldığı gibi, Cuma günü haftanın en faziletli günüdür. Nitekim birçok hadisi şerif de bunu teyit etmektedir. Resulullah (s.a.v)'in sahih hadisinde geldiğine göre güneşin üzerine doğduğu en hayırlı gün Cuma günüdür, ilk insan, ilk peygamber Âdem (a.s) o gün yaratılmış, o gün cennete girmiş ve o gün cennetten çıkarılmıştır. Yine kıyâmet de o gün kopacaktır.²⁴

İmam Nevevî bu hadisin şerhinde, senenin günlerine nisbetle en hayırlı günün Arefe günü olduğunu, fakat Arefe günü eğer Cuma gününe denk gelirse mutlak surette günlerin en faziletlisinin arefe gününe tesadüf eden Cuma günü olduğunu söylemektedir. Nevevî, Kâdı İyâz ve Ebûbekir b. İzzî'nin bu hadisle ilgili şunları kaydettiğini söyler. Kâdı İyâz: "Zâhire bakılırsa bu hadiste zikri geçen meseleler Hz. Âdem'in faziletini açıklamak için değildir, çünkü Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması ve kıyametin Cuma günü kopması fazilet sayılamaz. Bunlar sadece o gün meydana gelecek büyük hadiselerdir. Böylece kul, bu büyük hadislerden ibret alıp sâlih ameller işleyerek Allah'ın (c.c) rahmetini kazanmaya ve gazabını da kendinden uzaklaştırmaya çalışır." Ebûbekir b. İzzî ise Cuma gününe dâir tüm fazîletleri ve Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasını yeryüzüne gelecek hayırlı bir neslin yâni nebîlerin, sâlihlerin ve Allah (c.c)'ın velî kullarının vücûda gelmesine sebep olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla Hz. Âdem yeryüzüne gönderilmeseydi bu hayırlı neslin olması sözkonusu olamayacaktı. İzzî kıyâmetin Cuma günü kopması meselesini ise bu

²³ Vehbe Zühayli, **el-Fıkh'ul-İslam ve Edilletühü**, Dar'ül fikr el- Muasır, Dimaşk, 4.Baskı, 1977, c. II, s. 1278.

²⁴ Müslim, **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu Fadli Yevmi'l-Cum'a, c.I, s.380, Hadis No: 854.

hayırlı neslin şeref ve kerâmetini bir an evvel bu hayırlı günde vermek olarak yorumlamıştır.²⁵

Cuma günü aynı zamanda müslümanlar için hem maddî hem de mânevî temizlik günüdür. O gün sünnet olan gusül abdestini alıp, güzel kokular sürünen ve mescide giden bir müslümanın Cuma namazının tüm şartlarını yerine getirdikten sonra bir önceki cumadan beri işlediği günahları bir sonraki cumaya kadar affolunur ve affedilen kullar arasına yazılır.²⁶

Yukarıdaki hadiste Cuma namazını edâ eden bir kulun bir sonraki Cuma gününe kadar mağfiret olunması, kıldığı günkü cumadan gelecek cumaya ya da bir önceki Cuma ile kıldığı günkü Cuma arasında geçen günahların mağfiret olunmasıdır. Şâyet kul, herhangi bir büyük günah işlememiş ise Allah (c.c) cumanın bereketinden dolayı onu muhafaza etmiştir. Denilebilir ki; geçmiş günahlar yapılan hasenât, tevbeler ve Allah'ın (c.c) affetmesiyle silinebilir, fakat henüz daha vukû bulmamış günahlar nasıl affedilir? Buradan murâd, şâyet küçük günahlar işlenirse bir sonraki Cuma'ya kadar Allah'ın (c.c) kulunu bundan sorumlu tutmayacağıdır. Buna delil olarak da "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır" ²⁷Âyeti ile Sahîh-i Müslim'de Katâde hadisindeki "Arefe gününün orucu, Allah'tan (c.c) umarım ki hem geçmiş hem de gelecek senenin günahlarına keffâret olsun" sözüdür.²⁸

Hadisi şeriflerde bildirildiğine göre cuma günü duâların kabul olduğu önemli zaman dilimlerindedir. Nitekim Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: "Cuma gününde öyle bir an vardır ki, şayet bir Müslümanın duası o âna denk gelir de Allah (c.c)'tan bir hayır dilerse, Allah (c.c) onu mutlaka verir."²⁹ İcâbet saati de denilen, duaların kabul olduğu zaman dilimiyle ilgili çeşitli görüşler vardır:

Birincisi; ikinci namazı ile güneşin batması arasında kalan zaman dilimidir.

Bu görüşün delili, Rasûlullah'tan (s.a.s.) nakledilen şu hadistir: Enes b. Mâlik'ten rivâyete göre Rasûlullah (s.a.s.): "Cuma günü duâların kabul edileceği umulan saati ikinci vaktinden güneşin batışına kadar geçen zaman içinde arayın"

²⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürrî en-Nevevî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslimm b. Haccâc**, Dârü'r-Reyyân li't-Turâs, Kâhire, 1.Baskı, 1987, c. II/cz.6, s. 142.

²⁶ Buharî, **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu'd-Dühni li'l-Cum'a,c.I, s.347, Hadis No: 883

²⁷ Fetih sûresi (48): 2.

²⁸ Aynî, **a.g.e.**, s. 257.

²⁹ Muslim **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu fi's-Saati Elletî fi Yevmi'l-Cum'a, Hadis No. 852.

buyurmuştur.³⁰ Bu hadisi destekler mahiyette bir diğer hadis de Câbir (r.a)’ın rivâyet ettiği şu hadistir; Rasûlullah (s.a.s.): “Cuma günü, on iki saattir. (O günde bir saat vardır ki, o saatte) bir müslüman Allah (c.c)’tan bir şey dilerse muhakkak Allah (c.c), onun dileğini yerine getirir. O saati, ikindiden sonraki en son saatte (Günün en son saati) arayınız.” buyurmuştur.³¹

İkincisi; Bu saat Cuma namazına ikamet getirildiği andan itibaren başlar, namaz tamam oluncaya kadar devam eder. Bu görüş de Resûlullah’dan (s.a.v) merfû olarak gelen şu rivayete dayandırılmıştır. Peygamber’e (s.a.s.) “Duâların kabul olması umulan bu saat ne zamandır, yâ Rasûlullah?” diye sorulmuş. Resûlullah (s.a.s.): “Namaza ikamet bulunduğu zamandan başlayarak (Cuma) namazı kılınıp ondan ayrılincaya kadar devam eder” buyurmuştur.³² Bu hadisi şeriften, icabet saatinin Cuma namazının farzı süresince olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü; İmamın minbere çıkıp oturmasından itibaren başlayıp Cuma namazı bitinceye kadar geçen zaman dilimidir. Bu görüşü kabul eden âlimler, Müslim’in, Sahîh’inde Ebû Mûsâ el-Eş’ârî’nin oğlu Ebû Bürde’den rivâyet ettiği şu hadisi delil gösterirler: Ebû Bürde şöyle demiştir: “Bana Abdullah İbn Ömer: ‘Babanın Cuma saati hakkında Rasûlullah’tan (s.a.s.) hadis rivâyet ettiğini işittin mi?’ dedi. Ben: ‘Evet, babamı şöyle derken işittim’ dedim. Rasûlullah’ı (s.a.s.): ‘İcâbet saati, imamın minber üzerinde oturması ile namazın edâ edilmesi arasındadır’ buyururken işittim.”³³

Merhûm Ahmed Davudoğlu yukarıdaki hadisleri değerlendirdikten sonra, hadislerin sayısının hem daha çok hem de muttasıl oldukları yönünden hareketle icabet saatinin ikindiden sonra olduğu görüşünü daha kuvvetli bulmuştur.³⁴

Yine İbn-ü Hibban’ın rivâyet ettiği bir hadiste de: “Cuma gününden efdal olan bir gün üzerine güneş ne doğar ne de batar.” buyrulmuştur.³⁵

³⁰ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, **Sünen**, Dâru İbni Kesîr, Beyrut, 1.baskı,2007, Bâbu fı’s-Saati Elleti Turcâ fı Yevmi’l-Cum’a. c.II, s.463.

³¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el’Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, **Sünen**, Dâru’l-Erkâm, Beyrut, 1999, Bâbu’l-İcâbeti eyyete Saatin Hiye fı Yevmi’l-Cum’a, s.245, Hadis No: 1048.

³² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî, **Musannef**, Dâru Kurtubâ, Beyrut, 1.baskı,2006, Bâbu’s-Saati Elleti Turcâ Yevmu’l-Cum’a, c.IV, s.139. Hadis No: 5502.

³³ Müslim, **a.g.e.**, Kitâbu’l-Cum’a, Bâbun fı’s-Saati Elleti fı Yevmi’l-Cum’a, c.I, s.380, Hadis No: 853.

³⁴ Davudoğlu, **a.g.e.**, s. 1813-1814.

³⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Horasânî, **el-İhsân Fî Takrîbi Sahîhi İbn-i Hibbân**, Thk., Şeyh Halîl b. Me’mûn Sîmâ, Dâru’l-Ma’rife, Lübnan, 1.Baskı, 2004, Cum’a, 2770, s. 790.

Cuma günü Resûlullah (s.a.v)'e getirilen salât ve selamların arz olunduğu bir gündür. Evs b. Evs es-Sekafi (r.a)'a Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Günlerinizin en faziletlisi Cuma günüdür. Çünkü Âdem (a.s) o günde yaratılıp, ruhu o gün alınmıştır. Kıyâmet o gün kopacaktır. Öyleyse o gün bana çokça salât ve selâm getirin, o gün getirdiğiniz salât ve selâmlar bana arz olunur. Ashâb: “Yâ Resûlallah sen çürüyüp toprak olduğunda bizim salât ve selâmlarımız sana nasıl arz olunur?” dediler. Resûlullah (s.a.v): “Allah (c.c) nebîlerin cesetlerini yemeyi toprağa haram kılmıştır.” Buyurdu.³⁶

Bu hadiste Resûlullah'a (s.a.v) özellikle cuma günü çok salavât getirmenin önemi üzerinde durulmuştur. Çünkü salavât getirmek faziletli amellerdendir ve bu amellerin Cuma günü gibi faziletli kabul edilen günlerde yapılması daha çok sevaba nailiyet sağlar. Nasıl ki kendisine hediye verilen insan, hediye verene bir yakınlık duyarsa, Resûlullah (s.a.v)'de kendisine salavât getirene yakınlık duyar.

Hadiste geçen “çürümek” kelimesi etrafında iki farklı yoruma gidilmiştir. Birinci yoruma göre “çürümek” kelimesi ölümden kinâyedir. Yâni gerçekten fiili olarak peygamberlerin cesedleri diğer insanların cesedleri gibi çürümektedir. Bu görüşe göre peygamberlerin diri olan tarafı onların duyarlılığıdır. İkinci yorum ise çürüme hadisinin zahiri manasını esas almıştır. Buna göre peygamberler Allah'ın seçkin, günahsız kullarıdır. Allah toprağa bu seçkin kulların cesetlerini çürütmeyi haram kılmıştır. Onlar öldükten sonra da kabirlerinde tasarrufta bulunurlar.

İlk yorum sahipleri “çürüme” hadisini şöyle yorumlamışlardır: Sahabe-i Kirâm ölümün iştimize ve bir şeyi kabûl etmeye mâni olduğunu düşünerek Resûlullah'a (s.a.v) ölümden sonra salavâtın kendisine nasıl ulaşacağını sormuşlardır. O da kinaye yollu bir izahla Allah'ın toprağa (c.c) nebîlerin cesetlerini haram kıldığını söyleyerek getirilen salavâtın kendisine arz olunduğunu ifade etmiştir. Soru soranların “çürümek” fiiline yükledikleri mânâ beden yok olmasıdır. Diri olan peygamber (s.a.v)'in rûhu ve duyarlılığıdır. Bundan dolayı, Resûlullah nebilerin bedenlerinin bâki olduğunu işâret etmiştir.³⁷ Nebhâni bu konuda şöyle demiştir: “Resûlullah'ın kendisine salavât

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn**, Hadis: 4/1029, Bâbu Kitâbi'l-Cum'a, Thk., Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 1. Baskı,1990, c. I s. 413.

³⁷ Ebu'l-Hasen Nûreddîn Muhammed b. Abdilhâdi es-Sindî el-Hanefî, **Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Sünen-i İbn Mace**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1.Baskı, 1996, c. II, s. 8-9.

getirenlerin sesini bizzat duyması, Allah'ın (c.c) gezgin meleklerinin ümmetin salât ve selâmını bizzat Resûlullah'a ulaştırması ve kabrini ziyaret edene şefaatinin vâcip olması babında gelen bütün haberler bize nebîlerin cesetlerinin çürümediğine değil, ruhlarıyla duyduklarına bir delildir.”³⁸

İkinci yoruma göre Resûlullah (s.a.v) fiziki ve biyolojik yönü itibariyle ümmetinden farklılık göstermektedir. Bu görüşün sahibi Zehebî (ö.748/1274) peygamberimizin cesedinin çürümediğini, kokusunun değişmediğini şu an bile miskten daha güzel kokmaya devam ettiğini, diğer peygamberlerinkinden daha mükemmel bir berzah hayatıyla mezarında canlı olduğunu ifade etmiştir. ³⁹ Zehebî bu görüşünü Kur'an'da belirtilen “Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın. Hayır onlar diridir! Rızıkları Rableri katındadır.”⁴⁰ Ayetine ve yukarıdaki “çürüme” hadisine dayandırmıştır. Bu durumda Zehebî'ye göre şehidler diri olunca, Peygamberlerin de onlardan üstün olması nedeniyle canlı ve diri olması kaçınılmaz olacaktır.⁴¹ Zehebî ayrıca Hz. Peygamberin semada Hz. Âdem'i, Hz. Mûsa'yı, Hz. İbrâhim'i, Hz. İdrîs'i ve Hz. İsa'yı gördüğünü ve Hz. Mûsa ile uzun konuşmaları olduğunu naklederek bunların gerçek bir vâkıa olduğunu, naslarla sâbit olduğunu ifade etmektedir.⁴²

Azimabâdi (ö.1273/1857), Zehebî ile benzer görüşleri ileri sürerek peygamberlerin melekler gibi yeme ve içme ihtiyacı hissetmeksizin canlı olarak kabirlerinde namaz kıldıklarını, tâat ve ibâdet üzerine olduklarını belirtir. İlgili “çürüme” hadisi gibi hadislerin Cuma günü Resûlullah (s.a.v)'e çokça salavât getirmenin meşrûiyetini, bunların kendisine arz edildiğini ve O'nun kabrinde diri olduğunu gösterdiğini söyler. Azimabâdi'ye göre bazı âlimler, Resûlullah'ın (s.a.v) vefatından sonra canlı olduğu ve ümmetinin ibadetiyle sevindiği fikrini benimsemiştir. Şehidler diri oldukları ve rızıklandırıldıklarıyla ilgili âyet de bu anlamda nâzil

³⁸ İsmâil İbn Yûsuf en-Nebhânî, **Peygamber Efendimizin Mûcizeleri**, Trc., Abdülhâlık Duran, Uygun Basıl Ltd., İstanbul, 1997, c. II, s. 1148.

³⁹ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, Beyrut, 1996, c. IX, s. 160,162.

⁴⁰ Âli İmran suresi (3):169.

⁴¹ Ebu'l Kâsım Abdurahman b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Suheyli el-Mâlekî, **er-Ravdu'l-Unûf fi Tefsîri's-Sîreti'n-Nebeviyyeti libni Hişâm**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, c. 1, s. 96.

⁴² Zehebî, **a.g.e.**, c. 9, s. 160,162.

olmuştur. Şehidler cesetleriyle canlı olurken, peygamberlerin olmaması mümkün değildir.⁴³

Cuma gününün faziletini gösteren bir diğer Hadis de bugünde ölen mümin kişinin kabir azabından ve fitnesinden korunacağına dair olan hadistir: Abdullah b. Amr'ın rivâyet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Cuma günü ve gecesinde ölen hiçbir mümin yoktur ki, Allah (c.c) onu kabrin fitnesinden korumamış olsun.”⁴⁴

Aliyyü'l Kâri bu hadisin şerhinde şöyle demektedir: “Allah (c.c)’ın bir mümin kulunun canını bugünde alması o kulun saadetine ve âkıbetinin hayrolmasına ve kabrin fitnesinden korunmasına bir delildir. Ayrıca bugün canının alınması mümin ile münafığın arasının belirgin olmasına bir sebeptir. Cuma günü ölen mümine bugün şehâdet edecek, şehitler damgası vurulacak ve şehit sevabı verilecektir.”⁴⁵

1.1.6. Cuma Namazının Fazileti

Cuma namazı çok önemli faziletleri hâizdir. Çünkü Cuma namazı müslüman bireyi diğer müslümanlarla her hafta bir araya getirerek onu manen canlı tutar, kalbini gafletten korur. Bu durumu Resûlullah (s.a.v) şu hadisiyle dile getirmektedir: “لَيَنْتَهَيَنَّ أَقْوَامٌ عَنْ وُدِّعِهِمُ الْجُمُعَاتِ، أَوْ لَيَخْتَمَنَّ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ، ثُمَّ لَيَكُونَنَّ مِنَ الْغَافِلِينَ / *Ya birtakım adamlar Cuma namazını terketmekten vazgeçerler, yahut Allah (c.c) onların kalplerini mühürler ve artık gâfillerden olurlar.*”⁴⁶ Kalbin mühürlenmesi bir mü'min için büyük bir uyarıdır. Allah (c.c), çağrıldığı halde O'nun mescidine koşmayan, müslümanlarla dayanışma içerisinde olmayan ve müslümanların beraberliğini hasımlarına karşı resmetmeyen inananları peygamberi vasıtasıyla tehdit etmiştir. Bu itibarla her kim önemsemediği için üç cumayı terk ederse Allah Teâla'nın onun kalbini mühürlemesi haktır.⁴⁷

Cuma namazına, erken bir vakitte hazırlanan müslüman için büyük mükâfatlar vardır. Bir hadiste Efendimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Her kim Cuma günü cünüplükten gusleder gibi güzelce gusleder, sonra da ilk saatte camiye giderse bir deve

⁴³ Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, **Avnu'l-Ma'bûd Şerhi Suneni Ebî Dâvûd**, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, c. III, s. 261.

⁴⁴ Tirmizî, **a.g.e.**, Bâbu Mâ Câe fî men Mâte Yevme'l-Cum'a, c.IV, s.335, Hadis No: 1074.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Harevî, **Mirkâtu'l-Mefâtih Şerh Mişkâti'l-Mesâbih**, Thk., Şeyh Cemâl Aytânî, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrût, 2.Baskı, 2007, c. III, s. 416-417.

⁴⁶ Muslim, **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu't Tağlîz Fî Terki'l-Cum'a, c.I, s. 384. Hadis: 865.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, **a.g.e.**, Bâbun fî Teşdüdi Terki'l-Cum'a, Hadis No: 1052, s.246.

kurban etmiş sevabı alır. İkinci saatte giderse, bir sığır kurban etmiş sevabı, üçüncü saatte giderse bir koç kurban etmiş sevabı alır. Dördüncü saatte giderse bir tavuk tasadduk etmiş sevabı alır. Hatip hutbe için mimbere çıkınca, melekler hazır olurlar ve okunan hutbeyi dinlerler.”⁴⁸ Cuma namazının faziletine ermek isteyen inananların bu hadis mûcibince Cuma namazını önceden karşılaması ve hazırlık yapması gerekmektedir.

Cuma'nın faziletine inanan Sahâbe-i Kirâm, Cuma namazı için önceden hazırlıklı bulunmayı Resûlullah (s.a.v)'den öğrenmişlerdir. Cuma namazına erken gelip, onun faziletine nâil olmanın lüzûmu Cuma hutbelerinde bile konu olmuştur. Hz. Ömer (r.a) Cuma günü hutbe verdiği esnada henüz daha camiye yeni giren bir adamı azarlamış, ezanı yeni duyduğunu iddia etse de Resûlullah (s.a.v)'in: “Cuma'ya giderken hemen temizlenin ve abdest alın” ikazını ona hatırlatmaktan geri durmamıştır.⁴⁹ Bu olay bize cumaya erken gidip cumanın faziletinden mahrum kalınmaması gerektiğini açıklıkla ifade etmektedir.

⁴⁸ Muslim, **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu't-Tîbi ve's-Sivâki Yevme'l-Cum'a, c.I, s.378, Hadis No: 850.

⁴⁹ Buhâri, **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu Fad'il-Cum'a, c.I, s.347, Hadis No: 882.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMA NAMAZININ VÜCUP ve EDASININ ŞARTLARI

2.1. Cuma Namazının Vücubunun Şartları

Bir kişiye ibadetin farz olması için birtakım şartları taşıması gerekmektedir. Bu şartlar Cuma namazı için de geçerlidir. Sözkonusu şartların bir kısmı üzerinde ittifak eden islam ulemâsı, bir kısmı üzerinde de ihtilaf etmişlerdir. Üzerinde ittifak edilen şartlar; Müslüman olmak, ergenlik (büluğ) çağına ermiş olmak, erkek olmak, akıl sahibi olmak ve sağlıklı olmaktır. İhtilaf edilen şartlar ise; misafir olmak ve hür olmamaktır.⁵⁰

2.1.2. Cuma Namazının Vücubunda İttifak Edilen Şartlar

i. Müslüman Olmak:

İbadetle sorumlu olmanın ilk şartı müslüman olmaktır. Zira, Cuma'nın farzietini beyan eden ayet-i kerimedeki hitap "Ey iman edenler" şeklinde gelerek iman edenlere yapılmaktadır. Dolayısıyla Cuma namazını kılmaya muhatap olan topluluk müslümanlardır.

ii. Akıl Sahibi Olmak:

Cuma namazıyla mükellef olabilmek için akıl sahibi olmak şarttır. Aklı olmayan kişi dinin emirlerine muhatap olmadığından, Cuma namazını kılmakla da sorumlu değildir.

iii. Bâliğ Olmak:

Ergenlik çağına ulaşmış olmak Cuma namazıyla mükellef olmanın bir diğer şartıdır. Hanefî Mezhebi'nde ergen olmayan çocuk velisinin izni ile Cuma namazı kılabilir. Kılınan bu namaz tatavvu hükmündedir.⁵¹

iv. Sıhhatli Olmak:

⁵⁰ Ebu'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn-i Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Endelusî, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Thk., Dr. Abdullah el-Abâdi, Dâru's Selâm, Mısır, 3.Baskı, 2006, c. I, s. 216,234.

⁵¹ Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî el-Hanefî, **Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'**, Thk., Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2.Baskı, 2003, c. II, s. 186-187.

Bir kişiye Cuma namazının farz olması için, Cuma namazını terk etmeyi mubah kılacak derecede hasta olmaması gerekir. Bu başlık altında zikredilen detaylar şu hadis delil gösterilerek açıklanmıştır: Câbir b. Abdullah (r.a)’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Kim Allah (c.c)’a ve âhiret gününe îman ediyorsa ona Cuma namazı farzdır, sadece şunlar müstesna; misâfir, köle, çocuk, kadın ve hasta.”⁵²

Bu hadisi esas alan Hanefî Mezhebi hastaya cumanın farz olmadığını, ama Cuma namazını hasta hallerinde kıldıklarında o günün öğlen namazının üzerlerinden düştüğüne hükmetmişlerdir. Gözleri görmeyen kişilere cumanın farziyeti hususunda Hanefî Mezhebi’nde farklı görüşler vardır. Görmeyen kişi, kendisini götürecek birini bulamadığı durumlarda Cuma namazı ile mükellef değildir; bu durumda icmâ vardır. Fakat kendisine ya bir kişi kiralayarak ya da başka bir yoldan yardımcı olacak birini bulan âmâyâ Cuma yine farz değildir, bu Ebû Hanife’nin görüşüdür. İmam Ebû Muhammed ve İmam Ebû Yusuf’a göre kendine bir şekliyle cumaya götürmesi için yardımcı bulan âmâyâ Cuma namazı farzdır.⁵³

Şâfi Mezhebi’nde de hastaya Cuma namazı farz değildir. Onlar da yukarıdaki Câbir hadisinden yola çıkarak bu görüşe varmışlardır. Âmânın durumuyla alakalı da şayet yanında onu götürecek birisi varsa vâcib, yoksa vâcib olmayacağı görüşündedirler. Zîrâ bir götürenin olmaması durumunda âmâ kişiye gitmesi halinde yolda zarar görme tehlikesi vardır. Yine Şâfi Mezhebi’nde can ve mal güvenliği olması durumunda da Cuma namazı farz değildir.⁵⁴ Şâfi Mezhebi bu görüşü şu hadise dayandırmıştır: İbn-i Abbas (r.a)’den rivâyet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Ezanı duyduğu halde özürsüz olarak cemaate gitmeyen kimsenin kıldığı namaz, kendisinden kabul olmaz. Bunun üzerine Sahâbe-i Kirâm: Özür nedir yâ Resûlallah? Diye sormaları üzerine, Resûlullah (s.a.v): “Korku veya hastalıktır” buyurmuştur.⁵⁵ Şâfi Mezhebi’nde hastaya bakan kişi, şayet Cuma namazına gitmesi halinde hastasına zarar geleceğinden korkarsa bu durumda kendisine Cuma namazı

⁵² Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, **Sünen**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1.baskı, 2004, Bâbu Men Tecibu Aleyhi el-Cum’a, c.II, s.305 Hadis No: 1576.

⁵³ Kâsânî, **a.g.e.**, s. 187.

⁵⁴ Ebû İshak Cemâlüddîn İbrahim b. Alî b. Yusuf eş-Şirâzî, **el-Muhezzeb fi Fıkhî’l-İmâm eş-Şâfi**, Thk., Dr. Muhammed Zuhaylî, Dâru’ş-Şâmiyye, Beyrut, 2.Baskı, 2001, c. I, s. 358-359.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, **a.g.e.**, Kitâbu’s-Salât, Bâbun fi’t-Teşdîdi fi terki’l-Cemaa, s.136, Hadis No: 551.

vacip değildir. Bu görüşü de şu hadise dayandırmışlardır. İbn-i Ömer Cuma namazına giderken amcasının oğlu Saîd b. Zeyd'e yardım etmesi için çağrıldığında cumaya gitmeyip ona yardıma koşmuştur.⁵⁶

Mâlikî Mezhebi'nde de meşru bir özrü bulunana Cuma namazı farz görülmemiştir. Onların da bu konudaki delili Câbir hadisidir.⁵⁷

Hanbelî Mezhebi'nde yukarıdaki ittifak edilen maddelere ek olarak temyiz yaşına ulaşmış çocuklara da cumanın farz olduğuna hükmetmiş, bu görüşün mezhebin genel görüşü değil, bir kısım Hanbelî ulemanın görüşü olduğunu açıklamıştır.⁵⁸

v. Erkek Olmak:

Cuma namazı erkeklere farzdır. Kadınlara farz değildir. Bu hususta mezhepler arasında ittifak vardır.⁵⁹ İlgili ittifakın dayandığı hadis, daha önce de zikrettiğimiz cumanın farz olmasının şartlarını içeren aşağıdaki şu hadisi şeriftir: “ الْجُمُعَةُ حَقٌّ وَاجِبٌ ” /Cuma her müslümana, cemaatle kılınması gereken bir farzdır. Ancak şu dört grup müstesna; köleler, kadınlar, çocuklar ve hastalar.”⁶⁰

Cuma'nın kendilerine farz olmadığı sınıflar yukarıdaki hadiste açıkça belirtilse de günümüzde özellikle kadınlara da cumanın farz olduğu meselesi, Cuma sûresindeki emrin umum ifade ettiği, dolayısıyla ayetin kadınlara da hitap ettiği ileri sürülmektedir.⁶¹ Burada bir noktaya dikkat etmek gerekir ki, o da gündeme getirilen şeyin kadınların da Cuma namazı kılabilceği meselesi değil, onlara da cumanın farz olup olmadığı meselesidir. Mezhepleri incelediğimizde, günümüze kadar gelen ulemânın kadınlara cumanın farz olmadığı görüşünü benimsediklerini görmekteyiz.⁶² Kadınlara Cuma'nın farz olmadığı görüşünde olanlar aşağıdaki delilleri öne sürmüşlerdir:

⁵⁶ Buhârî, **a.g.e.**, Kitâbü'l-Meğâzî, Bâbu Fadli Men Şehide Bedran, c.III, s.274, Hadis No: 3990.

⁵⁷ Sâdık Abdurrahman el-Garyânî, **el-Fıkhü'l-Mâlikî ve Edilletuhû**, Müessesetu'r-Reyyân, Beyrut, 1.Baskı, 2002, c. I, s. 530.

⁵⁸ Ebu'l-Ferec Şemsuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, **Şerhu'l-Kebîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1.Baskı, 1994, c. II, s. 145.

⁵⁹ İbn Rüşd el-Kurtubî, **a.g.e.**, c. I, s. 364.

⁶⁰ Ebû Dâvud, **a.g.e.**, Kitâbü's-Salât, Bâbu'l-Cum'ati li'l Memlûki ve'l-Mer'ati. s.249, Hadis No: 1067.

⁶¹ Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dînî Konular**, Erol Matbaacılık, Samsun2003, s. 76,

⁶² İbn Rüşd, **a.g.e.**, c. I, s. 196.

a-) Dört sınıfa cumanın farz olmadığı şeklinde gelen hadis, Cuma ayetinin umumunu tahsis etmiş ve bu dört sınıfı istisna etmiştir. Dolayısıyla, köle, çocuk, kadın ve hasta bu farziyetin dışında tutulmuştur.⁶³

b-) İlk dönem kaynaklarında yer bulmuş olan, Hz.Peygamberin hanımlarından Safiyye Binti Huyey gibi bazı kadınların, Cuma namazını cemaatle kıldıkları şeklinde gelen rivâyetlerden onlara cumanın farz olduğu sonucu çıkarılamaz. Zira, Cuma kadınlara farz olsaydı bütün kadınların cemaate gitmeleri gerekecekti. Sadece Safiye Binti Huyey'in Cuma namazını kılmış olması, bütün kadınlara cumanın farz olduğu şeklinde teşmil edilemez.⁶⁴

Cuma'yı farz kılan âyetin zâhiri manasına baktığımızda, her Müslümanın Cuma namazı kılması gerektiğine hükmederiz. Fakat Resûlullah (s.a.v)'in Kur'an-ı açıklama, kapalı alanları îzah etme görevi vardır. Peygamberimizin beyan ve uygulamaları bizim için nihâi hüccettir. Buna göre Resûlullah'ın açıklamaları ve ilk dönemden itibaren yapılagelen uygulamalara baktığımızda Cuma namazının herkese farz kılınmadığı görülmektedir. Çocuklara, yolcu olanlara, cemaate katılamayacak derecede hasta olanlara Cuma namazı farz olmadığı gibi, kadınlara da Cuma namazı farz değildir.

Kadınlara Cuma namazının farz olmaması onları tahkir etmek için değil, taşıdıkları hassasiyetler sebebiyle olmalıdır. Ailede sahip oldukları sorumluluklar, çocuk doğurmaları, bakmaları, özel halleri gibi durumlar, Cuma kılınacak merkezi bir camiye uzak-yakın demeden evlerinden çıkarak gelmeleri zorlaşacağından ötürü Cuma namazı kılma hususunda muhayyer bırakılmışlardır. Bu itibarla, kadınların Cuma namazına gitmeleri zorunlu bir emir olmamakla birlikte, gitmelerinde de bir sakınca bulunmamaktadır. Netice itibariyle, islam âlimlerinin ittifakla benimsediği görüş, kadınların Cuma namazı kılamayacağı değil, onların Cuma namazı kılmak zorunluluğunun olmadığıdır.

2.1.3. Cuma Namazının Vücubunda İhtilaf Edilen Şartlar:

⁶³ Şevkanî, a.g.e., c. III, s. 276-277.

⁶⁴ Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm el-San'ânî, el-Musannef, Mektebu'l-İslâmî, Karaçi, 2. Baskı, 1983, Bâbu Kem Tusallî el-Mer'ati İzâ Şehidet el-Cum'a c. III, s. 191, Hadis No: 5273.

Cuma namazının kendisine farz olduğu noktasında fukahâ arasında ihtilaf olan kavramlardan birisi hürriyet, diğeri de mukim olmaktır. Hürriyet olmadan Cuma namazı gibi müslümanların güç ve dayanışmasını sadece bir cami altında göstermeleri şartına bağlı bir ibadetin, efendisinin izni olmadan hareketlerini kısıtlamış bir köle ya da esire farz değildir. Ve yine kurban ibadetinde olduğu gibi, ancak mukim olması durumunda ibadetini rahatlıkla yapabilecek bir mükellefe söz konusu ibadet vaciptir.

i. Kölelik Ve Hürriyet:

Hür olmayan kimseler yani köle ve esirler, fakihlerin büyük çoğunluğuna göre, cuma namazı ile yükümlü değildir. Esasen bu şartın konulmasının altında, kölelik uygulamasının devam ettiği dönemlerde, kölenin efendisine karşı sorumluluklarını tam ve eksiksiz olarak yerine getirmesi düşüncesi yatar. Cuma namazının kölelere farz olmadığını söyleyen fakihler bu hükmü, kölenin görev ve sorumluluğu konusundaki anlayış üzerine kurmuşlardır. Buna göre köle, tüm zamanını efendisine tahsis etmek durumundadır. Cuma namazı kılmakla yükümlü tutulacak olursa, efendisine karşı görevini aksatmış olacak ve bu sebeple efendisinden azar işitecek ve belki de ceza görecektir. Hz. Peygamber, kölenin cuma namazı kılması gerekmediğini söylerken, toplumda kölelerin statüsü konusundaki hâkim anlayışı dikkate almıştır.

Târik b. Şihab'dan rivayet edilen şu hadisi şerif mezhep imamlarınca delil kabul edilmiştir: Resulullah (s.a.v) buyuruyor ki: "Cuma namazı, her Müslümana Allah'ın hakkı olarak bir vazifedir. Şu dört sınıf bundan istisna edilmiştir. Köle, kadın hasta ve çocuk."⁶⁵

Köleye cumanın farz olmamasındaki makul dedil, efendisinin emri altında bulunması ve onun rızasına muvafık hareket etmesi ve onun malını korumasıdır. Buradan hareketle Hanefî Mezhebi'nde köle Cuma namazına gitmek için efendisinden izin almak zorundadır. Efendisinden ya sarahaten izin alır ya da delaleten izin alır. Bu da izin istediğinde efendisinin susmasıdır. Çünkü sükût ikrardandır. İmam Muhammed'den nakledilen bir kavle göre efendisinin hayvanını camiye götürüp onun muhafazası ile meşgul olan bir köle Cuma namazı kılmaz. Buradan anlaşıldığına göre efendisinin emri ile bir vazifa üstlenen köleye Cuma namazı farz değildir. Zira, efendisinin izni yoktur. Ancak en doğru olan görüşe göre hayvanı ya da efendisinin

⁶⁵ Ebû Dâvud, a.g.e., Kitâbü's-Salât, Bâbu'l-Cum'ati li'l Memlûki ve'l-Mer'ati. s.249, Hadis No: 1067.

başka bir malını muhafaza etmek hususunda efendisinin hakkını ihlal etmeyen köle Cuma namazını kılabilir.⁶⁶

Şâfi Mezhebi'ne göre efendisinin kölesine Cuma namazı için izin vermesi vacip değildir, müstehaptır. Mükâtep denilen (efendisi tarafından bedeli tayin edilmiş ve onu ödeyince âzad olacak köle) ve kısmen âzad edilmiş köleler mutlak köle hükmünde olup, Cuma namazı kendilerine farz değildir. Hanbeli ve Mâliki mezhepleri de bu görüştedirler.⁶⁷

Hür olmak başlığı adı altında tartışılan bir diğer meselede işverenin veya âmirin, çalıştırdığı işçiye ya da memura Cuma namazına gitmesi için izin verip vermemesi meselesidir. Hanefî Mezhebi'nden İmam Ebû Hafs'a göre işveren işçiye Cuma namazına gitmekten men edebilir. Şâfi Mezhebi'ne ve Hanefilerden Ebû Ali ed-Dekkâk'a göre ise şehirde Cuma namazına gitmekten men edemez. Câmî ile iş yeri arası uzak ise Cuma namazında geçirdiği süre kadar ücretinden kesebilir, uzak değilse işçinin ücretinden bir şey kesemez. "Tatarhâniye" ve "Muhît" adlı eserlerde de işçi veya memurun namazda geçirdiği süre karşılığında kesilen miktarı isteme hakkı yoktur şeklinde bir detay ayrıca zikredilmiştir.⁶⁸

Cuma namazının sıhhatinin şartlarından birisi olan "Genel İzin" şartı sadece devlet reisi ya da onun görevlendirdiği bir yetkilinin cumayı kılma ve kıldırma izni vermesi anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda Cuma namazına rahat bir şekilde gidebilme selahiyetidir. Dolayısıyla, bir islam beldesinin nişânesi konumundaki Cuma mescidlerine, işverenlerin çalıştırdıkları işçileri göndermesi müslüman olarak bir sorumluluktur.

i. Mukîm Olmak:

Mukîm olmak, yani yolcu olmamak şartı da Cuma'nın vücûbunun şartlarından olup, mezhepler arasında ihtilafli bir konudur. Hanefî ve Şâfi Mezhebi'nde mukim olma şartında ittifak vardır.⁶⁹ Buna mukâbil Hanbelî ve Mâlikî Mezhebi'nde mukim

⁶⁶ Zeynüddîn b. Nüceym el-Henefî, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâ'ik**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 3.Baskı, 1993, c. II, s. 163.

⁶⁷ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, **el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb**, c.IV, s. 405-406.

⁶⁸ Şeyh Nizâm, **el-Fetâvâ el-Hindiyye**, Dâru'l-Fikr, Mısır, 2.Baskı, 1991, c.I, s. 144.

⁶⁹ İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî, **Mültekâ'l-Ebhur**, Lübnan, 1.Baskı, 1989, s. 146; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Beğavî, **et-Tehzîb fî Fıkhî'l-İmâm eş-Şâfi'**, Thk., Adel Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muaviz, Dâru'l Kutubü'l-İlmiyye, Lübnan, 1.Baskı, 1998, c. I, s. 321.

olmak kavramına birkaç farklı özellik eklenmiştir. Hanbelî Mezhebi'nde Cuma namazının vacip olması için bir yeri köy olsun şehir olsun vatan edinmiş olmak ve o yerden ezan sesininin duyulabilmesi şartı aranmıştır. Bu durumda, Hanbeli Mezhebi'ne göre bir kimseye Cuma namazının vacip olması için Cuma ezanını işitmesi gerekmektedir. Velew ki köy halkı, şehirde okunan ezanı işitmiş olsalar onlara Cuma namazına gitmeleri vacip olur. Hanbeli Mezhebi, bu görüşü Resûlullah (s.a.v)'in Ebû Davûd'dan rivâyet edilen: “Ezanı işitene Cuma namazı vaciptir” hadisinden almışlardır.⁷⁰Mâlikî Mezhebi'nde mukîm olmak şartının altında zikredilen, bir yeri vatan edinmekten maksat o yeri geçici bir süreyle değil, devamlı süreyle yurt edinmektir. Sözelimi, bir topluluk bir yerde konaklarda orada bir aylığına kalmaya niyet ederlerse, bu durumda Cuma namazı kendilerine vacip olmaz, namazı kılsalar dahi sahih olmaz.⁷¹

Mezhepler yukarıdaki şartları cumanın farz olması için gerekli görmüşlerdir. Dolayısıyla bu şartları taşımayanlara Cuma namazı farz değildir.

2.2. Cuma Namazının Edasının (Sıhhatinin) Şartları

Tezimizin konusu olan “Cuma Namazı ve Zuhr-i Âhir Meselesi” Cuma namazının edasındaki şartlardan kaynaklanmıştır. Bu bakımdan asıl konumuza geçmeden önce bu şartların ayrıntılı şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu itibarla öncelikle cuma namazının sıhhat şartları incelenecek sonra bu konudaki ihtilaflardan neşet eden Zuhr-i âhir namazı vuzuha kavuşturulacaktır. Söz konusu eda şartlarından “hutbe” şartı zuhr-i âhir namazının kılınmasında doğrudan ya da dolaylı olarak bir etkiye sahip olmadığından ele alınmayacaktır.

Cuma namazının edası, sıhhati için Hanefi Mezhebi'nde altı şart vardır.

2.2.2. Cuma Kılınan Yerin Şehir Hükümünde Olması

Hanefi Mezhebi'ne göre Cuma namazının sahih olması için Cuma namazı kılınacak yerin şehir hükümünde olması şarttır. Bu şarttan ötürü Hanefi Mezhebi'nde köylerde Cuma namazı kılmak caiz değildir. Hanefiler bunu, İbn Ebî Şeybe

⁷⁰ Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî, **el-Kâfi**, Hicr Et-Tıbâa ve-Neşri ve-Tevzi' ve İ'lâm, 1.Baskı,1998, c. I, s. 477,479.

⁷¹ Abdurrahman el-Cezîrî, **Dört Mezheb'e Göre İslam Fıkhı**, Trc., Mehmet Keskin, Çağrı Yay, İstanbul, 4.Baskı, 1993, c. II, s. 537,538.

(ö.235/849)'nin Hz. Ali'den "mevkuf" olarak rivayet ettiği şu hadisle delillendirmişlerdir. "لا جمعة، ولا تشريق، ولا صلاة فطر، ولا أضحى إلا في مصر جامع، أو مدينة" / Ne cuma namazı ne de teşrik tekbirleri, Ramazan ve Kurban Bayramı namazı şehir merkezindeki camiden başka yerde sahih olmaz."⁷² Çünkü Resûlullah (s.a.v) cuma namazını Medine'de kıldırıyordu. Sahabe-i Kirâm fethettikleri yerlerde mimberleri şehirlere dikiyorlardı. Bu da cumanın şehirde kılınması noktasında bir şarttır ve bu şart üzerinde icma hâsıl olmuştur. Öğle namazı farzdır, farz olan bir namaz ancak kendisinden, daha kuvvetli bir namazla terk edilebilir ki o da cuma namazıdır. Bu sebepten dolayı cuma namazı köylerde kılınmamaktadır. Çünkü cuma namazı yeryüzünde Allah (c.c)'ın mukaddesâtını simgeleyen nişanelerin en büyüklerindedir. Bu nişanenin izhar edilmesindeki en iyi yer şüphesiz şehirlerdir.⁷³

Hanefilerin delil olarak getirdikleri yukarıdaki hadisi, köylerde de cuma namazı kılınabilir diyenler tenkit etmişler, söz konusu rivayetin peygamber efendimizin bir hadisi olmayıp Hz. Ali (r.a)'ın sözü olduğunu nakletmişlerdir. İlgili rivayetleri inceleyen Eşref Alî et-Tehânevî (ö.1321/1943) ve Zafer Ahmed el-Osman et-Tehânevî (ö.1352/1974) bu duruma şöyle cevap vermiştir: "Bu hadis, "Nasbu'r-Raye" (I,313) ve "ed-Dirâye"de (s. 131) de böyle geçmektedir, isnadı sahihtir." Yine Ebî Şeybe "Musannef"inde bu hadisi rivayet etmiş isnadı sahih demiştir.⁷⁴

Yine Şeyhulislam Hâherzâde, İmam Ebu Yusuf'un "el- Emalî" adlı eserinde söz konusu hadisin Hz. Peygamber (s.a.v)'e kadar müsned-merfû yolla ulaştığını belirtir ve şöyle der: "İmam Ebu Yûsuf hadis imamıdır ve hüccettir. Çünkü bir hadisin merfu olması, sika ravinin ziyadesidir ki bu da kabul edilir."⁷⁵

Cuma namazının şehir merkezinde kılınması şartı nerenin şehir hükmünde olacağı nerenin olmayacağı mevzusunu beraberinde getirmiştir. Şehir merkezi ve onu sınırlandıran görüşlerde Hanefî Mezhebi içinde farklı içtihatlar vardır. Kerhî (ö. 340/952) şehri şöyle tarif etmiştir: "Had cezalarının uygulandığı ve ahkâmın tenfiz edildiği yerdir." İmam Ebû Yusuf'un da (ö.182/798) şehir hakkında birden çok tanımı

⁷² İbn Ebî Şeybe, a.g.e., Kitâbu's-Salat, Bâbu Men Kâle Lâ Cum'ate ve Lâ Teşrika İllâ fi Mısriin Câmiin c. IV, s. 45 Hadis No: 5099.

⁷³ Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ud el- Kasari el- Hanefî, **el- Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's- Şerâi'**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1. Baskı, 1998, c. II, s. 188-189.

⁷⁴ Eşref Alî et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman et-Tehânevî, **İ'lâu's-Sünen**, Idâratü'l-Quran ve Ulüm'ül-İslamiyye, Pakistan, 3. Baskı, H. 1415, c. VIII., s. 3-6.

⁷⁵ A.e., s. 5-6.

vardır. “el-Emalî” de içerisinde minberi, kadısı olan, hükümlerin tenfiz edildiği, had cezalarının uygulandığı yerler şehir hükmündedir ve o şehrin ehline cuma namazı farzdır demiştir. Başka bir rivayette nüfusu 10.000 ve daha fazla olan yerleri şehir olarak tanımlamıştır. Ondan nakledilen diğer bir rivayete göre “Halkın toplanması halinde en büyük mescidi onları almayacak kadar kalabalık olan yer şehirdir. Ebu Yûsuf’un bir başka tanımına göre şehir; her sanatkârın sanatını icra ederek geçimini sağlayabildiği kendi mesleğini değiştirip bir başka mesleğe geçmediği büyük yerdir.”⁷⁶

Kâsânî’ye göre İmam-ı Azam Ebu Hanife’nin (ö.150/767) tanımı en doğru olandır. Ebu Hanîfe şehri şöyle tarif eder: “Sokakları, çarşıları, meskenleri, haşmeti ve ilmiyle ya da bir başkasının ilmiyle zalimin elinden mazlumun hakkını alan, valisi olan ve olaylardan ötürü kendisine insanların gelip müracaat ettiği bir valinin bulunduğu büyük bir yerdir.”⁷⁷

Hanefi Mezhebi’nde şehir hükmünde olan yani şehre tabi olan yerlerle alakalı olarak da ihtilaf vardır:

İmam Ebu Yusuf’a göre, eğer bir yerde şehrin ezan sesi duyuluyorsa orası şehirdendir, o şehrin devamı niteliğindedir. Duyulmuyorsa şehre tabi değildir. Şehir hükmünde olmaz. İbn-i Semâa’nın rivayet ettiği Ebu Yusuf’a ait bir başka tanıma göre şehrin bitişiğinde, onun devamı olan her bir yer o şehre aittir ve ona tabidir. Yine İmam Ebu Yusuf şehirden 3 fersah uzakta olan yerleşim biriminin de şehirden sayıldığını ifade etmiştir. Hasan Basri’de (ö.110/728) 4 fersah uzakta olan yerleşim biriminin şehirden sayıldığını ifade etmiştir.⁷⁸

İmam Şâfiî (ö.204/819) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) şehir tanımı hususunda nüfus sayısı kriterini getirmiştir. Onlara göre, kırk tane mükellef yani akıllı, baliğ hür ve mukim erkeğin yaz kış başka beldeye göç etmeksizin oturdukları yerleşim merkezleri şehir hükmündedir ve kendilerine Cuma namazı farz olur.⁷⁹ İmam Mâlik (ö.179/795)’e göre, mescidi ve çarşısı olan her yerleşim merkezi şehir sayılır. Köy ve şehir kelimesi eş anlamlıdır. Nüfus az ya da çok olsun hüküm böyledir.⁸⁰

⁷⁶ Kâsânî, **a.g.e.**, c. II, s. 189.

⁷⁷ A.e., s. 190.

⁷⁸ A.e., s. 190.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, **el-Umm**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1.baskı, 1993, c.I s.329.

⁸⁰ Ebu’l-Hasen Ali b. Halef el-Mâlikî, **Kifâyetu’t-Tâlibi’r-Rabbânî Şerhu Risâleti’bni Ebî Zeyd el-Kayrevânî**, Dâru’l-Fikr, Beyrut, baskı yok, 1991, cl, s.469-470.

Şâfiî Mezhebi'nde, köyün de şehirden sayılmasının delili bir hadise dayanmaktadır. İbn-i Abbas (r.a) şöyle demiştir: “Resulullah’ın (s.a.v) Medine’deki mescidinde kılınan cumadan sonra (Medine haricinde) ilk kılınan cuma namazı Bahreyn’de bulunan Cuvasa köyündeki Abdu’l Kays Mescidi’ndedir.⁸¹ İlgili bu hadiste Şâfiî Mezhebi “Cuvasa” için geçen köy ifadesini mutlak manada “köy” olarak yorumlamışlar ve dolayısıyla köylerde de Cuma namazının kılınmasının sahih olduğu görüşüne varmışlardır.

Hanefiler ilgili hadisteki köy kelimesinin gerçek manasını şu şekilde yorumlamışlardır:

“İlk asırlarda “karye” kelimesini şehir yerine kullanılması bu kelimeyi köy statüsünden çıkarmaktadır. O zamanın örfünde “karye” kelimesi şehir olarak kullanılıyordu. Bu durumu Kuran-ı Kerim’deki şu ayetten öğreniyoruz: “Yine onlar: “Bu Kur’an şu iki şehirden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?” dediler.⁸² Burada kastedilen iki şehir Mekke ve Taif’dir. Cüvâsa’ da Bahreyn’de bir kaledir ve şehir hükmündedir. Çünkü kalede hâkim ve âlim bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı burayla alakalı olarak “Mebcut” adlı eserde Bahreyn’deki Cuvâsâ için eş anlamlısı olan “şehir” kelimesi kullanılır.⁸³

Cuma kılınacak yerin şehir hükmünde olmasının altında tartışılan bir diğer konu da bir yerde birden fazla camide Cuma namazının kılınıp kılınmayacağı meselesidir.⁸⁴

2.2.2.1. Bir Şehirde Birden Fazla Cuma Namazı Kılınır mı?

İmam-ı Azam Ebû Hanife bir beldede birden çok camide Cuma namazı kılınmasını mutlak manada caiz görmemiştir.⁸⁵

İmam Ebu Muhammed’e göre: Bir şehirde iki yerde hatta üç yerde cuma namazı kılmakta bir beis yoktur. Bunu Kerhî rivayet etmiştir.⁸⁶

İmam Ebu Yusuf’tan ise iki rivayet vardır: Bir rivayete göre iki yerde kılmak caizdir, bundan çok yerde kılmak ise caiz olmaz demiştir. Yine ondan nakledilen bir

⁸¹ Buhari, **a.g.e.**, Kitâbu’l-Cum’a, Bâbu’l-Cum’ati fi’l-Kurâ ve’l-Müdüün, c.I, s.350, Hadis No: 892.

⁸² Zuhuf Sûresi (43): 31.

⁸³ İmam Kemâlü’l-dîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî el-Marûf bi ibn-i Hümmam el-Hanefî, **Şerhü Fethi’l-Kadîr**, Mektebetü’l-Mustafa, Halep, Suriye, c. II, s. 51.

⁸⁴ A.e., s. 191.

⁸⁵ İbn Hümmâm, **a.g.e.**, c.II, s. 51-52.

⁸⁶ A.e., s. 191.

başka rivayette, bir şehir büyük bir nehirle ikiye bölünmüş ise bu takdirde cuma namazını bir şehirde ve iki camide kılmak caiz olur. Nehir küçük ise caiz olmaz. Nehrin küçük olmasına rağmen iki şehirde de namaz kılınırsa ilk kılınan namaz kabul olur, diğeri olmaz. Kabul olmayan, geç kalan cami cemaatinin öğle namazlarını iade etmeleri gerekmektedir. Beraberce namaza başlanır da kimin önce kıldığı belli olmazsa bu durumda namazları caiz değildir.⁸⁷

İmam-ı Azam Ebu Hanife, şehrin tanımına çok önem vermiş, bir köyün şehirden sayılması için orada ahkâmın tenfizini gerçekleştiren bir kâdının bulunmasını şart koşturmuş. Böyle bir durumda eğer bir kâdı köye zaman zaman geliyor ve köydeki vakalara da bakıyorsa bu köy şehir hükmüne geçer mi geçmez mi sorusuna Ebu Hanife, aslen geçmez cevabını vermiştir. Ancak hâkimin o köyde mûkim olması şartıyla oranın şehirden sayılmasına karar vermiştir.⁸⁸

Şafii Mezhebine Göre:

Cuma kılınacak yer, ikamet edilen meskûn yer vafında olmalıdır. Dolayısıyla şehir dışındaki çöllerde ve çadırlarda cuma namazı kılınmaz. Cuma namazının hususiyetle bir köşede ya da bir mescit içerisinde kılınma şartı yoktur. Bilakis eğer Cuma kılınan yer meskûn yer sınırları içerisinde sayılıyorsa orada cuma kılmak caizdir. Sınırların haricinde ve uzağında ise caiz değildir.

Şâfiî Mezhebi'ndeki diğeri önemli bir görüş de bir belde içerisinde iki cuma kılınmasının doğru olmadığıdır. Kılınıyorsa, ilk kılınan cuma namazı sahih olur sonraki olmaz. Cuma'nın bir beldede sadece bir yerde kılınmasındaki incelik bir güç ve birlik izhar etmek içindir. Fakat bu hususta bir istisna vardır. Eğer cumaya gelen cemaat bir mescide sığmıyorsa, zahmet ve meşakkatten ötürü iki yerde cuma kılmak caiz olur.⁸⁹

Şâfilere göre beldeden maksat, hâkimi ve idarecisi olan, içerisinde alışveriş için çarşı ve pazar bulunan yerdir. Köyden maksat, hâkimi ve idarecisi bulunmayan yerlerdir. Ama köyde kırk kişi bulunursa orada da cuma kılınabilir.⁹⁰

⁸⁷ A.e., s. 192.

⁸⁸ İbn Hümâm, **a.g.e.**, c.II, s.52-53.

⁸⁹ Şeyhu'l-İmâm Huccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **El-Vesît fi'l-Mezheb**, Thk., Ahmed Mahmud İbrahim, Darü's- Selâm, Kahire, Mısır, 1.Baskı, 1997, c. II, s. 263-265.

⁹⁰ Mustafa el-Hin, Mustafa el- Buğd, Ali el- Şerbecî, **el-Fıkhu'l-Menhecî alâ Mezhebi İmam eş-Şâfiî**, Trc., Ali Arslan, Arslan yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1994.

Görüldüğü üzere Şâfiî Mezhebi'nde de bir yerde birden fazla cuma namazı kılınmasıyla alakalı olarak İmâm-ı Şâfiî'nin zahmet ve meşakkat olmadığı takdirde bunun doğru olmadığı yönünde içtihadı vardır.

Konu ile ilgili olarak İmâm Şâfiî (ö.204/819), şunları zikretmektedir: “Bir şehirde ahalisi, çalışanı ve mescitleri ne kadar çok olursa olsun, cuma namazı ancak en büyük mescitte kılınır. Eğer o şehrin birden fazla büyük mescitleri olsa bunlardan ancak birinde cuma namazı kılınır. Bunların hangisinde zeval vaktinden sonra cuma namazı ilk önce kılınırsa, sahih olan (kabul olan) cuma işte odur. Eğer bu mescitte cuma kılındıktan sonra, bir başka mescitte cuma namazı kılınmışsa, son kılınan cuma namazı geçerli sayılmaz ve onların üzerine dört rekât öğleyi iade etmeleri vacip olur. Böylece bir şehrin birkaç yerinde cuma namazı kılınırsa, ilk kılınan cuma geçerlidir, diğerleri ise geçerli değildir. Geçerli olmayanlar öğle namazı kılarlar. Eğer cuma kılanlara, hangisinin cumayı önce kıldığı mevzusu bir problem oluşturursa, bu durumda hepsi dört rekât öğleyi yeniden kılar.” Bu konuyu İmâm-ı Şâfiî daha da ileri götürerek şöyle bağlamaktadır: “Şehir genişleyip evler çoğaldığı ve bu yüzden orada büyük, küçük birçok mescitler yapıldığı zaman ise benim görüşüme göre o şehirde yalnız bir mescitte cuma namazı kılınması caiz olur. Yine aynı şekilde, o büyük şehir etrafındaki küçük köyler bitişse ben büyük mescitten başkasında cuma namazı kılmasını hoş görmem. Eğer bundan başka bir mescidinde kılınsa, dörtrekât öğle namazı kılarım. Eğer en büyük olmayan beldenin diğer camisinde cuma kılınmışsa, orada cuma namazını kılan kimsenin öğle namazını iade etmesi gerekir.”⁹¹

Maliki Mezhebi'ne Göre:

Maliki Mezhebi'ne göre ister köy olsun ister şehir olsun oralarda ikamet edenlerin oraları kendilerine yurt edinmiş olma şartı vardır. Köyde ya da şehirde kılınan cuma namazı ancak bu takdirde sahih olur. Buna göre eğer köyde ya da şehirde oturanların adedi çok olsa, fakat oradaki ikamet durumları geçici bir süreyle olursa, onlara cuma namazı vacib değildir. Ama mescit dar olurda cemaati almazsa, yine mescidin sahası içinde kalmak şartıyla mescide bitişik yollarda imamın cemaatin saflarını uzaktan da olsa görmesi durumunda da cuma namazı geçerlidir. Fakat bir yerde birden fazla camide cuma namazı kılınması meselesine gelince asıl olan şey o şehrin ehlinin bir

⁹¹ Şâfiî, a.g.e., c.I, s.331.

camide cuma namazını kılmasıdır. Müslümanların vahdetini muhafaza etmek bakımından bir şehirde birden çok yerde cuma namazı kılmak caiz değildir. Çünkü bu ümmetin en hayırlılarının yaşadığı asr-ı saâdette bulunan müslümanlar cuma namazını Resulullah (s.a.v) zamanında Medine-i Münevvere'deki Mescid-i Nebevi'de kılmışlardır. Cuma namazının meşrûiyetinin hikmeti bütün bir ülke, şehir halkını haftada bir de olsa bir araya getirmesi, onların hangi durumda olduklarının görülmesi, hasta ve düşkün olanların bu vesile ile bilinmesi, gelenle gelmeyenlerin tespit edilmesi içindir.⁹²

Maliki Mezhebi'nde umûmi kaide dışında, aşağıdaki durumlarda bir yerde birden fazla camide cuma namazı kılınması caizdir.

- 1- Şayet eski mescit dar bir konuma gelmişse onu geniş bir hale getirmek mümkün değilse, ancak yoldan ya da kabristanın alanından almak suretiyle genişleyecekse genişletilir. Caminin komşusu konumundaki kişiye caminin genişletilmesi için yerini satması, vakıf yeri bile olsa, icbar edilir, yani zorla sattırılır. Bir yerde camiler çoğalmışsa o yerin en eski camisinde hilaftan kurtulmak için namaz kılmak evladır.
- 2- Namaz kılınan şehrin, beldenin müslümanları arasında bir husumet, düşmanlık varsa, fitne ateşini söndürmek için birden fazla cuma camisi yapılabilir.
- 3- Şehir çok büyük olursa bu durumda birden fazla yerde cuma namazı kılmak caizdir.

Fakat yukarıda sayılan sebeplerin haricindeki bir sebeple bir yerde birden fazla mescitte cuma namazı kılınırsa, eski mescitte cuma namazı kılanlarınki kabul, yeni mescitte kılanlarınki ise bâtıl olur. Yeni mescitten eski mescide bütün bir cemaat gelmediği müddetçe ve orada namazı eda etmedikleri müddetçe yeni camide cuma namazı kılanların kıldığı namaz geçerli değildir.⁹³

Hanbeli Mezhebi'ne Göre:

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), cuma namazı bir yerde ancak bir camide sahih olur, daha fazla camide olmaz, diye fetva verdikten sonra dört büyük halifenin ve onlardan

⁹² Sâdık Abdurrahman el-Garyanî, **Mudevvenetü'l-Fıkhî'l-Mâlikî ve Edilletühü**, Müessesetü'l Beyan, Beyrut, 1.Baskı, 2002, c. I, s. 532-533.

⁹³ el-Garyanî, **a.g.e.**, c. I, s. 534.

sonra gelenlerin de böyle uyguladıklarını söylemiştir. Bu duruma delil olarak da İbn-i Ömer'in (ö.70/691) şu sözünü nakletmiştir: "Cuma namazı, imamın kıldırıldığı en büyük mescitte kılınır." ⁹⁴

İbn-i Kudame (ö. 623/1245), Ahmed b. Hanbel'in yukarıdaki görüşünü şerh etmiş ve Resûlullah (s.a.v) zamanında Ashab-ı Kiram'ın Resulullah'ın mescidinde cuma namazı kılmalarının sebebini onun hutbesini dinleyebilmeyi tercih etmeleri ve Allah'ın ahkâmını kendilerine birinci elden aktarmasındaki durumdan ötürü olduğunu, şehirlerin büyümesiyle farklı yerlerde birden çok camide cuma namazı kılmanın ihtiyaç haline geldiğini zikretmiştir. ⁹⁵

İbn-i Kudâme bir yerde birden çok camide cuma namazının kılınmasının ihtiyaç olması durumunda inkâr edilmediği ve böylelikle birden fazla yerde kılmak üzerinde icma oluştuğunu söyler. İbn-i Ömer'in "Cuma namazı, imamın kıldırıldığı en büyük mescidde kılınır." sözünün de büyük camiler terk edilmediği gibi küçük camilerde de kılınabilir diye tevil etmiştir. Bir yerde birden fazla mescitte cuma kılınmasını İbn-i Kudame, ihtiyaç olması şartına bağlamış; olmadığı durumda caiz değildir demiştir. ⁹⁶ İşte böyle bir durumda kişinin aklına, bu köy şehir hükmünde midir değil midir zannı belirlediğinde daha sonra tafsilatlı bir biçimde değineceğimiz "Zuhr-i Âhir" namazını kılması gerekmektedir. Bu durumda namaz kılacak kişi (cuma kıldıktan sonra) vaktini idrak edip de edemediğim son farzı kılmaya diye niyet eder. Eğer bu yukarıda değindiğimiz şehir tanımından kaynaklı ihtilaftan dolayı cuma namazı sahih olmamışsa bu kılınan, öğle namazı yerine geçer. Eğer cuma namazı sahih olmuşsa kılınan dört rekâtnamaz nafîle yerine geçmiş olur. Bir şehirde birden çok yerde cuma namazı kılındığında ve kılınan cuma namazı ilk kılınan mıdır değil midir şüphesi hasıl olduğunda kişinin "Zuhr-i Âhir" namazı kılması gerekmektedir. İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre asl olan odur ki, bir şehirde birden çok yerde cuma namazı caiz değildir. ⁹⁷ İmam Muhammed'in Ebu Hanife'den rivayet ettiğine göre, o iki ya da üç yerde ya da daha fazla yerde cuma namazının kılınacağını caiz görmüştür. ⁹⁸

⁹⁴ İbn Kudâme, **a.g. e.**, c. II, s. 190.

⁹⁵ A.e., s. 190.

⁹⁶ A.e., s. 190.

⁹⁷ İbn Hümâm, **a.g.e.**, c.II, s. 53.

⁹⁸ A.e., s. 192.

2.2.2.2. Şehir Kavramının Darü'l İslam ve Dâru'l Harp ile Bağlantısı

Hanefi Mezhebi'nde İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin şehir tanımında bir şehrin gerçek bir islam şehri olması için orada Allah (c.c)'ın ahkâmının bir kadı tarafından tenfiz edilmesi gerekir ifadesi cuma namazının eda edilmesi bağlamında Darü'l-İslam ve Dâru'l-Harp kavramlarını gündeme getirmiştir. Zira Hanefi Mezhebi'nde cuma kılınacak yer şehir hükmünde değilse orada kılınan cuma namazı sahih değildir.

Hanefi Mezhebi'nde içerisinde cuma, bayram vesaire gibi islam ahkâmının icra edildiği yer Darü'l- İslam'dır. Bir islam memleketinin dâru'l-harp olması için üç şartın tahakkuk etmesi gerekmektedir:

- a) İçerisinde şirk ahkâmı icra edilmelidir.
- b) Dâru'l- harbe bitişik olmalıdır.
- c) İçinde önceki eman ile emin bir müslüman kalmamalıdır.

Buna göre bir İslam beldesi kâfirler tarafından ele geçirilirse yahut bir şehir halkı mürted olarak küfür ahkâmını icra etse veya içindeki zimmîler ahidlerini bozarak buldukları yeri ele geçirseler de yukarıdaki üç şart tahakkuk etmedikçe o memleket dâru'l-harp olmaz. Ama İmameyn'e göre herhangi bir islam beldesinde küfür ahkâmı icra edilmeye başlandığı takdirde o yer dâru'l-harp haline gelmiş olur.⁹⁹

Şafii Mezhebi'nde dâru'l-İslam üç kısımdır:

- a) Müslümanların ikamet ettikleri beldelerdir.
- b) Müslümanların fethedip, eski ahalisini içerisinde bir cizye karşılığında iskân ettirdikleri beldelerdir. Bunların arazileri ister kendilerine temlik edilsin ister edilmesin islam devletinin idaresi altında bulunması yeterlidir.
- c) Evvelce müslümanların ikamet edip, daha sonra gayr-ı müslimlerin zapt ettikleri yerlerdir. Müslümanların bu beldeleri önceden istila etmiş olmaları oralara dâru'l- islam hükmünü vermek için yeterlidir.

Demek oluyor ki bir belde bir kere dâru'l-islam oldu mu artık ondan sonra orası dâru'l-harp ya da dâru'l-küfr hükmünde olamaz. Bilahare oraya gayr-i müslimler hâkim olsunlar ya da olmasınlar, o beldede müslümanların oturmasına ister müsaade etsinler ister etmesinler orası dâru'l-islamdır.¹⁰⁰

⁹⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-i İslamiyye ve Islahat'ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y. C. III, s. 369-370.

¹⁰⁰ A.e., s. 370-371.

Hanbeli ve Maliki Mezhebi'nde de dâru'l-islam, Hanefi Mezhebi'nde İmameyn'in görüşünde olduğu gibi sadece küfür ahkâmının icrasıyla dâru'l-harp haline gelir.¹⁰¹

Hanefi Mezhebi'nin ulemasının ekserisine göre cuma ve bayram namazlarının kılınması için o beldenin darü'l-islam hükmünde olması gerekir. İmam Ebû Yusuf'tan gelen ve Muhammed b. Şüca' es-Selcî (ö.266/879)'nin de tercih ettiği görüşe göre bir yerde cuma ve bayram namazlarının kılınabilmesi için orasının dâru'l-islam olması şart değildir. Çünkü onların nazarında şehir, o yer halkının oranın büyük mescidinde toplandığında mescidin kendilerini almadığı yerdir. Bu durum dâru'l-harpte de mümkündür. Kısacası Hanefi Mezhebi'ne göre cuma namazının sıhhat şartlarından biri olan şehir vasfı, bu verilen fetvaya göre dâru'l-harpte gerçekleşmiş olur.¹⁰²

Hanefi Mezhebi'nde yukarıdaki tartışmalardan da gördüğümüz kadarıyla gerçek şehir tanımında Hanefi Fukahası arasında farklı tariflerin verilmesi ve her bir tarifi farklı bir fikhî sonuca götürmesi, bir diğer taraftan bir yerde birden çok mescitte cuma namazı eda edilip edilemeyeceği noktasında diğer mezhepler arasındaki farklı içtihatlar gösteriyor ki cuma namazının şartlarından ilki olan “şehir” vasfı kısmen Hanefi Mezhebi'nde, umumiyetle de Cumhur'a göre bir şüpheyi beraberinde getirmektedir. Bu şüphe ileride detaylı bir biçimde değineceğimiz “Zuhr-i Âhir” namazının en önemli sebeplerinden birini oluşturacaktır.

2.2.3. Devletin İzninin Bulunması (Veliyyü'l Emr İzni)

Cuma namazı büyük bir cemaatle kılınmaktadır. Bu cemaatin herhangi bir fitneye sebebiyet vermemesi için devlet uhdesinden bir izinle Cuma namazını kılmaları, Hanefi Mezhebi'nde cuma namazının sıhhat şartı olarak görülmüştür. Bütün bir şehir halkına minberden hitap etmek, önlerine geçip namaz kıldırmak izzet ve şeref vesilesi sayılır. Bu izzet ve şeref vesilesini kendi hanelerine yazdırmak isteyen bir takım fitne odakları minber ve mihrabı sahiplenerek bir kavga ve çekişme ortamı oluşturabilirler. Dolayısıyla cuma namazını bizzat devlet reisinin kıldırması veya devletin izin verdiği bir hatibin kıldırması bu fitne ortamına mahal bırakmamak için elzemdir. İslam hukukçuları cuma namazının sahih olması için “devlet başkanının ya

¹⁰¹ Bayram Erdoğan, **Dört Mezhebe Göre Cuma Namazı**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 41

¹⁰² A.e., s. 41.

da temsilcisinin izni” problemi üzerinde farklı görüşler sunmuşlardır. Bu iznin gerekli olduğunu söyleyenler olduğu gibi aksini savunanlar da bulunmuştur.

2.2.3.1. Hanefi Mezhebi’nin Görüşü

Hanefi fakihleri cuma namazı için izin gereklidir¹⁰³ diyerek Cabir b. Abdullah (ö. 75/697)’dan rivayet edilen şu hadisi delil göstermişlerdir: “Kim cuma namazını ben hayatta iken veya benden sonra adaletli veya zalim bir imamı (önderi) varken, onu küçümseyerek veya inkâr ederek terk ederse Allah (c.c), iki yakasını bir araya getirmesin ve işini bitirmesin, mübarek kılmasın”.¹⁰⁴

Yukarıdaki hadisten görülüyor ki Peygamber (s.a.v), cuma namazının sıhhati için adil veya cair mutlaka bir imamın bulunmasını şart kılmıştır. Hanefi Mezhebi “sultan” tanımını sırasıyla “halife” ya da onun tayin ettiği “kadı” ya da “hatipler” olarak yapmıştır. İmam-ı Şafii’ne göre cumanın sıhhati için halifenin (sultanın) izni şart değildir. Delil olarak da Osman (r.a) Medine’de mahsur iken, müslümanlara cumayı Ali (r.a)’ın kıldırmasını göstermiştir. Osman (r.a)’ın emri ile Ali (r.a)’ın cuma namazı kıldırıldığı, Hz.Osman (r.a) o tarihte idarede olmasına rağmen rivayet edilmemiştir. İbn-i Hümam (ö. 861/1457) İmam-ı Şâfiî’nin görüşüne şöyle cevap vermiştir:

“Hz. Osman (r.a) mahsur iken, Hz. Ali (r.a)’ın insanlara namaz kıldırması bir hakikat durumudur. Hz. Osman (r.a)’ın izni olmaksızın kılmış olması mümkün olduğu gibi O’nun izniyle olması da muhtemeldir. Dolayısıyla bu olayda mezheplerden hiçbiri için delil yoktur. Böylece Cabir (r.a)’ın hadisi ile tayin ettiğimiz mana, bir başka delil ile çakışmamış olur. Hasan Basri: “Dört şey devlet başkanına aittir.” demiş cuma ve bayram namazlarının da bunlardan olduğunu zikretmiştir. İbn-i Mâce’nin rivayet ettiği “İmam’ın lüzumu” ile ilgili hadis bu durumu doğrulamakta, Allah Teala’nın “Fes’av” “Cuma namazına gidin” emrindeki mutlaklığın, (şehir gibi) özel bir yerle sınırlandırıldığında köleler ve misafirler gibi birçoklarının bundan istisna edildiğinde şüphe yoktur. O halde bu emrin, diğer bir zanni delil ile tahsis edilmesi (yani cumayı

¹⁰³Abdullah b. Mahmud el-mevsili, **el-İhtiyâr li ta’lîl-i-Muhtâr**, Dar’ür Risale el-Alemyye, Dimeşk, 1. Baskı, 2009, c. I, s. 274.

¹⁰⁴ İbn-i Mace, **a.g.e.**, Bâbu Fardi’l-Cum’a, c. II, s. 5-6, Hadis No: 1081.

sadece devlet tarafından izin verilmiş olan kişi kıldırabilir denilmesi) de caiz olur ve bu iş devlet başkanının emrettiği kimseye mahsustur. ¹⁰⁵

2.2.3.1.1. Devlet Başkanı Veya Valilerin Bizzat Cuma Namazı Kıldırılmaları Gerekli midir?

Irak fukahâsından İbnü'l -Munzir (ö.319/931): “Öteden beri sünnet-i cum’ayı reis-i devletin yahut onun emri ile kıldırarak bir kimsenin ikame etmesi sûretinde cari ola gelmiştir. Bunlar bulunmasa halk öğle namazını kılarlar.” demiş, Kûfe fakîhi Habib İbn-i Ebi Sabit (ö.119/737) ile Şam’ın müçtehid-i Evzâi (ö. 157/774)’de aynı görüşü paylaşmıştır. ¹⁰⁶

Kaynaklarda her ne kadar Cumhur’un (Şâfiî, Mâliki, Hanbeli) cuma namazının sahih olması için devlet başkanının iznini şart koşmadıkları söylene de onların da imamın izninin olmasının müstahsen olduğu görüşünde oldukları nakledilir. Nitekim Tecrid-i Sarih’te şöyle der: “İmam-ı Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed’e göre ise izin almak müstehab ise de izinsiz kılmakta da sıhate mâni bir şey yoktur. Meşhur ve maruf olduğuna göre eimme-i selâse’nin kavli budur. Lakin İmam-ı Ahmed’den mervi diğer bir kavle göre müşârun ileyhin Ebû Hanife’ye muvafık olduğunu Aynî (ö.855/1451)’nin iddia ettiği gibi, İmam-ı Malik’in de: “Devletin izni olmaksızın biri cumayı kıldırırsa elvermez.” dediğini ve İmam-ı Şafii’nin kavli kadimine göre: “Ancak devletin veya onun mezun kıldığı kimsenin ardında cuma sahih olabilir.” Demekte ve devletin ümmet üzerinde velayet-i âmmesi vardır.”¹⁰⁷ Şeklinde bir açıklama getirmektedir.

Burada şunu belirtmekte fayda vardır; devlet başkanının izniyle cuma namazı kılınmalıdır şartına delil olarak gösterilen Hz. Cabir hadisinden müslümanların halifesi ya da imamı yoksa cuma namazı kılınmaz diye bir hüküm çıkarmak mümkün değildir. Bu hadisin ilgili bölümlerinin anlattığı, ister adil isterse de zalim olsun bir imamın varlığına rağmen cuma terkedilecek olursa, belirtilen tehditlerle karşı karşıya kalınacağından ibarettir. Çünkü hadis, “imam yoksa cuma namazı kılınmazsınız.” demiyor, olduğu halde kılınmazsa, son derece ağır tehditlerde bulunuyor. Devlet

¹⁰⁵ İbn-i Hümmam, a.g.e., c. II, s. 54-56.

¹⁰⁶ Zeynü’-d-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtifi’z- Zebidi, **Sahih-i Buhari muhtasari, Tecrid-i Sarih Tercemesi**, Trc., Ahmed Naim, Emel Matbaacılık, Ankara, 8. Baskı 1983, c. III, s. 48.

¹⁰⁷ A.e., s. 47.

başkanının izni şartı yalnızca Hanefi Mezhebi'nde öngörülmüş bir şarttır. Dolayısıyla terk edilmesi halinde terettüp edeceği bildirilen birtakım tehditlere maruz kalmamak için en azından ihtiyaten böyle bir şartı öngörmeyen diğer mezhep imamlarının görüşlerine uyularak kılınması gerekir.¹⁰⁸

Müslümanların emiri ve onun izninin olması şartları muvcehesinde, başa geçmiş bulunan idarecinin islamı kabul etmesi ve müslümanların veliyyü'l emri olarak görülmesi asgari bir şarttır. Dolayısıyla, müslümanların islami olmayan yönetimlerin tahakkümü altında yaşamaları durumunda böyle bir şartın varlığından söz edemeyiz. Bu durum, müslümanlar arasında islamın öngördüğü bir yöneticiye sahip olmadığımızı göre kıldığımız cuma namazı sahih olur mu? sorusu etrafında birçok şüpheyi beraberinde getirmektedir. Bu sorunun muhatabı olan kadim fukaha da kendi aralarında bu konuyu tartışmışlar ve karara bağlamışlardır.

Hanefi Mezhebi fıkıh âlimlerinden İbn-i Nuceym (ö.970/1562) şöyle demiştir: “İnsanlar, kadının (hâkimin) ya da ölmüş olan halifenin (yerine geçmiş) halifesinin emri olmadan cuma namazı kılmışlarsa bu kılınan namaz sahih değildir. Fakat hiçbir şekilde hâkim ya da halifenin yerine geçmiş bir halife (devlet başkanı) yoksa müslümanların cuma namazını kıldırmak için bir kişi üzerinde anlaşarak, onu öne geçirmeleri zaruret dolayısıyla caizdir.¹⁰⁹ Biz İbn-i Nuceym'in bu fetvasından anlıyoruz ki, cuma namazı, herhangi bir şartının eksik olması dolayısıyla, terkedilebilecek bir namaz değildir. İlgili şartlar hasıl olmayınca zarureten de olsa cuma namazı kılmaya yol bulmak esastır. Bu itibarla günümüzde bir kısım insanların kalkıp da buldukları ülkede islam ahkâmını uygulayacak ne bir halife ne de o ahkâmın tenfizini gerçekleştirecek hakimler var deyip ülkeyi tâğuti bir rejimle yönetiliyor olarak tanımlayan ve bu gerekçeyle cuma namazını terk edenlere İbn-i Nuceym'in bu içtihadı büyük bir cevap teşkil etmektedir.

Fetâvây-ı Hindiyeye'de: “Eğer devlet başkanından izin almak müşkil bir duruma gelmişse bu durumda müslümanlar içlerinden birini Cuma imamı seçerler, bir araya gelirler o da namazı kıldırır, bu caizdir.” Demek suretiyle izin olmaması halinde müslümanların yapması gerekenin kaos çıkarmak değil asgari yapabilecekleri bir

¹⁰⁸ Hamdi Döndüren, M. Beşir Eryarsoy, Cengiz Yağcı, **Cuma namazı, Şamil İslam Ansiklopedisi**, Haz. Duran Kömürcü, Şamil Yayınevi, 1990, s. 327.

¹⁰⁹ İbn Nuceym **a.g.e.** c. II, s. 155.

durum üzerinden cuma namazını kılmak için bir araya toplanmaları ve birisi üzerinde ittifak edip cuma namazı kıldırmasını sağlamaktır.¹¹⁰

İbn-i Âbidin (ö.1252/1836)' de: "Eğer devlet başkanı şehir halkına zarar vermek ya da bir inat uğruna cuma namazını kılmak hususunda izin vermezse bu durumda o beldenin ahalsinin kendilerine cumayı kıldırarak birini bulup öne geçirmeleriyle cuma sahih olur. Kâfirlerin idare edip yönettiği ama müslüman valilerin ve hakimlerin zaruretten dolayı itaat ettikleri beldeler kafir beldeler sınıfında değil, bilakis müslüman beldeler sınıfındadır. Müslümanların cihetinden bir şehirde bir valinin yönetme ilkesinden dolayı, cuma ve bayram namazlarının kılınmasını caiz hale getirir. Velez ki valiler kâfir bile olsa, müslümanların orada cuma namazını ikame etmeleri caizdir."¹¹¹ İbn-i Abidin'in bu fetvasından hareketle halkı müslüman olup da idarecilerinin kâfir olduğu bir beldede (ülkede) ya da halkının çoğu kâfir olan ve idarecisinin de kâfir olduğu bir beldede bile müslümanların kendilerine cumayı ya da bayram namazını kıldırarak bir müslümanı imam olarak atamaları caizdir hükmü sarahaten çıkmaktadır. Böyle bir durumda sadece fevrî ve hamâsi tutumlarla müslümanlara cuma namazı kıldırmanın mefseleti maslahatından fazladır. Def-i mefselet, celb-i menfaatten evladır.

Hanefilerden Şemsüddin el-Serahsi (ö.483/1058), Şâfiî âlimlerinden Ebû İshak-ı Şirâzi (ö. 476/1083) ve Mâverdi'nin (ö. 458/ 1058) cumada devletin izni konusundaki ta'lil ve tahlillerini burada zikretmek yerinde olacaktır.

Serahsi'ye göre cuma namazı için öngörülen şartlardan biri de sultanın da cuma namazında hazır bulunmasıdır. Yukarıda geçen Câbir hadisini Serahsi, peygamber (sav)'in cuma namazı için devlet başkanını şart koşmasına hamletmiştir. Çünkü cuma namazını terk eden kimseye karşı imamın (devlet başkanının) tehdit yetkisi vardır. Sultan cuma namazının bir şartıdır, çünkü halk cuma namazını eda etmek için diğer toplu ibadet şekillerini terk etmelidir. Eğer Serahsi Cabir'in rivayetinde olduğu gibi otoriteye boyun eğmeyi savunuyor görünse de bu, otoriteden korktuğundan dolayı değildir. Çünkü Serahsî böyle yapmakla adaleti tesis etmeye, en azından islam hukukunun teamüllerine yönelmeye ve genelde İslam'ın inanç esaslarına ve özellikle

¹¹⁰ Mevlânâ Şeyh Nizam, a.g.e. y.y. Darü'l-Fikr, 2.Baskı, 1991, c. I, s. 146.

¹¹¹ Muhammed Emin İbn Abidin, **Haşiyetü'r-Reddi'l-Muhtâr alâ Durri'l-Muhtâr**, Mısır, 2.Baskı, 1984, c. II, s. 152-153.

de hukukçulara fiili destek vermeye zorlamada otoriteyi bir araç telakki etmiştir. Hanefî Mezhebi ve ekolü hukûkî detayların tartışılmasında sosyal şartlara müracaata (salah/ıstılah) izin vermiştir. Şâfiî Mezhebi ve ekolünde ise tam tersine Allah (c.c)’ın hukukunun ispatının resmen kitap ve sünnete müracaat edilerek yapılması istenmiştir.

112

Şirazî’ye göre devlet başkanının izni olmadan cuma namazının eda edilmemesi alışıl gelmiş bir tatbikattır. Çünkü bunun aksi bir davranış sultanı hafife almaktır. Cuma namazı Allah (c.c)’a karşı bir yükümlülüktür. Dolayısıyla devlet başkanının hareketleri ile ilgili değildir. Netice olarak nasıl ki diğer ibadetlerde devlet başkanının izni gerekmiyorsa bir ibadet olarak cuma namazında da onun izni gerekmemektedir. Öyleyse Şirazi’ye göre cuma namazı yönetimle özdeşleşmekten kasıtlı bir şekilde kurtarılmıştır. Sultanın izniyle ilgili meseleye gelince, bu bir nezaket, bir adap tarzı olarak tanımlanmış ve öyle algılanmıştır.¹¹³

Mâverdi’ye göre cemaatle namazı yönetecek imamın tayin edilmesi namazın eda olunacağı caminin tipine bağlıdır. O’na göre iki tip câmi vardır: Mesacid-i sultâniyye ve mesacid-i âmmiyye (yönetim camileri ve halk camileri). Sultâniyye camileri, denetiminden sultanın sorumlu olduğu camilerdir. Böyle bir camide sultanın atadığından başka kimse imamlık yapamaz. Bu fetvasıyla Mâverdî açıkça cuma camilerinin yönetim camileri olduğunu belirtmektedir. Böylece Mâverdi, ilk olarak umumiyetle fıkıh eserlerinde yer almayan yönetim mercilerini fıkhi tartışmaların içine dâhil etmiştir. İkinci olarak da o, hukuk eserlerinin alışıl gelmiş düzenini terk etmiş ve yönetim mercilerinin ahenkli bir şekilde yapısal özelliklerini ortaya koymuştur. Maverdi’nin hukuki geleneği ustalıkla kullanmasının son örneği onun dikkatli bir şekilde cumada sultana dua etmeye meyletmesinde görülebilir. Serahsî bu hususu görmezlikten gelmiş, Şirazi’de bunun müstehap olmadığına işaret etmiştir. Maverdi, “da’vet el-Sultan” ile ilgili görüşlerini belirttikten hemen sonra şöyle devam etmektedir: “Eğer birisi zorla (tagallüp) gücü ele geçirir ve cemaatle namazı yasaklarsa, bu durum onu açıkça eda etmemek için bir mazeret ifade eder. Fakat eğer

¹¹² Norman Calder, “Serahsi, Şirazi ve Maverdi’ye Göre Cuma Namazı ve Siyasi İktidarın Hukuki Teorisi,” Trc., A. Bülent Baloğlu, Türkiye Günlüğü Dergisi, No: 18, Bahar 1992, s. 22-23-24.

¹¹³ A.e., s. 25-26.

gaspçı, imandan sapmasına rağmen, cemaatle namazı tesis ederse bu hususta ona uyulmalıdır, fakat herhangi bidat vukûunda kendisine uyulmamalıdır.¹¹⁴

2.2.4. Genel İznin Bulunması (İzn-i Âmm)

Hanefi Mezhebi'nde cuma namazının geçerliliği için aranan şartlardan birisi de genel iznin bulunmasıdır. Bundan maksat Cuma camisinin herkese açık olması, Müslümanların umumuna Cuma kılmaları için izin verilmesi ve Cuma namazı kılınan yere gitmekten men edilmemeleridir.

Eğer devlet başkanı tebâasıyla beraber ibadet ederken başkanlık sarayının kapısını açıp halka namaza iştirak etmeleri için izin verirse, çoğunluk namaza iştirak etsin veya etmesin namazı geçerlidir. Fakat eğer sarayın kapısını açmazsa ve halka girmeleri için müsaade vermezse namazı sahih değildir. Çünkü cuma namazının geçerliliği için devlet başkanının şart koşulmasının hikmeti bir kısım halkın namazı kaçırma ihtimalini önlemek içindir ve bu da onun genel izni olmadan başarılamaz. Halkın çoğunun namazı eda edebilmesi için devlet başkanına ihtiyaçları olduğu gibi devlet başkanının da genel iznin ahenkli olabilmesi için halka ihtiyacı vardır. Böylece mesele her iki taraf içinde dengede tutulmuştur.¹¹⁵

Günümüzde cuma namazının icrası açısından bu madde son derece önemlidir. Zira gerek kamu da gerekse özel sektörde birçok insan cuma namazına izin verilmemesinden şikâyet etmektedirler. Özel sektörde çalışan ve hâlihazırda bir fabrikanın müftülük izniyle izin verdiği mescidinde imamlık yapan birisi olarak zaman zaman gelip cuma namazlarına bırakılmayan işçilerin şikâyetlerini dinlediğimi belirtmek isterim. Bir islam ülkesinde bu durumdan kurtulmanın ve cuma namazını rahat bir şekilde eda etmenin en güzel yolu devletin en ulvi makamından hem kamuyu hem de özel sektörü bağlayıcı genel bir cuma izninin çıkmasıdır. Aksi takdirde cuma namazına gidemeyenlerin huzursuzluğu hem ferdî hem de ictimî açıdan çok büyük olaylara sebebiyet verir ki bu da ahengi sağlamak mecburiyetinde olan devlet ricâliyle,

¹¹⁴ Norman Calder, "Serahsi, Şirazi ve Maverdi'ye Göre Cuma Namazı", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, No: 18, s. 27-28-29.

¹¹⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî **el-Mebhut**, Thk., Ebî Abdullah Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail eş-Şafii, Dar'ul Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 2001, c. II, s. 91.

halk arasında tamir edilemeyecek toplumsal yaralara sebebiyet verir. Çünkü cuma namazı, sâir namazlar gibi münferiden ve alelâde yerlerde kılınmaz. Toplu bir cemaat halinde ve ancak, bütün bir cemaati kapsayacak cuma kılmaya müsait özel mekânlarda kılınabilir ki bu mekânlara özel izin verilmeli, müslümanlığın şiarı olan bu ibadet kanuni izinlerle güvence altına alınmalıdır.

“Serahsi cuma namazının geçerli olmasının şartı olan genel izni ileri sürerken, aslında sultanın da ilahi hukuk tarafından konan ödev ve tahditlerle yükümlü olduğunu işaret ediyordu. Eğer onun cuma namazına iştiraki mükâfat için tesirli olacaksa o takdirde cuma namazını kitlelerin iştirakine açmalıdır. Böyle yapması sadece faydalı ve menfaat icabı olduğu için değil, fakat aynı zamanda hukukun bir gereği olduğu içindir. Böylece cuma namazı devlet başkanının da hukuka teslimiyetinin bir sembolüdür. Cuma namazı hem şehir otoritelerinin ilahi bir şekilde temsil edildiğinin bir sembolü, hem de bu otoritelerin Allah (c.c)’ın hukukuna tabi olduğunun bir sembolü haline gelmiştir.”¹¹⁶

“Genel iznin olmasının püf noktası devlet başkanının halka karşı yerine getirmesi gerekli olan bir görevinin bulunması, yani halka namaza iştirak etmeleri için izin vermektir. Halkın namazlarının geçerli olabilmesi için devlet başkanına ihtiyacı olduğu gibi devlet başkanının da kendi namazının geçerli olabilmesi için halka ihtiyacı vardır. Serahsî’ye göre “Mesele her iki taraf içinde dengede tutulmuştur.” Hem sultanın kendisi hem de halk hukukun tahditleriyle mesuldür.”¹¹⁷

Bugün özellikle bazı büyük otellerde ve işyerlerinde vakit namazların kılınması için tahsis edilen mescitler vardır. Söz konusu mescitlerde cuma namazı kılınması noktasında otel ve işyeri sahipleri tarafından zaman zaman dayatma olabilmektedir. Bunun sebebi cuma namazına ayrılan vaktin işlerin gecikmesine sebep olması fikridir. Bu sıkıntılı bir durumdur. Zira Allah (c.c)’nın farz kıldığı bir ibadeti engellemek ve cuma namazı gibi müslümanların bir araya geldiği umumi ortamları, sebep olduğu birlik, beraberliği ve dirliği hafife almak niyeti vardır. İkinci husus, söz konusu otel ve işyeri sahipleri mescitleri güvenlik gerekçesiyle dışarıdan gelenlerin kullanımına

¹¹⁶ Norman Calder, “Serahsi, Şirazi ve Maverdi’ye Göre Cuma Namazı”, s. 23-24-25.

¹¹⁷ A.e., s.25.

açmamaktadır. Umumun kullanımına verilmeyen bu tür yerlerde cuma namazının geçerli olması mümkün değildir. Bu başlık altında özetle şunu söylemek gerekir ki gerek kamuda gerekse özel sektörde devlet cuma namazının sıhhatinin şartlarına mâni olan tüm engelleri kaldırmalı hakka hizmet olarak gördüğü halkın her türlü endişesini gidermeli, ferdiîve ictimâi mutluluğu sağlamalıdır. Bu da ancak çok tafsilatlı bir cuma genelgesi ile mümkündür. Şimdi Hanefi Mezhebi'ne mensup olan bir kişi endişe içerisinde kıldığı cuma namazının kabul olduğuna ruhen kanaat getirmesi için ileride tafsilatlı bir biçimde değineceğimiz zuhr-i âhir namazını kılmaktadır. Kanaatime göre bugün zuhr-i âhir namazını kılmamızı gerektirecek şartlar, geçmişle mukâyese ettiğimizde daha da artmıştır, diyebilirim.

2.2.5. Vakit Şartı

Farz namazların hepsi için vakit şarttır. Vaktinden evvel kılınırsa caiz olmaz, iade edilmelidir. Vakit namazları vakti geçtikten sonra kaza edilebilirken, cuma namazının kazası yoktur. Dolayısıyla cuma namazını kılabilmek için öğle vaktinin devam ediyor olması gereklidir. Bu vakit çıktığında artık cuma namazı kılınmaz, öğle namazı kaza edilir. Öyleyse vaktin cuma için şart olması, vakit namazların şart olmasına benzemez. O, cumanın vücubu için sebep, sıhhati için de şarttır. Dolayısıyla vakit ile öğle vakti kast edilmektedir.¹¹⁸

Nitekim, Resûlullah (s.a.v.), Musab b. Umeyr (r.a.)'ı hicretten önce Medine'ye göndermiş ve O'na: "Güneş batıya meyledince insanlara cuma namazını kıldır." demiştir.¹¹⁹

Cumhura göre (İmam Malik-İmam Şafi-İmam Ahmed b. Hanbel) cuma namazı müstakil bir farzdır. Öğle namazı yerine kılınan bir namaz değildir. Delil olarak Hz. Ömer (r.a.)'ın: "Cuma namazı iki rekâttır, peygamberimizin (s.a.v) lisânı üzere sabit ve kâmilidir. Onu heba eden iftira atmıştır" sözünü getirirler.

¹¹⁸ Şeyh Abdullah Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, **Kenzû'd-Deka'ik**, Mektebet'ül Büşra, Pakistan, 1. Baskı, 2010, c. I, s. 149.

¹¹⁹ Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Zeylaî el-Hanefi, **Nasbu'r-Râye Fî Ahâdisi'l-Hidâye**, Thk., Ahmed Şemsü'd-Din, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1996, c. II, s.203; Zeylai, **a.g.e.**, c. XI, s.196. Buhari, **a.g.e.**, Kâhire, el-Matba'atü's-Selefiyye, 1.Baskı 1980, s. 287, 1. Cild; Buhari, Cuma 16;

Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre cuma namazının vaktinin farzı aslen öğle vaktidir. Ancak kim ki cumanın şartlarını haiz ise bu durumda öğle üzerinden düşer ve cumayı ikame etmek farz olur. Fakat cumanın şartlarını kâmilen yerine getiremeyenler için asıl olan öğle namazıdır, fakat ruhsat gereği cuma namazına muhatap olur. Bu durumda, bir kimse cuma fevt olmadan önce özürlü olmadan öğle namazını kılsa Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre bu namaz geçerlidir. Çünkü namaz kılan asıl olan vaktin farzını eda etmiştir. Bu durum sadece Hanefî Mezhebi'nde İmam Züfer'e göre caiz değildir. Kılınan namaz bâtıldır. Diğer mezheplerde de caiz görülmez. Cuma namazının kılınacağı bir günde kişiye lazım gelen şey cumaya gitmesidir. Ama özürlü olduğundan cumaya gidemezse bu durumda öğle namazını kaza eder. Şirazî (ö. 476/1083) "el-Mühezzeb" adlı eserinde şöyle demiştir: "Üzerine cumanın vacip olduğu kişi cumadan önce öğle namazı kılamaz. O kişi cuma namazına gitmeye muhataptır. Eğer öğle namazını kılsa bu durumda iki görüş vardır. Birincisi caizdir, çünkü farz olan öğle namazıdır, müteahhirûn ulemanın görüşü caiz olmadığı yönündedir."¹²⁰

2.2.6. Cemaat Şartı

Cuma namazının edasının şartlarından birisi de cemaatle eda edilmesidir. Cuma'da cemaatin şart olduğunda icma vardır. Ancak sayısında ihtilaf edilmiştir. Hanefî Mezhebi'nde imamdan başka en az üç erkek bulunmalıdır. Hür ve mukim olmaları şart değildir. Bu durumda çocuk hariç, köle, misafir, sağır, dilsiz gibi hasta mazurlu olanlarla da cuma namazı yeterli olur. Bu sayı İmam-ı Âzam Ebu Hanife'ye göredir. İmameyne göre ise bu sayı biri imam üç kişidir. Hanefilerin delili "Allah (c.c)'ın zikrine koşun."¹²¹ ayetidir. Bu emir "cem", yani toplanma sığınağıyla gelmiş olup mutlak manada cuma namazında hazır bulunmayı gerektiren bir şarttır. Âyetteki zikrullah orada birde "zakir" yani Allah (c.c)'a çağırana vardır manasındadır. Dolayısıyla üç kişiden az olmamak üzere bir cemaatin bulunması şarttır. Yani üç kişi cemaat, bir de imam toplam dört kişi olur.¹²²

¹²⁰ Ebû İshak eş-Şîrâzî, **el-Muhezzeb fi Fıkhî'l-İmâm eş-Şâfi**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2. Baskı, 2001, c. I, s. 360-364.

¹²¹ Cuma suresi (62): 9.

¹²² İbn-ü Nuaym el-Hanefî, **en-Nehr'ul Faik**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1.BBaskı, 2002, c. I, s. 360.

Şafi Mezhebi'ne göre cuma namazı ancak kırk kişinin iştiraki ile sahih olur. Delilleri de Cabir (r.a)'den rivayet edilen bir hadiste geçen, cuma namazının, kurban ve Ramazan Bayramı namazının kırk ve üzeri kişinin katılımı ile kılınabileceği bilgisinin verilmesidir. Bu adedi sağlayan topluluğun erkek, hür, akıl sahibi ve mukimlerden olması, kadın, köle ve misafirlerden olmaması şart koşulmuştur. Çünkü kadın, köle ve misafirlere cuma namazı çocuklarda olduğu gibi farz değildir.¹²³

Mâliki Mezhebi'ne göre cuma namazı imam hariç en az on iki kişinin katılımı ile sahih olur.¹²⁴ Delilleri de Cabir b. Abdullah (r.a)'dan rivayet edilen şu hadistir: "Resulullah (s.a.v) cuma günü ayakta hutbe okuyordu. O sırada Şam'dan bir kervan geldi. Cemaat kervanı karşılamak için gittiler. Sadece on iki kişi kaldı. Bunun üzerine cuma namazı ile ilgili şu ayet nazil oldu: "Bir ticaret ya da bir eğlence gördüklerinde ona dağıldılar ve seni kıyamda bıraktılar."¹²⁵

Hanbeli Mezhebi de Şâfiî Mezhebi'yle aynı görüşü paylaşarak Câbir hadisini delil göstermek sûretiyle cuma namazının en az kırk kişinin hazır bulunmasıyla sahih olacağı görüşündedirler.¹²⁶

el-Âlûsî (ö. 1246/1830), Cuma Sûresi'ni tefsir ederken cuma namazını kılmakla ilgili âlimlerin zikrettiği sayı bilgisini bir bir naklettikten sonra şöyle der: "Hafız İbn-i Hacer, Buhâri şerhinde demiştir ki: "Bu mezhep delil bakımından diğer mezheplerin belki de en tercihe şayanıdır." Ben de derim ki, mezheplerin en tercihe şayanı İmam Ebû Hanife'nin mezhebidir. Müzenî'de onu tercih etmiştir. Bu benim görüşüm aynı zamanda Suyûti'nin de tercihidir."¹²⁷

Cemaat şartı muvâcehesinde gelen adetle alakalı rivayetler sadece cuma namazının kılındığını açıklayan hadislerdir. İlgili hadislere baktığımızda adet noktasında şart ifade eden herhangi bir lafız bulunmamaktadır. Alûsî'nin ısrarla İmam Suyuti'ye ait cumanın asgari kılınacağı, cemaatle ilgili yazdığı müstakil risaleyi

¹²³ Şirazi, **a.g.e.**, c. I, s. 363.

¹²⁴ Garyanî, **a.g.e.**, c. I, s. 534.

¹²⁵ Müslim, **a.g.e.**, Kitâbü'l-Cuma, Cuma Sûresi 11.ayet hakkındaki bab. c. I, s.384, Hadis No: 863.

¹²⁶ Abdurrahman b. İbrahim el-Makdisi, **el-Uddeh fi Şerh'il Umdeh** Müesses'ür-Risâle, Lübnan, 1. Baskı, 2008, c. I, s. 132.

¹²⁷ Şihabuddin es.-Seyyid Mahmud el-Alusi el-Bağdadi, **Ruh'ul-Meânî fi Tefsîri'l-Kurâni'l-Azîm ve Seb'ul Mesani**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 2001, c. IX, s. 297.

“Davü’ş- Şem’a fi Adedi’l-Cum’a” zikretmesinin temel sebebinin de bu olması gerekir. Cuma namazının sahih olmasıyla alakalı sayıyı fazla tutan cumhur ulemanın (Şafii, Maliki, Hanbelî) görüşüne göre bugün Türkiye’nin birçok mezrasında ve köyünde cuma namazı kılmak verilen sıhhat şartlarına göre hareket etmek mümkün değildir. Hanefî Mezhebi’nde de sayı şartı yerine gelmiş olsa bile şehir tanımına, zikredilen bu yerler uymamaktadır. İşte bu durum hem asgari adedin sağlanacağı hem de şehir tanımına uygun merkezi bir yerde cuma namazı kılma zaruretini beraberinde getirir. Her mezhebin naklî delillerden yola çıkarak ortaya koyduğu bu hükümlerden sonra kişi hangi mezhepten olursa olsun, kıldığı cumanın sıhhati konusunda tereddütte kalmaması mümkün değildir. İşte üçüncü bölümde ele alacağımız zuhr-i âhir bu ihtilafların ve tereddütlerin bir sonucudur.

Cuma namazının sıhhat şartlarından sonuncusu olan “Hutbe Okuma” maddesini zuhr-i âhiri gerektiren temel ihtilaflardan birisi olmadığı için sadece zikretmekle yetineceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZUHR-İ ÂHİR NAMAZI

Zuhr-i âhir namazının kılınmasına zemin hazırlayan sebepler cumanın sıhhat şartlarının tam olarak yerine getirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu bölümde bu şartların zuhr-i âhir namazını kılmaya yaptığı etkiler ele alınmakta ve özellikle Hanefî mezhebindeki ihtilaflara yer verilmektedir. Diğer taraftan zuhr-i âhir namazının kılınmasının bidat olduğunu savunan alimlerin temel aldığı bidat kavramı ve zuhr-i âhir kılınmalıdır diyenlerin de temel aldığı ihtiyat kavramına detaylı olarak değinilmiş, ayrıca ibadette aslolan kaidenin ihtiyat olduğu hususuna da yer verilmiştir.

3.1. Zuhr-i Âhir Namazının Mahiyeti

Zuhr-i âhir meselesi cuma namazının sıhhat (eda) şartlarının tam olarak vukû bulmadığı tereddütlerinin arkasından doğan bir meseledir. Bu namazı kılmanın gerekli görülmesinin iki temel sebebi vardır; birinci sebep, dört mezhep imamının bir şehrin birden çok yerinde cuma namazı kılmanın cevazı hakkında görüş ayrılığına düşmüş olmalarıdır. İkinci sebep; Hanefî Mezhebi'ne mensup âlimlerin cuma namazının sıhhat şartlarından saydıkları “şehir” kavramında ihtilaf etmeleridir. Âlimler bir mesele hakkında ihtilaf üzere olduklarında, o mesele üzerinde şüphe ve tereddüt oluşur. Bu durumda konuya muhatap olan Müslüman, cuma kabul olmayabilir ihtimaline binaen “vaktine yetiştiğim halde henüz eda edemediğim en son öğle namazını kılmaya” diye niyet ederek o günkü öğlenin farzını kılar. Hanefîlerde bu namazın adı Zuhr-i âhirdir.

Zuhr-i âhir namazı daha çok Hanefî Mezhebi ekolünde tartışılmış olsa da diğer mezheplerde de cuma namazının edasının şartları tam olarak sağlanmazsa cumadan sonra dört rekât öğle namazı kılınması bazı durumlarda ‘gereklik’ bazı durumlarda ‘tavsiye’ kabilinden değerlendirilmiştir. Zuhr-i âhir namazını kılmaya götüren “bir yerde birden çok camide cuma namazı kılma” ile ilgili ihtilafı özetlersek;

- a) Hanefî Mezhebi'nde İmâm-ı Âzam'a göre bir yerde birden çok camide cuma namazı kılmak caiz değildir. İmam Muhammed'e göre iki hatta üç

yerde kılmak da caizdir. İmam Ebû Yusuf'a göre, iki yerde kılmak caizdir bundan çok yerde kılmak caiz değildir.

- b) İmam-ı Şâfiî, İmam-ı Âzam ile bu konuda aynı görüştedir; fakat müteahhirûn Şâfiî ulemâsı izdiham olması durumunda birden çok yerde cuma namazı kılmayı caiz görmüşlerdir.
- c) Mâliki Mezhebi'nde de zaruret halinde birden fazla yerde cuma namazı kılmak caizdir.
- d) İmam Ahmed b. Hanbel de ihtiyaç hasıl olduğu için birden fazla yerde cuma namazı kılmaya cevaz vermiştir.

Şehir tanımındaki görüşlerin özeti de şöyledir;

- a) Hanefî mezhebinde köylerde cuma namazı kılmak caiz değildir. Şehir, Hanefî fakihler tarafından, “had cezalarının uygulandığı ve ahkâmın tenfiz edildiği yer”, “nüfusu 10.000 daha fazla olan yerleşim birimi”, “Halkın toplanması halinde en büyük mescidi onları almayacak kadar kalabalık olan şehir” ya da “sokakları, meskenleri, çarşıları olan, mazlumun hakkını zalimin elinden alan, valisi olan büyük bir şehirdir.” Şeklinde birkaç türlü tarif edilmiştir.
- b) Şâfiî Mezhebi'ne göre Cuma kılınacak yer, ikamet edilen meskûn yer vasfında olmalıdır. Dolayısıyla şehir dışındaki çöllerde ve çadırlarda cuma namazı kılınmaz.
- c) Mâliki Mezhebi'nde cuma namazı kılınacak yerin vatan edinilen bir yer olma şartı vardır. Dolayısıyla köy olsun, şehir olsun her iki yerde de cuma namazı kılmak caizdir.
- d) Hanbeli Mezhebi'nde de cuma namazının kılınması için köy ya da şehir ayrımı yoktur. Dolayısıyla köylerde de Cuma namazı kılınabilir.

Bu özetten sonra karşımızda şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır:

Özellikle Hanefî Mezhebi'nde cuma namazının mahdut sayıdaki camilerde eda edilebileceği, cuma namazı için cami sayısının arttırılmasından kaçınıldığı, ancak cemaatin çok fazla olması durumunda ikinci, üçüncü caminin açılabileceğini özellikle İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un fetvalarından görebilmekteyiz. Hal böyle olunca,

camiler cumada tam olarak dolmazsa cuma namazının sıhhatini sağlamak adına ne yapmalı? Elbette zuhr-i âhir namazını ihtiyaten kılarak bu tereddüitten kendini berî kılmalıdır.

Çünkü, Hanefî Mezhebi'nin şehir tanımına göre hem kadı ve müctehid şartı hem de nüfus şartı dolayısıyla cuma namazının kılınabildiği şehir tanımı zor oluşabilmektedir. Nuh b. Mustafa el-Hanefi el-Konevi el-Mısırî (ö. 1070/1659) zuhr-i âhir ile alakalı yazdığı “el-Lum'a' fî Âhiri Zuhri'l- Cum'a” isimli eserinde: “Bir yerin şehir sayılması için orada hâkim ve müftünün icihad yapabilecek durumda olmaları şart koşulmuştur. Bu şartı taşıyan hâkim ve müftü nerede?” demek suretiyle ihtiyaten zuhr-i âhir kılmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.¹²⁸

3.2. Zuhr-i Âhir Namazı Ne Zaman Kılınmıştır?

Zuhr-i âhir namazının ilk defa ne zaman ortaya çıktığını söylemek zor olsa da Hicrî ikinci asırda çıkmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü İmam-ı Âzam, İmâm Mâlik, İmam Ebû Yûsuf, İmâm Şâfiî gibi büyük mezhep imamları konu ile alakalı görüş bildirmişlerdir. Bu durum bize o devirlerde bu meselenin tartışıldığını gösterir. Büyük ihtimalle o devirde uygulaması da olmuştur. İmâm-ı Azam'ın vefat tarihi hicrî 150'dir. Bu zamanda yazılan kitaplarda, bir beldede birden fazla yerde cuma namazının kılınıp kılınmayacağı tartışılmıştır diyebiliriz. Yine Bağdat'ın içinden nehir geçmesi sebebiyle ikiye bölünmesinden ve geçişlerin zor olmasından dolayı, iki ayrı yerde cumanın kılınabileceğine dair İmam Ebû Yusuf'tan fetva alınmıştır.¹²⁹

Yukarıdaki ifadelerden de anladığımız gibi Resulullah (s.a.v) ve Sahâbe-i Kirâm döneminde cuma namazı merkezi yerlerde, özellikle merkezi bir camide kılındığından zuhr-i âhir gibi bir namaza gerek duyulmamıştır. Fakat şehirleşme ve nüfus artışıyla beraber ki bu hicrî ikinci, üçüncü asırlara tekabül eder, şehir tanımında ve cumanın bir yerde birden çok camide kılınması noktasında ihtilaflar ve tartışmalar baş göstermiştir.

¹²⁸ Nuh b. Mustafa el-Konevi, *el-Lüma fî Âhiri Zuhri'l-Cum'a*, Trc., Ali Kaya, Emin Yayın Dağıtım ve Eğitim Hizmetleri, İstanbul, 2005, s. 82.

¹²⁹ İsmail KÖKSAL, “Zuhr-i Ahir Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. CXI, sayı: 2, Diyarbakır, 2001, s. 137.

Bir diğer görüşe göre ilk kılınmaya başlandığı tarihi, yıl olarak tespit edilmemekle birlikte, hicrî dördüncü asırdan sonra ortaya çıkmıştır; çünkü zuhr-i âhir namazının kılınmasına ilk defa “Müteahhirûn Hanefî Fakihleri” hükmetmişlerdir. Bu âlimler tabakası Şemsü'l- Eimme el-Halvani (ö. 465/1063) ile başlamaktadır. Bir kısım fıkıh kitaplarında yer alan bir bilgiye göre ilk defa Merv şehrinde kılınmış olup zuhr-i âhir adındaki bu namazı genellikle Hanefîler kılmaktadır. Diğer mezheplerde böyle bir namaz söz konusu değildir. Bunlar da cuma namazının sahih olmaması veya bir konuda şüphenin bulunması durumunda ferden veya cemaatle öğle namazının kılınmasına hükmetmişlerdir.¹³⁰

3.3. Cuma'nın Diğer Sıhhat Şartlarının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi

3.3.2. Devletin İzni Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi

Özellikle Hanefî Mezhebi'nde bizzat devlet başkanının ya da onun izin verdiği bir imamın cuma namazını kıldırması cumanın sıhhat şartlarından birisi sayılmış, diğer mezheplerde de bu şartın yerinde olduğu dile getirilmiştir. Hanefî fakîhi Serahsî'nin sultanın cuma namazında bizzat hazır bulunup kıldırmasını cumanın sıhhat şartı olarak görmesi ve Câbir hadisini, peygamber (s.a.v)'in cuma namazı için devlet başkanını şart koşmasına hamletmesi, diğer taraftan Şafî Mezhebi'ne mensup Şirazî'nin cuma kılınan mescidleri yönetimin dâhil olması gereksiniminden dolayı “mescidi sultâniyye” olarak isimlendirmesi halife şartının arandığına işaret sayılabilir.

Bugün birçok köyde, beldede hatta bazı şehirlerin mahallelerindeki mescitlerde bağımsız görev yapan fahri imamlar bulunmakta ve söz konusu mescitlerde cuma namazı kıldırılmaktadır. Bu imamların ne şehrin müftüsünden ne belediye başkanlığından ve ne de kaymakamlıktan, valilikten aldığı bir devlet izni bulunmaktadır. Öyleyse bu sıhhat şartının gerektirdiği durumlar sağlanmadığı takdirde, bu tereddütler zuhr-i âhir namazı kılınarak giderilecektir.

3.3.3. Genel İzin Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi

Genel izin şartı (İzn-i Âmm) Cuma kılması sahih olan kimselerden hiçbirini men etmemek şartıyla namaz kılınan yere girmesine umumi olarak izin vermektir.

¹³⁰ Konevi, a.g.e., s. 20.

Cuma namazının rahat bir ortamda, kargaşadan emin olarak kılınmasını sağlamak içindir. Dolayısıyla namaz kılınacak yerin her bir cemaat üyesine açık olması esastır. Husûsi, özerk bir yapı içerisinde cuma namazı kılınmaz. Dolayısıyla cuma namazı kılınacak yerin umuma açık olması gerekir. Bunu sağlayacak yegâne merci de devlet otoritesidir. Devlet, yayınlayacağı genelgelerle cuma namazının rahatça kılınmasına ortam hazırlayacaktır. Kamu kurumlarında resmi bir izin olmadan, kamu görevlilerinin cuma namazına gitmesi zorlaşır. Dolayısıyla genel izin şartı cuma namazı izni vermek, hem de cuma kılınan yere “umumilik” vasfı kazandırmaktır. Kamunun bazı birimlerinde işe yetişme korkusuyla cuma namazını alel acele kılan bir yetkilinin kıldığı cuma, ilgili şartı ne derece yerine getirebiliyor? Umumun namaz kılınmasına açık olmayan otellerde ve bazı özerk yapıların içerisinde kılınan cuma namazı, onun sıhhat şartlarından birisi olan genel izin şartına aykırıdır. Ve bu ihtilaftan kurtulmanın yolu da zuhr-i âhir namazı kılmaktır.

3.3.4. Vakit Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi

Cuma namazının edasının şartlarından birisi olan vakit, hem Cumhur ile Hanefi Mezhebi arasında hem de Hanefi Mezhebi'nin kendi içerisinde ihtilaf arz eden bir şarttır. Temel sorun şudur: Bu giren öğle vakti aslında cuma namazının vakti mi yoksa öğle vaktinin kendisi mi? sorundur. Çünkü Hanefilerden İmam Züfer hariç, diğer fakihler asıl olan öğle vaktidir, demişlerdir. Ancak kim ki cumanın şartlarını haiz ise bu durumda öğle namazı üzerinden düşer ve cumayı ikame etmek kişi üzerine Cuma vacip olur denir. Fakat cumanın sıhhat şartlarını tam olarak yerine getiremeyenler için kişi ruhsat gereği cuma namazına muhatab olur ki bu durum zuhr-i âhir namazını ihtiyaten kılmak için çok ciddi bir ihtilaftır. Çünkü cuma namazının diğer sıhhat şartlarında da çok derin ihtilaflar bulunmaktadır.

3.3.5. Cemaat Şartının Zuhr-i Âhir Kılmaya Etkisi

Cuma namazının kılınacağı asgari cemaat sayısını geçtiğimiz sayfalarda dile getirdik. Hanefi Mezhebi'nde imamla beraber dört, Şafii Mezhebi'nde kırk, Mâliki Mezhebi'nde on iki, Hanbelî Mezhebi'nde Şâfiî Mezhebi'nde ki gibi kırk kişiydi. Öyleyse Cumhur'a göre bugün birçok mezra ve köyde cuma namazı kılmak adet şartından dolayı mümkün değildir. Hanefi Mezhebi'nde de sayı şartı yerine gelmiş olsa

bile şehir tanımının tahdit edilen vasfindan dolayı cuma namazı kılınan yer, sıhhat şartlarındaki tanımları haiz olamamaktadır. Her bir mezhebin müntesibi için tereddütte kalma gibi bir durum hâsıl olmaktadır. İşte bu ihtilaf ve tereddüitten kurtulmak için zuhr-i âhir namazı kılınır.

3.4. Zuhr-i Âhir Namazı İle İlgili İhtilaflar

3.4.2. Zuhr-i Âhir Namazı Kılınmaz Diyenler ve Delilleri:

Zuhr-i âhir namazı kılınmaz diyenleri iki grupta toplamak mümkündür. Birinci gruptakiler şüphenin ibadeti ifsâd edeceğinden hareket ederek Zuhr-i âhir kılmak mekruh olur diyenlerdir. Bunlara göre Cuma gibi mübarek ve çok sevap olan bir ibadeti eda edenler “bu namaz şu ihtilaf sebebiyle belki sahih olmamıştır” şüphesiyle zuhr-i âhiri kılarlarsa, Cuma namazını iptal ve ifsad etmiş olurlar. Ayrıca bunu gören halk Cuma namazının farz olmadığını öğlenin farz olduğunu yahut da bir vakitte ikisinin de farz olduğunu zanneder. İşte bu sebeple zuhr-i âhir kılmak mekruhtur.¹³¹ Bu görüşü savunanların başında Hanefilerden İbn-i Nüceym ve Haskefî gelmektedir.

3.4.2.1. İbn-i Nüceym’in Görüşü

Bu görüş sahiplerinden İbn-i Nüceym (ö. 970/1563) “el-Bahru’r –Râik” isimli eserinde şunları kaydetmiştir: “Mezhebimiz şehirlerde birçok camide Cuma namazı kılmanın caizliğine mutlak olarak kâildir. Bunu bildikten sonra: “el-Kinye” de Merv halkı ulemânın acizliğinde ihtilaf etmesiyle beraber o beldede iki Cuma namazı kılmakla karşı karşıya kalınca Merv imamları cumadan sonra kesinlikle dört rekâtı kılmayı emrettiler.” Şeklinde zikredilen sözün tamamı zayıftır ve mezhebimize muhaliftir. İhtiyat bunu işlemekte değildir çünkü ihtiyat iki delilden en kuvvetli olan ile amel etmektir. Şüphesiz sen bildin ki delilin gereği mutlak caizliktir.” Devamla diyor ki: “Zuhr-i âhir kılmak büyük bir mefsedeti beraberinde getirir. Bu ise cahillerin Cuma namazının farz olmadığına inanmalarını sağlar. Çünkü öğle namazının kılındığını görüyorlar. Bu sebeple vaktin farzının öğle olup, cumanın farz olmadığı zanına kapılırlar ve böylece cumayı eda hususunda tembellik ederler. Dolayısıyla ihtiyat onu terk etmektedir. Kılmaları halinde ise bir fesada sebebiyet vermemek ve

¹³¹ Hayrettin Karaman, **İslam’ın Işığında Günün Meseleleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, c. I, s. 38.

yine havas sınıfında bir mefsedete sebebiyet vermemek şartıyla gizlice evlerinde kılmaları evladır”.¹³²

İbni Nüceym’in bu görüşüne karşı “zuhr-i âhir kılınmalıdır” başlığı altında İbn-i Abidin’in verdiği cevapları burada tekrar etmeyelim ama İbn-i Âbidin’in özetle üzerinde durduğu kavramın “ihtiyat” olduğunu ve bu kavramın muktezasıyla Hanefî ulemanın ne denli içli dışlı olduğunu burada bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. İbn-i Nüceym’in “Bununla beraber Zuhr-i âhiri kılmaktan zamanımızda büyük bir mefsedet doğmaktadır. Bu da cahillerin Cuma namazının farz olmadığı zannına kapılırlar” ifadesi karşısında zamanımızda böyle bir mefsedetın asla bulunmadığını söylemem gerekir. Zira bugün Cuma namazına gelen herkes Cuma namazının kesinlikle farz olduğunu bilmekte, vakit namazlarını kılmayanlar dahi büyük bir heyecanla Cuma namazlarına gelmektedir. Dolayısıyla İbni Nüceym’in dikkatini çektiği tüm tereddütler bugün için cari değildir.

“Bahrü’r- Râik” sahibinin müdafasındaki bir mahzur da köyleri nazar-ı itibara almamış olmasıdır. Belki de onun zamanında köylerde Cuma namazı kılınmıyordu. Bugün ise Cuma namazı kılınmayan köy yok denecek derecede azdır. Hâlbuki Hanefî Mezhebi’nde (şehir tanımından dolayı) köylerde Cuma sahih değildir. Hatta Şâfiî Mezhebi’nde bile; akıl bâliğ, hür ve mukim kırk erkeğin bulunmadığı köylerde Cuma namazı kılmak caiz değildir. Birçok köylerimizin bu nisabı doldurmasına imkân yoktur. O halde köylerde zuhr-i âhir kılmaya zaruret vardır.¹³³

3.4.2.2. Alâüddin Haskefî’nin Görüşü

Zuhr-i âhir namazının kılınmaması gerektiği noktasında Hanefî fukahasından Alâüddin Haskefî (ö. 1088/1710) de İbn-i Nüceym ile aynı görüştedir. Bir şehirde birden çok yerde Cuma namazının eda edilmesinin mezhebin mutlak görüşü olduğunu ve fetvanın da bunun üzerine verildiğini bildirmiştir. Bu fetvanın bu şekilde uygulanmasının sebebini de “zorluğu, meşakkati kaldırmak” kaidesiyle açıklamıştır. Şek ve şüphe dolayısıyla zuhr-i âhir namazının Cuma’nın sahih olmaması bağlamında

¹³² İbn Nüceym **a.g.e.**, c. II, s. 154-155.

¹³³ Doğanay, **a.g.e.**, s. 252-253.

kılmanın Hanefi mezhebinin hilafına yapılan bir uygulama olduğunu belirterek delil olarak İbn-i Nüceym'in "el-Bahru'r -Râik" adlı eserini göstermiştir.¹³⁴

3.4.3. Zuhr-i Âhir Namazı Kılmanın Bidat Olduğunu Savunanlar ve Delilleri

İkinci grupta olan ulemâ "bidat" esastndan yürüyerek zuhr-i âhirin kılınmasını men eden ve günah sayanlardır. Şevkani (ö. 1250/1834), Ali eş-Şebramallisi (ö. 1087/1677), Mustafa el-Galâyinî (ö. 1263/1885) ve M. Reşid Rıza (ö. 1313/1935) gibi zevatın içinde bulunduğu bu gurubun delilini şöylece hilasa etmek mümkündür: "Batıl olduğunu bilerek Cuma namazı kılmak haramdır; Cuma namazının sahih olduğuna inanılıyorsa öğle namazına kılmaya ihtiyaç yoktur. Böyle bir namaz sahâbe, tâbiin ve müctehid imamlar devrinde kılınmamıştır. Dinde olmayan bir ibadeti adet haline getirip ona yamamak bidattir, bunu yapan günahkâr olur."¹³⁵

Zuhr-i âhir namazının bidat ve haram olduğunu savunanlar gerekçelerini şöyle özetlemişlerdir:

- 1- "Fıkhnın ibâdât, muamelât ve ukubâta ait her bölümünde müctehitlerin sayısız ihtilafı, icthad ve görüş fakları vardır. Müslümanlar şayet bizzat icthad edecek kadar âlim değil iseler bu içtihatlardan birine uymakla mükelleftirler. İçtihatlarına ve tabi oldukları mezhebe göre yaptıkları ibadet sahih ise artık başka bir mezhebe göre sahih olmaması onları ilgilendirmez ve ibadetlerine zarar vermez. Üzerinde ihtilaf edilmiş binlerce meselede bir müctehide tâbi olarak ibadet ederken sadece Cuma namazında ihtilafı göz önüne alıp ihtiyata riayet etmeye kalkışmak lüzumsuz bir davranıştır."
- 2- "Her bidat bir sünneti öldürür. Bu zuhr-i âhir sebebiyle cumanın farzından sonra kılınacak namaz artırıldığı için, halk cumanın son sünnetini de terk etmeye başlamıştır. Halbuki farzdan sonra sadece iki veya dört rekât namazın sünnet olduğu anlatılsa ve tatbikatta buna göre olsa bu sünneti yerine getireceklerin sayısı artacaktır."
- 3- "İhtiyata ancak faydalı olduğu zaman riâyet edilir. Yola çıkacak adam belki yolda yiyecek bulamam endişesiyle bir oturuşta ihtiyaten üç öğünlük yemek

¹³⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdurrahman e-Hanefi el-Haskefi, **ed-Dürü'l-Muhtar**, Thk., Abdul Munin Halil İbrahim, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 2002, s. 108.

¹³⁵ Karaman, **a.g.e.**, s. 38.

yese, ihtiyaten doktorun tavsiyesinden fazla ilaç olsa zararı olur. Allah (c.c.) ve Resûlü (s.a.v.) Müslümanları ne ile mükellef kılmış ise onları yerine getirmek, buna bir şey ilave etmeden kaçınmak ihtiyatın ta kendisidir.”

- 4- ‘Biz bu kanaati serd ederken Allah’ın (c.c) bizden istediği bir ibadeti kaldırmak veya azaltmak değil, müslümanları sünnet hududu içinde tutmak, cemaati artırmak ve manevi değeri çok üstün olan Cuma ibadetini korumak istiyoruz.’¹³⁶

3.4.4. Zuhr-i Âhir Namazı Kılınmalıdır Diyenler ve Delilleri

Zuhr-i âhirin kılınmasını savunanların delilleri şüphe ve ihtiyattır. Hanefi Mezhebi’nden Serahsî: “Mezhebin zâhir olan görüşüne göre büyük şehir, içerisinde Cuma kılınacak caminin, ticaret için çarşıların bulunduğu, sultanın, had cezalarının, ve ahkam-ı şer’iyyeyi uygulayacak hâkimlerin bulunduğu, vali ve sultanın müftü görevini görmediği durumda müftüsü olan yerdir şeklinde tanımladıktan sonra, eğer herhangi bir yerde bu tanımlama noktasında bir şek ve şüphe hâsıl olursa, ve o yerin ahali de bu eksik şartlara göre cumayı eda ederlerse bu durumda o belde ehlinin cuma namazından sonra ihtiyaten dört rekât namaz kılmaları gerekir ve bu namaza da ihtiyaten öğle namazı diye niyet etmelidirler. Tâ ki eğer şüpheden dolayı Cuma sahih olmamışsa, yakîn ile eda edilen öğle namazının kılınmasıyla vaktin farzı olan cuma namazı kişinin uhdesinden düşmüş olsun.” demektedir. ¹³⁷

Şâfiî Mezhebi’nin muteahhirûn ulemâsından **Takiyüddîn Subkî (ö. 756/1355)** İmam Şafii’nin bir şehirde birden fazla camide cuma namazı kılmasına müsaade etmediği görüşünü verdikten sonra onu destekleyici deliller ileri sürmüştür. Öncelikle sahabe döneminde hiçbir zaman bir beldede iki cuma kılındığını görmediğini ne söz ne de fiil olarak sahabeden böyle bir şey nakledilmediğini belirtir. Diğer taraftan insanların kadın erkek cuma namazını Resûlullah (s.a.v)’in mescidinde, şehir mescidinde eda etmek için kabilelerin bir gün önceden hazırlandığını aktarır. Cuma namazının merkezi bir yerde kılınması gerektiğini ifade eden Subkî, Hz. Muaviye’nin

¹³⁶ A.e., s. 38-39.

¹³⁷ Ebü’l-Meâli Mahmud b. Sadruş Şeriah İbn Maze el-Buhari, **el-Muhîtü’l-Burhâni**, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 1. Baskı, 2004, c. II, s. 439.

Şam'a yirmi beş mil uzakta bulunan Kain ehline cumada hazır bulunmaları için çağrıda bulunduğu rivâyetini nakletmektedir.¹³⁸

Buradan şunu anlamaktayız ki, cuma namazı köylerde ya da küçük yerleşim birimlerinde kılınmamaktaydı. İnsanların kilometrelerce uzak mesafelerden cuma namazı için şehirlere önceden hazırlık yaparak akın etmeleri bu namazın taşıdığı misyonu ve Resulullah (s.a.v) zamanındaki uygulanış biçimini gösterir.

Subkî hem sahâbe hem tâbiîn hem de ondan sonra gelen zamanlarda da büyük yerleşim yerlerinin haricinde cuma namazı kılınmadığını farklı rivayetlerle naklediyor.
139

Subkî ihtiyat bağlamında şunları aktarmaktadır. “Sahih olan şudur ki Cuma namazının kılındığı farklı camilerin birbirinden ayrılması gerekir. İmam Şafî’ye göre Cuma namazı onlardan sadece birinde kabul olmuştur. Çoğunlukla bu yapılarda Cuma namazının aynı anda mı yoksa birinin diğerinden önce kılındığı bilinmez. Bu durumda hüküm, vakit çıktıktan sonra dört rekât öğle namazı kılmaktır. Her bir namaz kılan için, (bu camilerde ya da Benî Ümeyye camisinde) öğle namazını iade etmesi gerekir. Şüphe yok ki, ihtiyat her bir mezhep için öğle namazının iade edilmesidir. Dolayısıyla Cuma namazının cevazı şek ve ilim ile caiz olur. Çünkü bir başka namaza girmek bir diğerini fesada uğratar. Ve dolayısıyla iade lazım gelir.¹⁴⁰

Burada şu unutulmamalıdır; cumanın şartlarından biri fevt olduğundan onun yerine kılınan namazın adı Hanefî mezhebinde “zuhr-i ahir” iken Şafî Mezhebi bu namaza özel bir ad koymayıp sadece öğle namazının iadesi bağlamında bir tanımlama getirmiştir. Dolayısıyla bizim ‘zuhr-i ahir’den anladığımız ne ise diğer mezheplerin öğle namazının iadesinden anladığı şey de odur.

Subkî kitabının ilerleyen bölümünde Şeyhülislam Tacüddin Abdülvahhab’a ait, bir yerde birden fazla camide Cuma namazı kılmanın men-i ile alakalı yazdığı kitapları hatırlatarak, müstakil eserler yazdığını belirtiyor. Bu da konunun önemi

¹³⁸ Takiyyüddin Ali b. Abdil Kâfi es-Subki, **Fetava es-Subki fi Furu’il Fıkh’il eş-Şafi**, Beyrut, Dar’ül Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, 2004, c. I, s. 178-180.

¹³⁹ Es-Subki, **a.g.e.**, s. 184.

¹⁴⁰ Subkî, **a.g.e.**, s. 195-196.

açısından kayda değer bir bilgidir. Zikrettiği kitaplar şunlardır: “Kitabü’l- İ’tisam Bil-Vahidi’l- Ehad Min İkameti Cum’ateyn fi-l Beled”, “Zemmu Sima fi Taadüdi Cum’a”, “Teaddüdi’l- Cuma ve Hel Fîhi Müttese”, “el-Kavlül Mütteba’ fi Men-i Teaddüdi’l- Cuma”¹⁴¹

Yine imam Subkî, Hafız Ebu’l Kasım b. Asâkir (ö. 571/1176)’in “Şam Tarihi” adlı eserinin mukaddimesinde iki hasen isnadla Hz. Ömer (r.a)’a bağladığı şu gerçeği aktarır. Hz. Ömer (r.a), Basra, Kûfe ve Mısır’da görevlendirdiği idarecilere oradaki büyük camide Cuma namazı kıldırılmaları gerektiğini ve bir şehirde sadece bir hutbe okunmasını yazıp bildirdi.¹⁴²

3.4.4.1. İhtiyat Prensibinin Zuhr-i Ahir Bağlamında Değerlendirilmesi

Zuhr-i Âhir namazını kılanların dayandıkları en büyük delil ihtiyat kavramıdır. Bu kavram ulema arasında farklı tanımlamalara yol açmıştır. Onlardan bazıları şunlardır:

İzzuddin b. Abdisselam (ö. 660/1262), “vera” kelimesini ihtiyat anlamında kullanmış ve şöyle demiştir: ‘Vera’ mükellefi şüpheyi düşüren şeyi terk edip, şüpheye düşürmeyen şeye yöneltmektir. “Hanefî” fakihlerinden İbnu’l Humam (ö. 861/1457) ihtiyatı “iki delilden en kuvvetlisiyle amel etmek” olarak tanımlamıştır. İbnu’l Humam’ın bu tarifi aynı zamanda zuhr-i ahir namazı kılınamaz diyenlerin de delil getirdiği bir tanımdır. Rağıb el-İsfehani ihtiyatı ‘kendinde koruma özelliği bulunan şeyi kullanmak’ olarak tarif etmiştir. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ihtiyatı ‘aşırılığa kaçmadan, haddi aşmadan ve noksanlık yapmadan sünneti ve Resulullah (sav)’in ve ashabının takip ettikleri yolu izleme konusunda istiksa ve mübalağa göstermektir. Ardından da İşte Allah (cc) ve Resulunun (sav) razı olduğu ihtiyat budur.’ Demektedir.¹⁴³

Zuhr-i âhir namazını kılmayı tecviz etmeyenlerin delil getirdiği İbnü’l Hümam’ın ihtiyat tarifi uygun ve yeterli bir tarif değildir. Çünkü ‘Bu tarif biri zayıf diğeri güçlü ve çatışma halinde bulunan iki delil arasından bir tercih önermektedir. Bu

¹⁴¹ Subkî, **a.g.e.**, s. 199.

¹⁴² A.e., s. 200.

¹⁴³ Ali İhsan Pala, **İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi**, Fecr Yayınları, Ankara, 1. Baskı, 2009, s. 19-20.

tanımın ihtiyat için uygun bir tanım olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü bu tarif ihtiyatın sebeplerinden biri olan şüphe unsuruna işaret eden kayıtlardan yoksundur. Herhangi ihtilafli fikhi bir konuda çoğu kere yapılan şey zaten zayıf delil karşısında kuvvetli delilin tercih edilmesinden başka bir şey değildir. Buna rağmen ortada şüpheli bir durumda olmayabilir. İhtiyat sonuçta zann-ı galibe göre takınılan bir tutum olması açısından bu yöne işaret etmiş olabilir de yine de tanım ihtiyat için elverişli değildir.

144

İhtiyat kavramına ilişkin şu tanımını icmalen vermekte uygun görmekteyim. ‘İştihala (şek-şüphe) konu olan meselede mükellefin, farz veya mendubun lehinde, haram veya mekruhun aleyhinde olmak üzere, hükümlerin delillerini kuşatıcı ve sorumluluktan kesin çıkmasını sağlayıcı tarzda; yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilemektedir.’¹⁴⁵

Zerkeşi (ö. 794/1392)’nin “el- Bahru’l-Muhit” adlı eserinde geçtiği üzere: “Bir şeyin aslı farz ise bu durumda da ihtiyatlı olmak vaciptir.” Dolayısıyla aslı farz olan bir meselede sonradan şüphe ortaya çıkarsa, ihtiyaten vacipliğin ön plana çıkması esastır. Kılmadığı namazın hangi vakit olduğunu tesbit edemeyen yani bunda şüpheye düşen kimsenin ihtiyaten beş vaktin tamamını kaza etmesi buna örnektir.¹⁴⁶

Yukarıda meşru olan vacip ihtiyatın haricinde, yine meşru olan ikinci ihtiyat türü, “mendup ihtiyattır.” “Bu tür ihtiyat dini bakımdan bir zorunluluk değildir. Ancak kişi ihtiyatlı davranması halinde kulluk sorumluluğundan tam olarak kurtulmuş olacağından; bir dindarlık, takva göstergesi olarak teşvik edilmiş, sevaba sebep teşkil edeceği ifade edilmiştir ki literatürde buna ciddi şekilde önem verildiği görülmektedir. Takva, vera, zühd, ihtilaflardan kaçınma, ihtilafların uzlaşımını sağlama gibi gerekçelere dayanan bu ihtiyat türü mükellefi bağlayıcı değildir. Ancak ilgili konuların ve meselelerin özelliklerinden dolayı hassas davranmak daima iyi bir hareket olarak telakki edilmiştir”.¹⁴⁷

¹⁴⁴ A.e., s. 21-22.

¹⁴⁵ A.e., s. 24.

¹⁴⁶ A.e., s. 80.

¹⁴⁷ A.e., s. 80-81.

İhtiyattan Zuhr-i âhir namazı bağlamında ortaya çıkan durum şudur; evet aslolan Cuma namazıdır. O da farzdır. Ama o farzın edasını mütereddit konuma sokan sıhhat şartları biz muktedileri ihtiyatlı davranmaya mecbur bırakmaktadır. Muktedi olarak vicdanımızı teskin eden en kalıcı çözüm mendup ihtiyatı benimseyip zuhr-i âhir namazı kılmaktır. Takva da seni şüpheyeye düşüren şeyi terk edip, şüpheyeye düşürmeyen şeye yönelmektir. Bu da Resulullah'ın (s.a.v) bir hadisidir. ¹⁴⁸ Yine Cüveynî (ö. 478/1085) içtihadı konu olan meselenin ihtiyatı icab ettiren ibadet cinsinden olması halinde, ihtiyat içeren illetin tercih edileceğini belirtmiştir. ¹⁴⁹

Bir diğer nokta ise ibadetlerde asıl olan şeyin ihtiyatla amel etmek olduğudur. Serahsî, “İbadetlerde ihtiyatı almak bir asıldır”. Demek suretiyle ¹⁵⁰, ibadetlerle ilgili konularda bir şüphe ortaya çıktığında izlenecek yolun ihtiyatla amel etmek olduğunu ve bunun da vücubiyet gerektirdiğini bildirmektedir. ¹⁵¹

Ebul Hasan el-Kerhî (ö.340/952)'nin “el-Usûl” ünde yer alan bir kural şöyledir. “İhtiyatla hareket etmek, Allah (c.c) haklarında caiz, kul haklarında ise caiz değildir. Nesefî bu kuralı şu örnekle açıklar: “Namazın caiz veya fasit olduğundan şüpheyeye düşüldüğü zaman, ihtiyat gereği namaz yeniden kılınır.”¹⁵²

3.4.4.2. Müteahhir Alimlerden Zuhr-i Âhir'in Kılınması Gerektiğini Savunanların Konuya Yaklaşımları

3.4.4.2.1. Âlim b. Âla'nın Yaklaşım

Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Feridüddin Âlim b. Âla el- Enterpetî (ö. 786/1384), zuhr-i âhir bahsine Cuma namazının sıhhatinin şartlarından birisi olan şehir kavramında da yer vermiştir. Şehir tanımına uyup uymaması bakımından eğer bir yerde şek vaki olursa o yerin ehline Cuma namazından sonra dört rekât, ihtiyaten öğle namazı niyetiyle namaz kılınmasının gerekli olduğunu söyler. Vaktin farzının kişinin

¹⁴⁸ Buhari, **a.g.e.**, Kitâbu'l Buyû', Bab-u Tefsîri'l-Müşebbehât, s. 203 Hadis No: 1; Tirmizî, **a.g.e.**, Bâbu İ'kilhâ ve Tevekkel, c.VII, s.169 Hadis No: 2519.

¹⁴⁹ Pala, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁵⁰ Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Ebî Sehl es-Serahsî, **Usulu's-Serahsî**, Thk., Ebu'l Vefa el Efğani, İhyaü'l-Mearifi'n-Nu'maniyyeh, Haydarabad, t.y., c. I, s. 52.

¹⁵¹ Serahsî, **el-Mebstut**, c. III, s. 154.

¹⁵² Pala, **a.g.e.**, s. 170-171.

uhdesinden ancak yakîn ile eda edilen bir öğle namazıyla çıkacağını bildirir. Devamla şunları nakleder: “Cuma namazından sonra öğle namazı niyetiyle kılınan dört rekâtlık namazın her bir rekâtında Fatıha ve zamm-ı sûre okunması gerekir. Eğer bu kılınan namazın hükmü farz olmuş olursa okunan surenin bir zararı yoktur. Şayet Cuma namazının sıhhatinin şartları takdir olmuş ise bu defa kılınan bu dört rekâtlık namaz, sünnet hükmündedir ve sünnet namazında sûre okumak vaciptir. “Nisab” ta şöyle geçer: “İmam Muhammed “Namaz” kitabında cumadan sonra kılınan dört rekâtı tatavvu olarak isimlendirdi. Ve bu namazın tatavvu niyetiyle kılınması gerekir dedi. Eğer Cuma namazının kılınmasına izin veren sultan câir ise yine bu namaz tatavvu niyetiyle kılınır.” Bazıları da şöyle dedi: “Bu namazın farz niyetiyle kılınması gerekir çünkü sultan adalet sahibi değildir.” Âlim b. Âta’ya göre bu niyet ayrılıkçuların müslümanları töhmet altında bırakmak için ortaya attığı bir illettir. Bu fâsit bir görüştür. Cuma namazı, eserlerin naklettiği gibi ister imam âdil olsun, câir olsun kıyamete kadar baki kalacaktır”.¹⁵³

Âlim b. Âla şehre tabi olan, içerisinde Cuma namazının kılınabileceği köyü İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe’ye atfettiği şu tanımla dile getirir: “Vergisi, o belde ehlinin vergisi ile beraber gelen her köyde Cuma namazı kılınır.” Buradan şunu anlıyoruz ki, Ebû Hanîfe’nin tanımladığı köy şehirden kopmuş bir yapı değil, şehrin devamı niteliğinde olan bir yapıdır.¹⁵⁴

Âlim b. Âla köylerde “ihtiyat” kavramıyla amel etmek gerektiğini ileri sürerek önce dört rekât cumanın ilk sünneti, sonra cumanın iki rekât farzı, sonra cumanın dört rekât son sünneti, sonra öğle namazının farzını (zuhr-i âhir) ve son olarak da ki rekât vaktin son sünnetinin kılınması gerektiğinin kabul edilen sahih görüş olduğunu belirtmiştir. Devamla: “Eğer Cuma namazı şartlarını havi olarak, sünnetleriyle beraber eda edildiyse sahihtir. Ama Cuma sahih olmamışsa, bu durumda öğle namazı kılar. Cuma namazı sahih olmasına rağmen ihtiyaten ilk kıldığı dört rekâtlı öğle namazı

¹⁵³Âlim b. Ala el-Ensari el-Enterpeti, **el-Fetâvâ’t-Tatarhâniyye**, Thk., el-Kadi Seccad Huseyn, İdaretü’l Kuran ve Ulumi’l İslamiyye, Karaçi, 1990, c. II, s. 50.

¹⁵⁴ Âlim b. Âla, **a.g.e.**, s. 54.

sünnet, Cuma namazı şartları haiz olmadığında kıldığı dört rekâtli öğle namazı farz hükmündedir.¹⁵⁵

3.4.4.2.2. Abdurrahman bin Muhammed el- İmadî'nin Yaklaşımı

Hanefî fakihlerinden Abdurrahman b. Muhammed El-İmadi (ö. 1051/1641) “Nihayetü'l- Murâd fî Şerhi Hidayetübnü'l- İmad” adlı eserinde bir yerde birden fazla camide Cuma namazının sahih olup olmayacağı ile ilgili bilgiler vermiştir. Serahsî'ye dayandırdığı eğer şartlar yerine gelmiş ise bir şehirde birden çok merkezde Cuma namazı kılınır fetvasına yer vermiş, bunun sebebinin de insanların uzak yerlerden Cuma namazına çağırmanın zorluğu olduğu üzerinde durmuştur. Fakat Cuma namazı kılınan yerin gerçekte bir şehir olup olmadığı tartışması devam ederse bu durumda Cuma namazının vücûb şartı tahakkuk etmeyeceğinden öğle namazının kılınması gereği üzerinde durmaktadır ve devamla şöyle der: “Rahmetli babam dedi ki: “Dürer sahibinin de sözünü baz alarak, namazın şartları babında en ihtiyatlı olan kişinin Cuma namazından sonra dört rekât öğle namazı kılmasıdır”.¹⁵⁶

3.4.4.2.3. Nuh Bin Mustafa el-Konevî'nin Yaklaşımı

Zuhr-i âhir namazı hakkında en kapsamlı risâleyi Nuh b. Mustafa el-Hanefî el-Konevi el-Mısri (ö.1070/1659), yazmıştır. Risâlenin ismi “el-Lum'a fî Âhiri Zuhri'l-Cum'a” dır.¹⁵⁷ Söz konusu risâle Ali Kaya tarafından Arapça metnine de yer verilerek tenkitli neşir ve tercüme şeklinde “Nuh b. Mustafa el-Konevi, Hayatı Eserleri Ve el-Lum'a fî Âhiri Zuhri'l-Cum'a isimli Eseri Zuhr-i Âhir Namazı” ismiyle basılmıştır.¹⁵⁸ Bu risâlenin konumuzla ilgili öneminden dolayı özetle ondan bahsetmemiz yerinde olacaktır.

Risâlenin giriş kısmında Zuhr-i âhir namazının neden kılınması gerektiğini ifade ederek iki önemli başlık sunuyor:

- a. “Dört müçtehid imamın, bir şehrin birden çok yerinde Cuma namazı kılmanın cevazı hakkındaki görüş ayrılıkları.

¹⁵⁵ A.e., s. 54-55.

¹⁵⁶ Abdurrahman bin Muhammed el- İmadî el-Hanefi, **Nihayet'ül Murâd fî Şerhi Hidayeti'bni'l- İmad**, Thk., Abdurrezzak el-Halebi, Dar'ul Beyrutî, Dimeşk, 2. Baskı, 2004, s. 681.

¹⁵⁷ Nuh b. Mustafa el Konevî, el-Lum'a fî Âhiri Zuhri'l-Cum'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin bölümü, Hicri 995

¹⁵⁸ el-Konevî, **a.g.e.**, s. 20.

- b. Hanefî Mezhebi'ne mensup âlimlerin, Cuma namazının edasının sahih olması için şart saydıkları “şehir” kavramı.”¹⁵⁹

Zuhr-i âhir'in kılınmasına sebep olan bu iki ana başlığı sunduktan sonra Konevî, âlimlerin bir konuda farklı görüş ileri sürmeleri ve görüş ayrılıklarına düşmelerinin bir meselenin sıhhati hakkında şüphe ve tereddüde neden olduğunu ifade eder. Bu durumda mükellefin, o vaktin farz olan ibadetinin yükümlülüğünden kesin olarak kurtulamayacağını ileri sürerek, ulemânın şöyle dediğini aktarır:

“Bir şehrin birden çok yerinde Cuma namazı kılınması veya Cuma namazı kılınan meskûn mahallin “şehir” niteliği taşımaması nedeniyle Cuma namazının sıhhatinde şüpheye düşülen bir yerde bulunan mükellefin, “vaktine yetiştiğim halde henüz eda edemediğim en son öğle namazını kılmaya niyet ettim” diyerek dört rekât daha namaz kılması gerekir.”

Konevî tavsiye sadedinde şöyle devam eder:

“Cuma namazı sahih olmamış ise bu dört rekât namaz “vaktin farzı” yerine, eğer sahih olmuş ise “kaza namazı” yerine, kaza namazı borcunun bulunmaması halinde ise “nafile namaz yerine geçer. Bu nedenle adı geçen namazı kılmak hayırlı ve faydalıdır ve herhangi bir zararı yoktur.”¹⁶⁰

Risâlenin detaylandırıldığı ilk kısımda Zuhr-i âhir namazı kılmayı gerektiren sebeplerden birisi olan, birden çok yerde Cuma namazı kılma konusunda mezhepler arasındaki ihtilaflar ve bu ihtilaflar muvacehesinde serdedilen deliller zikredilmiştir. Başta Hanefî hukukçular olmak üzere (İmam-ı Azam Ebu Hanife, (ö.150/767), İmam Ebû Yusuf (ö. 182/798), ve İmam Muhammed (ö.189/805) diğer mezhepler de İmam Mâlik (ö.179/759), İmam Şafiî (ö.204/819), ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) bir şehrin birden çok yerinde Cuma namazı kılma noktasında, ihtiyaç bulunmadığı zaman caiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁶¹

Bir şehirde birden çok yerde Cuma namazı kılmanın caiz olmadığını ileri sürenlerin dayandıkları delillerin kitap, sünnet, sahabe icma'ı, aklî delil ve tarihi uygulama olduğunu zikreden Konevî:

¹⁵⁹ A.e., s. 20.

¹⁶⁰ A.e., s. 21.

¹⁶¹ A. e., s. 30.

“Ey İman edenler Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında, Allah’ın zikrine koşun”¹⁶² ayetinden anlaşılan hükme göre, eğer Cuma namazı her cemaatin, bulunduğu yerde kılabilirdiği beş vakit namaz gibi olsaydı (koşma-gitme) olarak anılan “say” anlamsız olurdu. Halbuki “say” farz olup Kuran ve İcma ile sabittir.” demektedir.

Resûlullah (s.a.v)’in ve ondan sonraki Raşit Halifeler’in Cuma namazını sadece bir mescidde kıldıklarını zikreden Konevî: “Eğer birden çok mescitte Cuma kılmak caiz olsaydı, bir kere de olsa caiz olduğuna işaret etmek için Resulullah’ın bunu yapması gerekirdi” demiştir. Sahabenin icmâ’ı sadedinde Hz. Ömer b. el-Hattâb (ö.23/643), Basra valisi Ebû Mûsa el-Eş’arî (ö.55/675), Mısır valisi Amr b. el-As (ö.61/680) ve Kûfe valisi Sâ’d b. Ebî Vakkas (ö.55/675)’a hitaben yazdığı resmi bir mektupta, her kabilenin namazı kılacağı mescit inşa etmelerini, Cuma günü olunca da Cuma namazını en büyük camide kıldırılmalarını emrettiğini ve sahabenin de bu uygulamayı aynen kabul etmesiyle icma oluştuğunu zikretmiştir.¹⁶³

Konevî, Cuma isminin anlamı üzerinden akli bir delil sunarak “Cuma namazına bu isim, cemaatleri bir araya topladığı için verilmiştir. Halkın ayrı ayrı yerlerde Cuma namazı kılarak bölünmesi halinde, Cuma isminin anlamını yitirmiş olacağını ileri sürmüştür” demektedir.¹⁶⁴

Konevi tarihi uygulamaya atıfta bulunarak İmam Celal b. Ahmed b. Yusuf (ö.793/1391)’un zaruret bulunmadan birden çok yerde Cuma namazı kılmanın sahih olmaması hakkında yazdığı risalesinden bizlere şunları aktarmaktadır:

“Ebu Davud (ö.275/888)’un “el-Merâsil” isimli eserinde, Peygamber (s.a.v) zamanında Medine ve çevresindeki mescitlerin dokuz tane olduğunu söyler: “Halk beş vakit namazları bu mescitlerde kılıyordu. Bunlar da Amr b. Mendul, Benû Sâide, Benû Seleme, Benû Ubeyde, Benû Râmih, Benû Zureyk, Benû Ğıfâr, Benû Eslem ve Cübeyde mescitleri idi. Halk Cuma namazlarını bunlardan hiçbirinde kılmamıştır. Sadece Mescid-i Nebivî’de eda etmişlerdir”.¹⁶⁵

Bu görüşü kuvvetlendirmek için de Buharî (ö. 256/869) ve Müslim (ö. 261/874)’deki Hz. Aişe’den (ö. 57/676) rivâyet edilen şu hadisi delil olarak getirmiştir:

¹⁶² Cuma suresi (63): 9.

¹⁶³ A. e., s. 32-33.

¹⁶⁴ A. e., s. 33.

¹⁶⁵ A. e., s. 34.

“İnsanlar evlerinden ve Medine’nin dış bölgelerinden Cuma namazı kılmaya geliyorlardı. Üzerlerinde toz toprak bulaşmış kalın abalar vardı ve onlardan etrafa hoş olmayan kokular yayılıyordu. Peygamber (s.a.v) benim yanımda iken huzuruna onlardan biri gelince: *Keşke bu gününüz için temizlenseydiniz* dedi.”¹⁶⁶

Konevî yukarıdaki hadisi verdikten sonra bir yerde toplanmak açısından Cuma namazının özel bir hükmünün olduğunu ifade ederek, diğer namazların Cuma’nın bu özelliğine sahip olmadığını bildirmektedir.¹⁶⁷ Yani Cuma namazı için belirlenmiş hususi bir yerde toplanmak Resulullah (s.a.v)’den beri uygulanan bir sünnettir demektedir.

Bir şehirde birden çok yerde Cuma namazı kılmanın caiz olduğuna dair nakledilen görüşlerin dayandığı temel nokta **meşakkat** ve **zorluk** meseleleridir. Buna delil olarak da “Zaruret sebebiyle caiz olan zaruret miktarına göre belirlenir” fıkıh kaidesi sunulmaktadır. Fakat Konevî’ye göre kılınmaz diyenlerle bu fikhî kaideye göre kılınır diyenlerin arasını, başka bir ifadeyle rivayetlerin arasını birleştirmek gerekir. Bu da Cuma namazı kılan kimsenin öğle namazını iade etmesiyle mümkündür. Böylece değişik görüşlerin arası birleştirilmiş, nakledilen rivayetlerin arasındaki tezat giderilmiş olur.¹⁶⁸

Konevî bir şehirde birden fazla yerde Cuma namazı kılmanın mutlak cevazını savunan Hanefî Mezhebi’nin önde gelen âlimlerinden Serahsî (ö.483/1090)’nin görüşlerini değerlendirip tenkit yoluna gitmiştir. Serahsî’nin “Cuma ve teşrik namazı ancak, şehir merkezinde kılınır” hadisinin mutlaklığını delil olarak göstermesi, onun şehrin her tarafında Cuma namazı kılınır görüşünü benimsemesine neden olmuştur. Fakat Konevî hadis olarak alınan bu sözün Hz. Ali’ye ait olduğunu ileri sürerek, söz konusu hadisin Hz. Peygamber (s.a.v)’e isnadının yanlış olduğunu belirtir. Serahsî’ye yapılan diğer bir itiraz âlimlerin şehrin bütünü için yaptıkları tanımın şehrin parçaları için de geçerli olmadığınıdır. Şehrin her semtini ayrı bir şehir saymak, ancak mecaz yoluyla mümkündür. Fıkıh usûlüne göre de hakikat ile mecazın birleşmesi söz konusu değildir.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Buharî **a.g. e.**, Kitâbu’l-Cum’a, Bâbu Vakti’l-Cum’ati İzâ Zâlet eş-Şemsü, c.I s.354, Hadis No: 903.

¹⁶⁷ Konevî, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁶⁸ A. e., s. 36-37-38.

¹⁶⁹ A. e., s. 38-39.

el- Lum'a fî Âhiri Zuhri'l-Cum'a'nın ikinci kısmında Hanefî Mezhebi'nin şehir tanımındaki ihtilaflardan kaynaklanan görüşler verilmiştir. Ebu Hanife'ye göre şehir, sokakları, çarşıları, meskenleri, haksızlıkları önleme yetkisi olan valisi, olayların hükmünde başvurabilecek âlimi bulunan yerleşim merkezidir. İmam Ebu Yûsuf'un tarifinde şehir, hükümleri infaz edecek, had cezalarını uygulayacak hâkim, İmam Muhammed'in tanımında da devlet başkanının şehir statüsü tanıdığı yerleşim birimi olarak tanımlanıp, had cezalarının uygulanma şartı getirilmiştir. İmam Fahrüddîn Kâdîhân (ö.592/1196)'ın ve Serahsî'nin görüşü de budur.¹⁷⁰

Bütün bu tariflerden sonra Hanefî hukukçuların şehri farklı şekillerde tanımlamaları, birden çok yerde kılınan Cuma'nın sıhhatinden şüphe edilmesine yol açmıştır. Konevî'ye göre eda edilen Cuma namazının geçerli olması hususundaki bu şüphe, Mâlikî, Şafîî ve Hanbelilere göre, bir şehirde birden fazla yerde Cuma namazı kılmak gibi bir sebep, Hanefilere göre ise bu ve buna ilaveten Cuma namazı kılınan yerin şehir sayılmaması gibi iki sebepten kaynaklanmaktadır. Bu itibarla oluşan şüphe nedeniyle o vaktin farz olan ibadetinin sorumluluğu mükellef üzerinden düşmez. Dört rekât daha namaz kılması vacip olur. Bu vesile ile mükelleften vaktin farz olan ibadetin yükümlülüğü kesin olarak düşmüş olur.¹⁷¹

Konevî:

“el-Hidaye” ve diğer fıkıh kitaplarında yer alan “kerahetle kılınan namazın eksikliğini gidermenin yolu tekrar kılmaktır”, “bir namazı kılıp kılmadığından şüphe eden kişinin onu tekrar kılması gerekir”, “İhtiyatla hareket eden bir kişinin ömür boyu kıldığın bütün namazları kaza etmesi mekruh olmaz” vs. gibi verilmiş fetvalara istinaden, bir namazın kerahetle kılınmış olmasından dolayı tekrar edilmesi gerekiyorsa sıhhatinden şüphe edilen namazı tekrar kılmak daha gerekli görülmelidir”diyerek Zuhr-i âhir namazı kılmanın delillerine işaret etmektedir.¹⁷²

Risalede Zuhr-i âhir namazı kılmanın hükmü ve kılma şekliyle alakalı olarak Konevî diğer islam hukukçularının da görüşlerinden faydalanarak aşağıdaki sonuçlara varmıştır:

¹⁷⁰ A. e., s. 43-44-45.

¹⁷¹ A. e., s. 48-49.

¹⁷² A. e., s. 50-51.

“Şehir sayılması bakımından şüphe bulunan her beldenin halkına, Cuma namazını eda ettikten sonra ihtiyaten zuhr-i âhir namazı kılması vaciptir. Zuhr-i âhir namazına niyet için o günün öğle namazını kılmaya ya da daha çok tercih edilen bir niyet olarak “üzerime borç olan son öğle namazını (zuhr-i âhir namazını) kılmaya diye niyet edilebilir. Bu iki niyet şekli başka bir islam hukukçusuna ait olmakla beraber, Konevî'nin ihtiyat için uygun gördüğü niyet şöyledir: "Vaktine yetiştiğim halde henüz eda edemediğim zuhr-i âhir namazını kılmaya" diye niyet etmektir.”¹⁷³

Zuhr-i âhir namazının edasıyla ilgili görüşlerin değerlendirilmesinde Konevî Ali el- Makdisî (ö.690/1291), Kâdî Zahîruddin Muhammed b. Ahmed (ö.921/12) Şeyh Kemâlüddin İbnû'l-Hûmam (ö.861/1457), Şeyh Seriyüddin İbnu'ş-Şihne (ö.921/1515) gibi önemli âlimlerin görüşüne yer vermiştir. Yine kendisi, Ali el- Makdisî'nin bu namazı kılmayı vacip gördüğünü ve dört rekât sünnetten önce kılması gerektiği görüşlerinde olduğunu söyler. Fakat Konevî, tercih edilen görüşün sünnetten sonra kılınması gerektiği görüşünü benimsemektedir.

Kâdî Zahîruddin Muhammed b. Ahmed ise zuhr-i âhir namazının cumanın akabinde dört rekât namaz kıldıktan sonra kılınmasının istihsanen güzel olduğunu beyan etmiştir. İbnû'l-Humam, “zuhr-i âhir'in cumanın son sünneti yerine geçmesi, dört rekât kıldıktan sonra, cumanın sahih olması noktasındaki şüphe ortadan kalkıp zuhr-i âhirin nafîle namaz olması kesinlik kazandığı zaman söz konusudur” demektedir.¹⁷⁴

Şeyh Seriyüddin İbnu'ş-Şihne'de, İbnû'l-Hûmam'ın görüşlerini destekler mahiyette, kılınan zuhr-i âhirin vacip olduğunu ifade ettikten sonra şu açıklamalarda bulunur: “Çünkü kılındığı halde ifa borcunun düşmesinde şüphe edilmesi, cumanın ifa edildiğinin kesin bir hükmünün bulunmadığını düşündürür. İfa borcu ile alakalı şüpheli bir durumun olması vacibin sorumluluğunu kaldırmaz. Bu durumda ihtiyat ile amel etme görüşünü kuvvetlendirir”.¹⁷⁵

Konevî bir yerin şehir sayılması için gösterilen “devlet başkanının adil olması, zulme uğrayanlardan zulmü kaldıracak birisi olması şartına itiraz ederek sahabeden bir

¹⁷³ A. e., s. 61, 66.

¹⁷⁴ A. e., s. 67-71.

¹⁷⁵ A. e., s. 71.

grubun Yusuf es- Sekafi (ö.96) arkasında Cuma namazı kıldığını ve bu şahsın zalimliğiyle bilinen “el- Haccacu’z- Zâlim” olduğudur. Fakat Konevî şehir sayılma sebebinden kaynaklandığı söylenen şüpheyi şöyle değerlendirmiştir: “Bir yerin şehir sayılması için de arada hâkim ve müftünün bulunması şarttır. Hocamız bu bilgiyi el- Hulasa isimli eserden nakletmiştir. (İftiharuddin el- Buhari, Hulâsatu’l fetâvâ, 52 b). Buna ilaveten hâkim ve müftünün içtihat yapabilecek durumda olmaları da şart koşulmuştur. Bu şartı taşıyan hâkim ve müftü nerede?” demek suretiyle şehir kavramı üzerindeki tereddüte dikkat çekmiştir.¹⁷⁶

İmamla cemaatin farklı mezheplerden olması, namaz kılınan yerin köy hükmünde olması gibi şüphelerden bertaraf olmak için de zuhr-i âhir namazının kılınmasını vacip görüyor. Konevî buna delil olarak da Buhari ve Müslim de geçen şu hadisi getiriyor: “Şüphelerden korunan kişi, dinini ve namusunu korumuş olur.”¹⁷⁷

Konevî risâlesinin son kısmında zuhr-i âhir namazıyla ilgili sorulan iki soruya cevap vermiştir. Bu sorulardan ilki “Vaktin farz olan ibadeti iade edilir mi? Diğeri ise “zuhr-i âhir niyeti ile dört rekât namaz kılanlar, bu namazı ihtilaftan kurtulmak için ihtiyaten kılarlar. Onları bu duruma düşüren sebepler nedir?” sorularıdır. Bu iki soruya Konevî hem aklî hem naklî hem de sahabe hayatından devşirdiği uygulamalarla ikna edici cevaplar vermiştir.

“Vaktin farz olan ibadeti iade edilmez” görüşüne Nuh b. Mustafa el- Konevî’nin reddiyesi şu şekildedir:

“Alimler ihtiyat prensibine dayanarak, bir kısım farzların iade edilebileceğine ve tekrar kılınabileceğine hükmetmişlerdir. Buna örnek olarak Kâdihân’ın bir fetvasını örnek verir. Dâru’l-harpte bulunan Müslüman esir, abdestten ve namazdan alıkonulduğunda, teyemmüm yapar ve namazı ima ile kılar. Esarettten kurtulup islam ülkesine döndüğünde bu şekilde kıldığı namazları iade eder.”

Yine Kâdihân’ın bir fetvası olarak, hapishanede teyemmümle namazlarını kılanın çıktuktan sonra iade etmesini örnek gösterir.

İmam Ebu Yûsuf’un, bir mahkûm cünüp olduğunda veya abdesti bozulduğu zaman namazını bu haliyle kılmaya devam etmesi, hapisten çıktığında iade etmesi fetvasını aktarmıştır.

¹⁷⁶ A. e., s. 80-82.

¹⁷⁷ A. e., s. 82-83.

İmam Ebû Hanife ve İmam Ebû Yûsuf'a göre bir günlük beş vakit namazdan birini kılmayıp bunun da hangi vakit olduğunu bilmeyen kimsenin ihtiyaten beş vakit namazın tamamını kılması fetvasını da delil gösterir.

Konevî: “zuhr-i âhir niyeti ile dört rekât namaz kılanlar, bu namazı ihtilaftan kurtulmak için ihtiyaten kılarlar.” Onları bu duruma düşüren sebepleri de şöyle sıralar:

1. “Kudûrî'nin Cuma namazı vaciptir sözü.
2. Âlimlerin, Cuma namazı vacip olan kimseye, bayram namazı da vaciptir sözleri.
3. Vaktin asıl farzı öğle namazıdır sözleri.
4. Tevbe suresinin 108. Ayetinde Kuba Mescidi yanına mescid yapıp, Müslümanların arasını açmak isteyenlerin Peygamber (s.a.v)'i daveti ve vahiy gelmesiyle efendimizin bu teklifi reddetmesi. Hatta bu insanların “yeni mescidi biz kolaylık sağlamak için yaptık” demelerine karşın, Resûlullah (s.a.v)'in bu mescidi yıktırıp, çöplük yaptırması.
5. Hz. Ömer'in, fethedilen her şehre sadece bir mescid inşa etmesi.
6. Yine Sahnûn (ö.240/854): “Cemaat için yeterli olduğu sürece vacip olan yalnız bir mescit inşa etmektir. Cuma da burada kılınır. İlk mescidin cemaatinin çok olması halinde ikinci bir mescidi inşa etmekte sakınca yoktur. Fakat ilk mescidin cemaati az olup, boş kalma tehlikesi bulunursa ikinci mescidin inşa edilmesine izin verilmez” sözü.
7. İbn-i Rûşd (ö.595/1199) şöyle demiştir: “İlk inşa edilen mescidin cemaati ayrılıp, bir mescit inşa etmeye kalkışsalar ve bununla da zarar vermeyi amaçlasalar, ikinci mescid yıkılır ve harabe olarak bırakılır. Zarar verme gayesiyle inşa edilmemiş ise, ibadete kapatılır.”¹⁷⁸

3.4.4.2.4. İbn-i Abidin'in Yaklaşımı:

Hanefî mezhebinin ünlü fakihlerinden İbn-i Âbidin “Matlabun Fî Niyeti Âhiri Zuhri'n Ba'de Salâti'l- Cum'ati” başlığını verdiği babta şunları söylüyor:

“İbni Nuceym'in: Onu yapmakta ihtiyat yoktur. İhtiyat, iki delilin en kuvvetlisiyle amel etmektir.” Sözü nü naklettikten sonra: “Ben derim ki bunda nazar

¹⁷⁸ A. e., s. 84-104.

vardır. Bilakis ihtiyat uhdeden (zimmetteki sorumluluktan) yakîn ile çıkmaktır. Her ne kadar Cuma namazını bir yerde birden fazla camide kılmak delil bakımından daha racih ve kuvvetli ise de burada kuvvetli bir şüphe vardır. Bu hilaf Ebû Hanife'den rivayet olmuştur. Tahavî, Timurtâşi ve el-Muhtâr sahibi de bunu demiştir. Aynı zamanda bu İmam Şafî'nin de görüşüdür. İmam Mâlik'in en meşhur olan görüşü ve Makdisî'nin "Nûru's-Şem'a Fî Zuhri'l-Cum'a" adlı risâlesinde zikrettiği Ahmet b. Hanbel'in iki rivâyetinden biri de budur. Bilakis Şâfîler'den olan Subkî dedi ki: "Bu ulemanın çoğunun kavlidir. Ne bir sahâbiden ne bir tâbiinden bir yerde birden fazla camide Cuma kılındığı ve buna cevaz verildiği vaki değildir. Bedâiu's-Sanâi'de bu görüşe "Zahiru'r-Rivâye" denildiğini iyi biliyorsun. Cevâmiu'l-Fıkh kitabından naklen "el-Münye" şehrinde İmam Âzam'dan gelen iki rivayetin en kuvvetlisi budur demiş. Nehir kitabında; Hâvi "Kudsi" de fetva bunun üzerindedir dediğini ve Râzi'nin Tekmile'sinde de "Biz de bununla amel ederiz." demiştir. O halde bizim de seçtiğimiz bir ihtiyat görüşü mezhebimizde üzerine itimad edilen bir görüş olup, zayıf bir söz değildir. Bundan dolayıdır ki "el-Münye" şerhinde: "Evlâ olan ihtiyattır çünkü teaddüdün (bir yerde birden çok namaz kılma) cevâzı ve ademi cevâzıyla ilgili hilaf kuvvetlidir. Sahih sözün fetva için caizlik olması takva için ihtiyatın meşru olmasına mâni değildir." denilmiştir.¹⁷⁹

İbn-i Âbidin devamla diyor ki: "Birden fazla cumanın caiz olmasının zayıf kabul edilse bile hilaftan kurtulup çıkmak için ihtiyaten zuhr-i âhir kılmak evladır. Aralarında ihtilaf hasıl olmuş imamların bu hilafından kurtulması nasıl evla olmaz? Müttefekun aleyh üzere sabit olan hadiste de geldiği üzere: "Her kim şüpheli şeylerden sakınırsa, ırzını ve dinini kurtarmış olur". Buyrulmaktadır. Bunun için, bazı âlimler namazlardan hiçbirisi kazaya kalmadığı halde ömür boyunca kıldığı namazları kaza eden kimse hakkında, bu mekruh olmaz çünkü bu ihtiyatla amel etmektir demişlerdir.

180

İbn-i Âbidin, ilgili babın ilerleyen kısımlarında muhakkik İbn-i Cürübaş'ın: "Bunun fâidesi, üzerinde vehmedilen veya muhakkak olan hilaftan kurtulmaktır. Her

¹⁷⁹ İbn-i Abidin, **Haşiyet'u Reddu'l Muhtar Ala Durri'l Muhtar**, s. 154.

¹⁸⁰ A.e., s. 155.

ne kadar sahih olan birden fazla yerde cumanın sahih olacağı ise de fakat bu namazın hiçbir zararı olmaz.” sözünü nakletmiştir.¹⁸¹

3.4.4.3. Zuhr-i Âhir Namazının Hükümü Nedir? Nasıl Niyet Edilir?

Allâme şeyh Ali Makdisî diyor ki: “Mücerred tevehhüm hasıl olduğunda İbnü’l-Şihne’nin dedesinden zikrettiğine göre mendubdur. Fakat Cuma namazının sıhhatinde şek ve şüphe bulunduğu zahir olan görüş kılınmasının hükmünün vacib olmasıdır. Timurtaşî’nin (ö. 1004/1595) “La Budde” yani “bu dört rekâtı kılmak gerekir” sözü de bunu teyit eder. İbn-i Âbidin, zuhr-i âhir namazına “vaktini idrak ettiğim son öğle namazını kılmaya” şeklinde niyet etmenin “üzerime vacib olan ya da edası üzerime sabit olan son öğle namazı” şeklinde yapılan niyetten daha ihtiyatlı olduğunu söyler. Çünkü bu niyet cumanın sıhhatinin yokluğunda bir fayda vermez. Çünkü öğle namazının onun zimmetinde olan sübûtu ya da edasının vucûbiyeti ancak vaktin sonundadır. İbn-i Âbidin devamla şunları söyler: “Üzerime vâcib oldu dese” bu yaptığı niyet faydalıdır; çünkü vucûbiyet vaktin girmesyle olur. Bu durum vucûbu’l- edadan farklıdır. Evla olan yapılan niyete ek olarak “üzerime vâcib olup kılmadığım ya da eda etmediğim” şeklinde söylenmesidir. Çünkü Cuma namazının sahih olması durumunda bu yaptığı niyet, niyet edilenin üzerine gider. Eğer yukarıda verdiğimiz niyetteki ziyadelik olmaz ise bu durumda nafil olması vâki olur. Çünkü onun idrak ettiği son öğle namazı Cuma gününün öğlesi olmuş olur.¹⁸²

Zuhr-i âhir namazındaki kıraate gelince; “Fatiha’dan sonra bir sûre veya bir miktar ayet okumak evlâdır. Zira eğer Cuma namazı yerini bulmadı, şartları noksan olduğundan sahih olmadı ise bu dört rekât ile o günün öğle namazının farzı eda edilmiş, vaktin farzının uhdesinden yakînen çıkmış olur. Son iki rekâtta Fâtiha’ya sûre eklenmiş olması da bunun sıhhatine bir zarar vermez. Eğer Cuma sahih olmuşsa bu dört rekât son olarak kazaya kalmış bir öğle namazının yerine geçer. Şayet kaza namazı yoksa bir nafil namaz kılmış olur.¹⁸³

Nuh b. Mustafa el-Konevi’nin ifadesine göre de âlimler ihtiyaten kaza edilen her namazda olduğu gibi zuhr-i âhirin son iki rekâtında sûre okunup okunmaması

¹⁸¹ A.e., s. 155.

¹⁸² İbn Abidin, a.g.e., s. 155.

¹⁸³ Ekrem Doğanay, **Cuma namazı ve Hükümleri**, s. 242.

konusunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir kısım hukukçular sûre okunur derken bir kısmı da okunmayacağını ileri sürmüştür. Tercih edilen görüş ise namaz kılının kendi görüşüne göre hüküm vermesidir.¹⁸⁴

3.4.5. Zuhr-i Âhir Namazı Bidat ve Haramdır Diyenlere Karşı Yapılan Nakli ve Akli Savunmalar

- 1) Zuhr-i âhir namazının kılınmasını bidat veya haram kabul edenler “Cuma namazı kılınırken ayriyeten öğle namazı kılmaya ihtiyaç yoktur” demişlerdir. Buna mukabilen zuhr-i âhir kılınmalıdır diyenler cumanın sıhhat şartları tahakkuk etmediği müddetçe Cuma namazına “kılındı” hükmünü vermek doğru olmaz demiştir.¹⁸⁵ Dolayısıyla zuhr-i âhir de şer’an sabit olan şartlar tamam olmadığından dolayı kılınmaktadır.
- 2) Zuhr-i âhir namazı sahâbe, tâbiîn ve müctehid imamlar devrinde kılınmamıştır iddiasına karşı şunlar söylenmiştir: “Selefi salihin devrinde köylerde Cuma namazı kılınmadığı gibi şehirlerde de birden fazla yerde Cuma kılındığı sabit ve vaki değildir. Onun içindir ki tekrar öğleyi kılmaya lüzûm tabi ki kalmazdı. Bugün bir şehirde yalnız bir camide Cuma kılacak olsak biz de zuhr-i âhir kılmaya ihtiyaç duymayız. Ayrıca İmam Mâlik, İmam Şâfî ve İmam Ebû Yûsuf gibi büyük müctehidlerin birden fazla mescidde Cuma kılanların öğle namazını iade etmeleri gerektiğine dair hükümleri de daha evvel geçmiştir. O halde bu namaz müctehid imamlar devrinde müteaddid mescidlerde Cuma kılanlarla kılınmıştır.”¹⁸⁶

“Ebû Dâvud “Merâsil”de Bekir b. Eş’ec’den rivayet etmiştir ki; “Medine-i Münevvere’de Resûlullah (s.a.v.)’in mescidiyle beraber dokuz mescid vardı ve her bir mescidin ahalisi Hz. Bilal’in ezan sesini duyabiliyorlardı (beş vakit namaz için). Yahya b. Yahya rivâyetinde şunu da eklemektedir: “Resulullah (s.a.v.)’in dışındaki hiçbir mescitte Cuma namazı kılmamışlardır.” Bunu Beyhâki tahrir etmiştir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Muhammed Abdulhay el-Leknevi el-Hindi, **Fetâvâ el-Leknevî**, Thk.: Salah Muhammed Ebu’l Hac, Beyrut, Daru İbni Hazm, 1.baskı, 2001, s. 363; el-Konevi, **a.g.e.**, s. 66.

¹⁸⁵ İbn Humam, **a.g.e.**, c. II, s. 54.

¹⁸⁶ Doğanay, **a.g.e.**, s. 255.

¹⁸⁷ Şeyh Yusuf Nebhani, **Husnu’ş-Şir’a fi Meşruuiyeti Salati Zuhri İza Teadeded ala Mezahibi’l Erbaa**, 2.Baskı, 1946, s. 22.

- 3) “Zuhr-i âhir kılmak bidattir.” Hükümünü savunanlara karşı şunlar söylenmiştir: “Resûlullah (s.a.v.), sahâbiler ve tâbiîn kılmadılar diye cumadan sonra öğle namazı kılmak bidattir denmez. Bizde deriz ki, onlar zamanında Cuma namazını bir yerde birden fazla camide kılma fiili olmamıştır, lüzûm olmamıştır. Dolayısıyla onlar için birden fazla yerde Cuma namazı kılma caiz değildir, çünkü onlar beş vakit namazı yakîn ile eda ediyorlardı. Biz de aynı şekilde öğle namazını birden fazla yerde Cuma kılınmadıkça kılmıyoruz. Fakat birden fazla yerde Cuma kılındığında cumanın sıhhati noktasında Resûlullah (s.a.v.) ve onun ashâbına muhalefet ettiğimiz için bidat üzere olduğumuzdan dolayı yakîn ve itminan halinde bu ibadeti yapamadığımız için ve bu farz zimmetimizden düşmediğinden öğle namazı kılarız.¹⁸⁸

Dolayısıyla burada üzerinde durulması gereken husus şudur; Cuma namazıyla beraber ihtiyaten zuhr-i âhir kılmak bidat değildir. Asıl bidat Resûlullah’ın (s.a.v.), sahabenin ve tâbiînin yapmadığı (bir yerde birden çok camide Cuma kılmak) bir fiili yaparak onlara bu ibadetin özüne aykırı işler yapıp muhalefet etmektir.

- 4) Yine zuhr-i âhir namazı kılınmaz diyenlerin bir diğer savunması şek ve şüphe ile namaz kılınmaz iddiasıdır.

Bu iddiaya cevabı hadisi şeriflerden vereceğiz. Bir tanesi daha önce geçen “Sana şüphe verecek şeyleri bırak, sana şüphe vermeyenlere bak.” Hadisidir. Dolayısıyla bu hadiste karşımıza yine ihtiyat kavramı çıkmaktadır. Bu da şüphelerden uzak durmayı ve böylelikle kalbi teskin etmeyi beraberinde getirir ki, ibadet için tüm fıkıh kitaplarında geçtiği gibi aranan bir durumdur. Bir diğer hadiste de Ebû Saîd el-Hudrî, Resulullah (s.a.v.)’den naklederek demiştir ki: “Resûlullah’ın (s.a.v.) ashâbından iki kişi sefere çıkmıştı. Namaz vakti geldi. Beraberlerinde su da yoktu. Bunun üzerine tertemiz toprak üzerinde güzelce teyemmüm yaptılar, namazı kıldılar. Sonra vakit çıkmadan suyu buldular. Bu iki kişiden birisi abdestini ve namazını iade edip yeniden kıldı. Diğeri iade etmedi. Daha sonra Resûlullah’ın huzuruna gelip bunu ona anlattılar. Resûlullah (s.a.v.) namazını iade etmeyene: “Sünnete isâbet ettin, namazın

¹⁸⁸ Nebhani, a.g.e., s. 38.

sana kâfi gelmiştir.” Dedi. Abdest alıp namazını iade eden kimseye de: “Sana, iki kat ecir vardır.” Buyurmuştur. ¹⁸⁹

“Ezher ulemâsından Mahmud Muhammed Subkî, bu hadisin şerhinde şöyle demiştir: “Allah güzel iş yapanın ecrini zâyi etmez. Ve bunda; ahvat (en ihtiyat) olan ile amel etmenin efdal olduğuna işaret vardır. Çünkü peygamber (s.a.v): “Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyeni iltizam et” buyurmuştur. Su bulunmadığından namazını teyemmümle kılan bu sahâbe suyu bulduktan sonra belki sahih olmamıştır şüphesiyle namazını iade ediyor. Reyinde de yanılmış olmasına rağmen peygamber (s.a.v) O’ na; “hata ettin, olmadı.” Demiyor, bilakis azimle hareket edip ihtiyatlı davrandığı için, “Sana Allah (c.c) iki kere sevap verecektir.” Buyuruyor. Şimdi soruyoruz, Zuhr-i âhirin bundan farkı nedir? Ve bu namazın kılınmaması tezini savunanların bu şeri delil karşısında cevapları acaba ne olacaktır.”¹⁹⁰

Diğer mezheplerin hilafından kurtulmak için mezhebimizde şek ve şüphe karşısında ihtiyatın gözetilmesi vurgusu her daim yapılmıştır. Bunun adı İslam hukuk terminolojisinde “el-Hurûc Mine’l-Hilâf ya da Murâatu’l-Hilâf” olarak adlandırılmıştır.¹⁹¹ Buradan hareketle “el-Hidâye”, “el-Bedai” ve “Reddu’l- Muhtâr” adlı Hanefî Mezhebi’nin önemli fıkıh kitaplarından “Murâatu’l- Hilâf” bağlamında aşağıdaki hükümler çıkarılmıştır:

- a) “Bilindiği gibi oruçta niyet şarttır. Fakat Hanefî müçtehitlerinden İmam Züfer’e göre niyet olmasa da mücerret yeme-içme ve cinsi ilişkiden kendini alıkoymakla oruç tutulmuş olur. Mezhep içindeki bu farklı görüşten dolayı, Hanefiler niyetsiz oruç tutup keffareti gerektiren bir fiil yapan kimseye keffaret gerekmediğini söylemişlerdir. Görüldüğü gibi burada farklı görüş dikkate alınmış olup, ihtiyat gerekçe gösterilerek sadece kaza etmesi gerektiği ifade edilmiş ve keffaret öngörülmemiştir.”
- b) “Hanefiler, gasbedilmiş araziye ait su ve toprakla taharet yapma konusunda Şâfiîler’in mekruh, Hanbeliler ‘in de haram görüşünü dikkate almışlardır. Abdestte

¹⁸⁹ Ebu Dâvûd, **a.g.e.**, Kitâbu’t-Tahâra, Bâbu fi’l-Müteyemmimi Yecidü’l-Mâe Ba’de Mâ Yüsallî fi’l-Vakti, s.88, Hadis No: 338.

¹⁹⁰ Doğanay, **a.g.e.**, s. 259.

¹⁹¹ Ebu İshak eş-Şatibi, **el-Muvâfakât**, Dar’ul Ma’rife, Lübnan, 2.Baskı, 1996, c. IV, s. 516.

başı mesh ettikten sonra ellerdeki ıslaklıkla kulakları mesh etmek sünnettir. Şâfiîler'e göre kulaklar için yeni su alınması gerekir. Bu meselede Hanefiler, Şâfiîler'in bu görüşünü dikkate alarak kulakların mesh edilmesi sırasında ellerin yeni su ile ıslatılmasının daha evla olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü bu durumda her iki meshebin görüşleri ile amel edilmiş olmakla sünnetin yerine gelmiş olduğunda hiçbir tereddüt kalmaz.”

- c) “Şâfiîler'e göre meni temizdir. Elbiseye bulaştığında yıkanması zorunlu değildir. Fakat onlar, Hanefiler'in ve Malikiler'in onun pis olduğu yönündeki görüşlerini dikkate alarak ihtiyaten yıkamanın müstehâb olduğunu söylemişlerdir.”
- d) “Hanefiler ve Şâfiîler'e göre, hacda tavafın şavtlarını ara vermeden arka arkaya yapmak (muvâlât) sünnettir. Bu hüküm ihtiyata mebnidir. İhtiyatın nedeni ise, şavtlar arasında muvâlâtı tavafın şartı olarak kabul eden Mâliki ve Hanbeliler'in görüşlerini dikkate almak yani, ihtilaftan çıkmaktır.”
- e) “Elbiseye veya namaz kılınacak yere bir pislik bulaşır da görülmeyecek şekilde nereye bulaştığı bilinemezse, elbisenin veya mekânın tamamının yıkanması gerekir. Çünkü pislğin bulaştığı kesin; fakat elbisenin neresinde olduğunda şüphe vardır. Bu şüpheli durumdan kurtulmak ve elbisenin temizliğinden emin olmak için ihtiyat gereği tamamını yıkamak icap eder. Hanefi Mezhebi'nde hüküm böyle olduğu gibi diğer mezheplerde de aynıdır.”¹⁹²

5) Zuhr-i âhir kılınmaz diyenlerin “ihtiyata ancak faydalı olduğu zaman riayet edilir. Yola çıkacak adam, belki yolda yiyecek bulamam diye bir oturuşta ihtiyaten üç öğünlük yemek yese, ihtiyaten doktorun tavsiyesinden fazla ilaç alırsa zararlı olur” şeklinde ileri sürdükleri aklî delile karşılık aşağıda ki cevap verilmiştir:

“Bu bâtil bir teşbihtir. Çünkü müşebbeh ile müşebbehün bih arasında bir vechi şebbeh bulmaya imkân yoktur. Bir oturuşta üç öğünlük yemek yenmez, ama bir kalkışta üç günlük kaza namazı kılınabilir... Evet, şöyle bir temsil getirmiş olsalardı mâkul ve makbûl olurdu: “Sefere çıkacak olan bir adam; gurbette hasta olabilirim, harçlıksız kalabilirim veya şiddetli soğuk olur da donabilirim, endişesiyle mâiyetini fazla miktarda para bulundurmuş, hurcunu ihtiyaten yiyeceği gıdalar ve giyeceği esvab ile

¹⁹² Pala, a.g.e., s. 165-167,172.

doldurmuş olsa; yine böyle lazım olabileceğini ihtimal verdiği ilaçları da beraberinde getirmiş bulursa zararlı mı olur, yoksa faydalı mı?”

“Hiç şüphesiz dönüşü olmayan bir ahiret yolcusunun da çok ihtiyatlı olması, bunun içinde yanında ihtiyacından fazla para bulundurması son derece isabetlidir. İmanın kuvvetine delildir. Ahiretin parası ise sevaptır ve orada kul, her şeyden evvel namazdan hesap olunacaktır. Bunu düşünen bir mümin, elbette kaza kılar ve nafilerle Hakk’a yaklaşır. Böyle idrak sahibi bir kimse ömrü boyunca kıldığı bütün namazlarını-farzlarını kaza ve iade edecek olsa biz onu takdir ve tebrik ederiz zira dünyadan ahirete göç etmek, öyle bir evden bir eve, bir ilden bir ile gitmeye benzemez. Onun için ciddi tedbir almak ve çok ihtiyatlı ve temkinli olmak icab eder.¹⁹³

6) Zuhr-i âhir kılınmaz diyenlerin “Allah’ın bizden istediği bir ibadeti kaldırmak istemiyoruz.” Cümlesine karşın da şu cevap verilmiştir.

“Bugün hemen herkesin kaza borcu vardır. Cuma’nın sahih olduğunu mutlak kabul etmiş olsak dahi; zuhr-i âhir, asgarî ihtimalle bir kaza yerine geçer. Namazların edası farz olduğu gibi- malum- kazası da farzdır. Kaza namazları da Allah’ın (c.c) bizden istediği ibadetlerdir. Ve bu namazı kılmaktan men etmek, kılınmasın diyebilmek için de vaktin mekruh olması gibi bir vafı-ı mukârin mevcut değildir.” Diğer taraftan “Zuhr-i âhiri kılan ve kılınmasını tavsiye buyuran dört mezhep fukahâsı ve onlara tabi olan Müslümanlar sünnet hudûdunun dışında değildirler. Selef-i Sâlihın zamanlarında köylerde Cuma namazı kılınmadığı gibi, ihtiyaç olmasına ve kısmî de olsa meşakkatin bulunmasına rağmen büyük şehirlerde dâhil birden fazla yerde Cuma kılınıyordu.”¹⁹⁴

“Cuma, cemaatleri toplayıp birleştiren ve dinin en büyük feyzine vesile olan toplu bir ibadettir. Binaenaleyh, müteaddit yerlerde kılınarak cemaatin yekvücûd olması gerekirken, dağılıp azaltılması, gayesine uygun ve manasına muvâfık değildir. Demek ki, Cuma’nın sıhhatinde şüphe kâimdir ve zuhr-i âhir, Allah’ın (c.c) ve Resûlün’ün (s.a.v) rızasına muvâfık bir ibadettir.”¹⁹⁵

¹⁹³ Doğanay, a.g.e., s. 269.

¹⁹⁴ A.e.s, 270-273.

²⁰⁰ A.e, s. 273.

“Namazdan menetmekle namaz kılanın sayısı arttırılmaz. Bugün sünneti terk eden, yarın vâcibi terk eder. Şimdi vâcibi terkeden ise bilahare farzı terk eder. Asırlardan beri ciddi bir maksada binaen kılınmakta olan zuhr-i âhiri terk eden insanların gönlünde, diğer birtakım namazları terke karşı da bir temâyül meydana gelir ve gelmiştir. Çünkü bu menfî davranış onları ataletе sevk etmiştir. O halde yanlış yoldan hedefe varılamaz. Zuhr-i âhir gibi, vacip olduğuna bile hükmedilmiş bir namazın aleyhinde olmayıp ve bunu kılanları sünnet hudûdu dışında görmeyip, kılanları başlatmaya değil, kılmayanları namaza başlatmaya çalışmak lazımdır. Manevi değeri çok üstün olan Cuma ibadetini korumak bu yolla olmaz, Cuma namazı bu şekilde korunmaz ki! Cuma namazının üstün değeri, onun kutsiyetini idrak etmek ve ettirmek, fukahâ-i kirâmın beyan buyurduğu tarzda onu, sünnetleri ve zuhr-i âhiri ile beraber eda etmeye ihtimam göstermeye teşvik etmekle mümkün olur. Hem haddi zatında Cuma namazı korunmaya muhtaç değildir. Her mükellef onu, şanına ihtimam göstererek, huşû ve ihlasla noksansız bir surette kılarak kendisini Allah’ın (c.c) azabından korumaya mecburdur. Zuhr-i âhirin kılınması yüzünden Cuma namazının yüce şanına bir hâlel geleceğini, bir noksanlık arız olacağını iddia etmek de sadece bir mükâberedir.”¹⁹⁶

“Gerçek din âliminin vazifesi, zuhr-i âhiri kıldırmamak, kaldırmaya uğraşmak değildir, yurdumuzda kol gezdiren sayısız, binlerce münkerattan bir kısmının olsun izalesi ile meşgûl olmaktır. Bu babda son derece müsâmahakâr olanların, memlekette mücadelesi gereken hiçbir fenalık yokmuş gibi, aklen ve dinen hiçbir zararı olmayan, hatta faidesi muhakkak olan zuhr-i âhiri kıldırmayıp, kaldırmaya uğraşmaları son derece lüzumsuz ve o nispetle zararlı bir davranıştır. Bunu kılmayanlara bir vebal terettüb edecekse, bu vebalin bir kısmı da mutlaka, bu yolda ilk sülûk edenlere, çığır açanlara ve geçersiz gerekçelerle aleyhte bulunanlara ait olacaktır.”¹⁹⁷

3.4.6. Yakın Tarih Ulemâ ve İlim Adamlarının Zuhr-i Âhir Hakkındaki Görüşleri

3.4.6.1. El-Hac Mehmed Zihnî Efendi’nin Görüşü

¹⁹⁶ A.e, s. 273-274.

¹⁹⁷ A.e, s. 274.

Mehmed Zihnî Efendi (ö.1319/1941), “Nîmet-i İslam” adını verdiği büyük ilmihal kitabında, “Bir şehrin birden fazla olan camilerinde Cuma kılınır.” Fetvasına ilaveten yazdığı şerhte zuhr-i âhir namazının Hanefi Mezhebi’nde beğenilen bir görüş olmadığını söyleyerek İbn-i Nüceym ve Haskefi’nin görüşünü savunmuştur. İlgili ilmihali, tetkik ve tahkik eden merhum Ali Fikri Yavuz (ö.1370/1992) ve merhum Ahmed Davudoğlu (ö.1361/1983) hocalar Mehmed Zihnî Efendi’nin bu görüşünün hilafına şerh düşmüştür.¹⁹⁸

Zihnî Efendi, zuhr-i âhir kılmanın delillerinden biri olarak gösterilen ihtiyatın zuhr-i âhiri kılmak değil, iki delilin kuvvetlisi ile amel etmek olduğudur diyerek kılmamayı esas almaktadır. En kuvvetli delil de Cuma’nın müteaddit camilerde de kılınacağına cevazıdır. Diğer taraftan hem Cuma’nın hem de zuhr-i âhirin kılınması avam arasında iki farz varmış itikadını doğuracağından, onun zuhr-i âhirin kılınması hakkında verilecek fetvanın ancak meseleyi iyice bilenlere verilmesini, cahillere verilmemesini zikretmiş, meseleyi iyi bilenlerin de onu evde kılmalarının uygun olacağını tavsiye etmiştir. Zihnî Efendi meseleyi şöyle devam ettirmektedir: “Bu ifadeye göre, Zuhr-i âhir namazı, Ramazan arifesinde (yevm-i şek) tutulan oruç gibi, meseleye vakıf olanların işi iken, herkese yayılarak ve rekâtların çokluğu ile halk tenvir edilerek, Cuma’nın son sünnet-i müekkedesi de mahrum bırakılmış, yani; altısı Cuma, kalan on rekâtı da, öğle namazı imiş de, hemen Cuma’yı (sanki altıyı) kılıp farzdan sonra gitmektedirler.”¹⁹⁹ Demek suretiyle, zuhr-i âhir namazının Cuma’nın asıl kılınması gerekli sünnetlerinin önüne geçtiğini ifade etmiştir.

Zihnî Efendi’nin yukarıda ki ifadesine (halkın iki farz varmış vehmi) karşın merhum Ahmed Davudoğlu Hoca şunları kaydetmiştir: “Fakat bu sefer de, yani ahir-i Zuhru kılmaya lüzum görülmediği takdirde de cahiller: “Ahir-i Zuhur kaldırıldı. Bekleyin, yakında Cuma da kalkacak.” Vehmine kapılabilirler. Bu gibi vehimlere nasıl itibar olunur? Meselede ihtiyat âhir-i zuhru kılmamakta değil, bilakis kılmaktadır. Cuma’nın sair namazlardan fazla olarak birçok şartları bulunduğuna göre bu şartlardan birinin veya birkaçının bulunup bulunmadığında şek edenler ne yapacaklardır? İbn-i

¹⁹⁸ Hacı Zihni Efendi, **Nîmet-i İslam**, Tdk. Ali Fikri Yavuz, Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1998, c. I, s. 377.

¹⁹⁹ A.e, s. 377.

Âbidin'in Cuma babında bu hususta tafsilat verilmiş ve ihtiyatın beyan ettiğimiz vecihle âhir-i zuhur'un terkedilmesinde değil, kılınmasında olduğu bildirildikten sonra, bu hususta şek ve şüpheyeye düşenle, mücerred tevehhümde bulunan kimse arasında fark gösterilmiş, mücerred vehim sahibi hakkında zuhr-i âhiri kılmanın mendûb, şek şüpheyeye düşen hakkında ise vâcib olduğu nakilleriyle tasrih edilmiştir.”²⁰⁰

Ahmed Davudoğlu Hoca, Nimet-i İslam ilmihalinin içerisinde “Âhir Zuhur” adını verdiği başlık adı altında dipnot şeklinde açıkladığı aşığıdaki bilgileri sunmaktadır:

“Bahr” sahibinin zuhr-i âhir hilafına olan görüşünü açıkladıktan sonra İmam-ı Şâfiî'nin meşhur olan kavlinin, İmam Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen iki kavilden birinin yine Şâfiîler'in müteahhir ulemâsından biri olan Subkî'nin kavlinin, müteaddid yerlerde Cuma kılmanın caiz olduğunun hiçbir sahâbî veya tâbiinden nakil edilmediğini söylemiştir. Davudoğlu, Allâme Ali b. Gânim el-Makdisi (ö. 1028/1750)'nin yazdığı “Nûru's-Şem'a fî Zuhri'l-Cum'a” adlı, özellikle zuhr-i âhir hakkında yazdığı risaleden önemli nakiller yapmıştır. Önemine binâen bir kısmını burada zikredeceğiz. Makdisî'nin “Muhît” ten nakline göre: “Şehir hükmünde olduğundan şüphe edilen her yerde cumadan sonra cemaatin ihtiyaten âhir zuhur niyetiyle dört rekât namaz kılmaları gerekir. Ta ki, Cuma namazı yerini bulmamışsa son öğleyi kılmakla vaktin farzını eda etmiş olsunlar.”²⁰¹

Yine Makdisî'den şu satırlar aktarılmıştır: “Âhir zuhur mücerred tühem edildiği zaman kılınmalıdır. Şayet, şek edilir veya cumanın sahih olup olmadığında şüpheyeye düşülürse zahire göre onu kılmak vâcib olur. İbn-i Şihne üstadı Kemal b. Hümmam'dan da bu manada sözler nakletmiştir. Bu namazın sünnet yerini tutup tutmadığı bununla anlaşılır ve şek edilirse sünnet yerini tutmaz; şek edilmezse tutar denilir.” Davudoğlu, bütün bu detay açıklamaları “Bahr” sahibine uyararak âhir zuhur mutlaka kılınmamalı vehmini veren sözleri def etmek için yapmıştır. Evet, âhir zuhuru kılmak bir mefsedete müncer olacaksa aşikâr olarak kılınmaz der. Ama söylediği

²⁰⁰ A.e. s. 377.

²⁰¹ A.e., s. 381.

sözün mefsetet olmadığına göre söylendiğini ifade ederek Makdisi'inin şu sözleriyle zuhr-i âhir konusunu neticelendirmiştir: “Biz bu namazı bu avam gibi emretmiyoruz. Belki onu havasa gösteriyoruz, velev ki onlara nispetle olsun! yani avam onlara bakıp örnek alsınlar da zuhr-i âhiri kılsınlar demektir.”²⁰²

3.4.6.2. Abdurrahman Cezîrî’ nin Görüşü

Abdurrahman el- Cezîrî (ö. 1319/1941), zuhr-i âhir meselesine “Cuma namazı kılınan mescitlerin birden fazla olması” başlığı altında yer vermiştir. Bütün mezheplerin konu hakkındaki görüşlerine tek tek yer vermiş, net bir ifade dili kullanarak konuyu aydınlatmıştır. Genel çerçeveyi şöyle çizmiştir: “Şâfiî Mezhebi’ne göre mescidlerin gereksiz yere birden fazla olması durumunda önce ve sonra kılınmasında yatan ihtilaftan kurtulmak için cumanın yerine öğle namazının (zuhr-i âhir) kılınması gerekir. Eğer Cuma mescitleri ihtiyaç nedeniyle birden fazla olursa hepsinin Cuma namazları sahih olur fakat; Cuma namazından sonra öğle namazını kılmak mendub olur.”²⁰³ Görülüyor ki Şâfiî Mezhebi’nde birden fazla camiye ihtiyaç olsun olmasın her halukarda zuhr-i âhir namazı kılınmaktadır.

Mâlikiler’in görüşünü aktarırken orada da yine önce ve sonra kılınan Cuma namazı tartışmasının yaşandığını, Cuma namazının ilk önce kılındığı tespit edilen camidekilerden sahih olduğu görüşüne yer verilmekte ve yeni yapılan bir camide cumanın sahih olması için hangi şartlar gerektiği aktarılmaktadır. ²⁰⁴ Bütün bu tartışmalardan dahi anlıyoruz ki Mâliki Mezhebi’nde de bu ihtilafa müncer olmamak için zımmen kendini gösteren bir zuhr-i âhir namazı ortaya çıkmaktadır.

Hanbeli Mezhebi’yle alakalı yapılan açıklama da şöyledir: “Cuma cemaatinin sığmaması nedeniyle birden fazla mescid bulunursa, bu mescitlerde kılınan Cuma namazı sahih olur. Veliyyü’l-Emr buna izin vermiş olsun veya olmasın durum aynıdır. Ama bu durumda Cuma namazından sonra öğle namazını kılmak daha da uygun olur. Cuma mescitlerinin sayısı gereksiz yere birden fazla olursa buralarda kılınan Cuma namazları sahih olmaz. Sadece Veliyyü’l-Emrin izin vermiş olduğu mescitte kılınan Cuma namazı sahih olur. Ama müteaddid mescitlerdeki cemaatlerden hangisinin daha

²⁰² A.e. s. 381.

²⁰³ Cezîrî, **a.g.e.**, s. 545.

²⁰⁴ A.e., s. 545.

önce kıldığı tespit edilemezse bunlardan belirli olmayan herhangi bir cemaatin Cuma namazı sahih olur. Ancak tümünde öğle namazı kılmaları vacip olur.”²⁰⁵

Cezîrî, yukarıda diğer mezheplerin cumanın birden fazla yerde kılınması neticesinde kılmaları gereken namazı “öğle namazı” olarak tanımlarken Hanefî Mezhebi’ne geldiğinde özellikle “zuhr-i âhir” olarak tanımlaması belki bizim mezheb olarak “zuhr-i âhire” verdiğimiz titizlikten kaynaklanıyor olabilir.

Cezîrî, Hanefî Mezhebi’nin konu hakkındaki görüşünü aktarırken cumanın nerede önce kılınmış olduğu kesinlikle belirlenirse, cemaatteki kişilerin bilahare ayrı bir niyetle ve tek selamla dört rekâtlık zuhr-i âhir namazı kılmaları vacip olur demektedir. Yalnız bu namazın halk tarafından yanlış olarak farz olduğu sanılmasın diye evlerde kılınmasının daha faziletli olduğunu vurgular. Cezîrî, zuhr-i âhir namazının Hanefî Mezhebi’ndeki hükmünü şöyle açıklar: “Bilindiği gibi Hanefîler’e göre vacip mertebeye farzdan daha aşağıdadır. Buna müekked sünnet de denilebilir. Başkalarının Cuma namazını kendisinden önce kıldıklarından şüphelenen kişinin bilahare ayrı bir niyetle dört rekâtlı zuhr-i âhir namazını kılması mendup olur.”²⁰⁶

3.4.6.3. Ömer Nasuhi Bilmen’in Görüşü

Ömer Nasuhi Bilmen, (ö. 1341/1971) zuhr-i âhir namazını şehir tanımını ele adlıktan sonra açıklamıştır. Özellikle dikkatimizi çeken şey, Bilmen’in Cuma namazı için hazırlanmış mescitlere verilen “musalla” tabirini kullanmasıdır. Bilmen, devamla şunları nakleder: “Önceleri şehirlerin dışında böyle namaz kılma yerleri (Musallalar) vardı. Halk, Cuma ve bayram günlerinde orada toplanarak namazlarını kırlardı. Böylece beraberliklerini, güçlerini ve hakka olan bağlılıklarını göstermeye çalışırlardı. Öyle ki, İmam-ı Azam’a göre bir beldede yalnız bir camide veya bir musallada Cuma kılınır, birkaç camide kılınmaz. Fakat İmam Muhammed ve İmam Azam’dan gelen diğer bir rivayete göre Cuma namazı bir beldede bulunan birçok camilerde kılınabilir, doğru olan da budur demek suretiyle bir yerde birçok cami ve mescitte cumanın kılınmasına cevaz vermiştir.”²⁰⁷ Bilmen, zuhr-i âhir namazını bir beldede kılınan birçok Cuma namazlarından hangisine daha önce tekbir alınarak başlanmışsa o namaz

²⁰⁵ A.e., s. 546.

²⁰⁶ A.e., s. 546-547.

²⁰⁷ Bilmen, Büyük İslam İlmihali, s. 165.

sahih olur görüşünün sonucu olarak ele almıştır. Ona göre bu bir ihtilaftır ve bu ihtilafтан kurtulmanın yolu da zuhr-i âhir namazı kılmaktır. Sonuç sadedinde şunları söylemektedir: “Bu şekilde namaz kılınması ihtiyata uygun olduğundan âlimlerin çoğu tarafından güzel görülmüştür. Şâfiî âlimlerin birçoğu da bunu uygun görmekte-dirler. Bununla beraber bu uygulama bir içtihat meselesi olduğundan İmam Şâfiî Bağdat’ta birçok camide Cuma kılındığını gördüğü halde buna itiraz etmemiştir.”²⁰⁸

3.4.6.4. Vehbe Zuhaylî’nin Görüşü

Muasır ulemâdan fıkıh âlimi Prof. Dr. Vehbe Zuhaylî (ö. 1393/2015) zuhr-i âhir namazına “Gereksiz Olarak Bir Şehirde Birden Fazla Yerde Cuma Kılınması” başlığı altında yer vermiştir. Zuhaylî’de giriş kısmında Şâfiî Mezhebi’nin görüşüne yer vermiş, ihtiyaç olmadan bir yerde birden fazla cumanın kılınmasının sahih olmadığını ifade etmiştir. Vele ki bir yerde birden fazla camide ihtiyaç olduğundan dolayı Cuma namazı kılınırsa bu durumda ihtiyaten öğle namazını (zuhr-i âhir) kılmanın sünnet olduğunu söyler. Bunun sebebinin de ihtiyaç olsa bile bir yerde birkaç Cuma namazının kılınmasını kabul etmeyenlerin ihtilafından çıkmak için olduğunu vurgular.²⁰⁹

Zuhaylî “Cuma namazından sonra kılınan öğle namazı” diyerek yan başlık verdiği zuhr-i âhir namazının hükmünü zikrederek; şayet ihtiyaç olmaksızın birkaç yerde Cuma namazı kılınırsa vacip, ihtiyaç kadar camide birkaç yerde kılınırsa müstehap, ihtiyaçtan dolayı mı yoksa başka bir sebepten dolayı mı kılındığı bilinmezse yine müstehap, bazı kır köylerinde olduğu gibi beldede sadece bir Cuma kılındığı zaman haramdır. Bu hususlarda Hanbelilerin, Şâfiî ve Mâlikilerle aynı görüşte olduklarını söyler.²¹⁰ Zuhaylî’nin yukarıdaki görüşlerine ilaveten gündeme getirdiği aşağıdaki maddeler son derece önemlidir:

- a) Hz. Peygamber (s.a.v.)’in ve ashâbının birden çok yerde Cuma namazı kılmayı terk etmeleri buna ihtiyaç olmadığı içindir.

²⁰⁸ A.e., s. 166.

²⁰⁹ Zuhayli, **a.g.e.**, c. II, s. 251-252.

²¹⁰ A.e., s. 252.

- b) Bazı şehirlerde birden çok yerde Cuma namazı kılmaya ihtiyaç olunca, birden çok yerde Cuma namazı kılınmaya başlandı. Bu durumu hiç kimse reddetmemiştir. Dolayısıyla icmâ hasıl olmuştur.
- c) Eğer ihtiyaç iki yerde Cuma namazı kılınmakla giderilse üçüncü yerde Cuma namazı kılmak caiz değildir.
- d) Gereksiz olarak bir beldenin birden çok yerinde Cuma ve bayram namazı kılınması haramdır. Hâkimin, ihtiyaç miktarından fazla Cuma namazı izni vermesi de haramdır.
- e) Özetle, meşhur olan görüşe göre Mâlikiler, Şâfiî ve Hanbeliler ile Hanefilerden Kâsânî'ye göre ihtiyaç olmaksızın bir belde de birkaç yerde Cuma namazı kılınması caiz değildir.²¹¹

Vehbe Zuhaylî, zuhr-i âhir başlığının son kısmında Cuma namazının birçok camide kılınmasını İslam'ın "kolaylık" ve "namaz kılanlardan güçlükleri kaldırmak" prensibiyle açıklamıştır. Devamla Remlî (ö. 844/1440) gibi bazı Şâfiî alimlerin Kahire, Bağdat ve Şam gibi büyük şehirlerde Cuma namazını kılan hiçbir kimse üzerine öğle namazı kılmak farz değildir demekle, son olarak ilgili bahsi İbn-i Teymiye'nin (ö. 728/1350) şu görüşüyle bitirmektedir: "Cuma namazının ihtiyaçtan dolayı büyük şehirlerde birden fazla yerde kılınması ulemanın çoğuna göre caizdir. Bundan dolayı Bağdat inşa edilince O'nun Cuma namazı kılınan iki tarafı vardı. Biri Cuma kılınan şark tarafı, diğeri de garb tarafıydı ve ulemânın çoğu buna cevaz verdi."²¹²

Görüldüğü gibi Vehbe Zuhaylî, mutlak manada bir yerde (belde) birden fazla camide Cuma namazı kılınmasına cevaz vermiş ama bunu "ihtiyaç hâsıl olursa" şartına bağlamıştır. Gereksiz yere birden çok yerde Cuma kılmanın ademi cevazı üzerinde de durmuştur. Bütün bu tartışılan maddeler muvacehesinde ulema arasındaki ihtilaftan salim olmak ve sıhhat şartının vuku bulmadığı durumlarda zuhr-i ahir kılmanın vücûbuna dahi fetva vermiştir.

3.4.6.5. Eşref Ali Tehânevi Ve Zafer Ahmed Osman Tehânevi'nin Görüşü

²¹¹ A.e., s. 253.

²¹² A.e., s.254.

Eşref Ali Tehânevî (ö. 1321/1943) ve Zafer Ahmed Osman Tehânevî (ö. 1352/1974) cumanın sıhhat şartlarından biri olan şehir kavramı ve beraberinde bir şehirde cumayı birden fazla camide kılmanın caiz olup olmadığı konusu üzerinde durmuşlardır. Bu hükme, daha önce geçen Hz. Ali'nin "Cuma ve teşrik ancak şehirde sahih olur." hadisiyle varmışlardır. Ebû Bekir el-Cessas'tan (ö. 370/992) şu alıntıyı yapmışlardır. "Belli başlı ilim merkezlerindeki fakihler cumanın kendisinden başka bir yerde kılınmasının caiz olmayacağı bir mekânla tahsis edildiği hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü onlar çöllerde ve bedevî Arapların konak yerlerinde cumanın caiz olmadığı hususunda icmâ etmişlerdir."

Tehânevî'ler köylerde Cuma namazının kılınmayacağını sadece Hz. Ali hadisiyle değil bilakis Cuma Sûresi'ndeki nidâ ayetini de delil getirirler:

"Ne var ki ayetin umûmî anlamı onlar için ancak Cuma günü -sabah olsun, öğle, ikinci veya başka bir namaz olsun- her namaza koşmanın vacip olduğunu söyledikleri zaman uygun düşer. Çünkü ayette adı geçen namazın Cuma gününün öğle namazı olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. Yine bu ister ezan olsun ister başka bir şey, her nida, namaza koşmanın vacip olduğunu söylemeleri durumunda söz konusu olabilir. Aynı şekilde bu ezanın sabî ve kadının değil de bâliğ bir erkeğin ezanı olduğuna, zevalden önce veya sonra okunan bir ezanla tahsis edildiğine dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Çünkü ayetin bu ve benzeri kayıtlarla tahsis edilmesi halinde, ayetin umûmu olanlar için söz konusu olmaz. Bu sebeple fakihler belirli şartlar ve muayyen kayıtlarla ayetin tahsis edildiğini söylemişlerdir. Cuma günü mescitleri tatil etmek sadece şehir ahalisine caiz ve onların bir tek mescitte toplanmaları müstehap olur. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in herhangi bir kimseye Cuma namazını Medine mescitlerinden herhangi birinde ve Medine yakınlarındaki köylerde kılmak üzere izin verdiği hususu nakledilmemiştir. Bu, "Cuma ve teşrik tekbirleri ancak şehirde olur." Şeklindeki Hz. Ali (r.a.) hadisindeki maksadın, Cuma ve bayram namazlarının şehirlere tahsis edildiklerini ve onların köylerde Cuma ve bayram namazlarını kılmalarının sahih olmadığı hususunu tayin ve tesbit eder. Bu gerçeği anla!"²¹³

²¹³ Tehanevi, a.g.e., c. V, s. 438-441.

Yukarıdaki paragraftan da anladığımız gibi, Cuma namazı köy ve kırsal alanlarda değil şehir statüsünü haiz yerlerde kılınmaktaydı. Resululullah (s.a.v.) ve sahâbe-i kirâm döneminde de buna özellikle hassasiyet gösterilmiştir. Osmanlı’da şehrin merkezi olarak kabul gören yerler büyük camilerin bahçeleri idi. Bu nedenle toplumsal yapıyı dinamik bir halde tutmak, dayanışmayı sağlamlaştırmak için her camide Cuma namazı kılınıyor ve “Cuma Camileri” olarak izin verilen yerlerde kılınıyordu.²¹⁴ Bu uygulama keyfi bir uygulama olmayıp, bizâtihi Resûlullah (s.a.v)’in ve güzîde sahabesinin sünnetini ihya etme hassasiyetiyle yapılan bir uygulamadır. Bu hassasiyeti taşıyan muktedîler şayet bir tereddütle karşı karşıya kalırlarsa zuhr-i âhir namazını kılmayla kalben mutmain olacaklardır.

Zuhr-i âhir namazının kılınmasının sebeplerinden biri olan “bir şehirde birden çok yerde Cuma namazının kılınması” ile ilgili olarak Tehânevî’ler Hz. Ömer (r.a)’ın Ebû Mûsa, Amr b. As ve Sa’d b. Ebî Vakkas (r.a)’e: “Kendileri için büyük bir mescid ve kabileler için bir mescid edinmelerini, Cuma günü olduğunda ise büyük mescide toplanıp cumayı orada kılmalarını” emrettiği rivâyeti naklederek başlamışlardır. İlgili rivâyetin İbn-i Asâkir’in (ö. 554/1176) “Mukaddimetu’t- Târih-i Dimaşk” de geçtiğini ve yine İbn-i Hacer’in (ö. 827/1449), İbnü’l- Münzir (ö.310/932)’ den naklettiğine göre Cuma namazının birden çok camide kılınacağını Atâ (ö. 121/743)’dan başka söyleyen birisinin daha olmadığı aktarılmaktadır. Tehânevî’ler yukarıda da geçen hadisle alakalı İbn-i Hacer’in sessiz kalmasını hadisin kabulü noktasında bir hüccet işareti olarak görmüşler ve ilgili hadisin bir şehirde birden çok mescitte Cuma namazının kılınmayacağını açık bir delil olarak kabul etmişlerdir.²¹⁵

Tehânevîler yukarıda geçen hadisin karşıt bir uygulaması olarak aşağıdaki hadisi delil olarak gösterip; bir belde birden çok camide Cuma namazının kılınabileceği başlığı adı altında süre gelen tartışmada orta yolu bulmaya çalışmışlardır. Konuyla alakalı olarak şu ifadeleri kaydetmektedir:

“Ebû İshak’ın nakline göre Hz. Ali (r.a.)’e: “Burada namazgâha çıkamayacak derecede zayıf kimseler var.” denildi. Bunun üzerine o, insanlara mescitte namaz

²¹⁴ Köse, a.g.e., s. 70.

²¹⁵ Tehânevî, a.g.e., c. V, s. 548.

kıldırarak birisini bıraktı.” Bu haberin İbn-i Teymiyye tarafından nakledilip, delil kabul edildiği ve İbn-i Teymiyye’nin: “İhtiyaç durumunda bir şehirde iki cemaat ayrı ayrı namaz kılabilirler. Tıpkı Hz. Ali’nin (r.a) ihtiyaçtan dolayı iki bayram namazı kıldırıldığı gibi. Kendisinden nakledilen meşhur görüşe göre Ahmed b. Hanbel, İmam Ebû Hanife’nin ashabının çoğunluğu ve Şâfiî Mezhebi’nden müteahhirûn âlimlerin büyük bir kısmı bu kanaattedir. Bunlar delil olarak Hz. Ali’nin (r.a) uygulamasını almışlardır. Çünkü O, Hulefa-i Râşidindendir.”²¹⁶

İbn-i Teymiyye’nin bu sözünü aktardıktan sonra Tehânevîler müctehidlerin herhangi bir haberi delil olarak almalarının onun sahih olduğunu gösterdiğini ve İbn-i Teymiyye’nin söz konusu haberi “Minhacü’s -Sünne” de sahih olarak belirttiğini aktarmışlardır.²¹⁷

Tehânevîler yukarıdaki iki haberin, bayram namazının bir şehirde birden çok yerde kılınabileceğini kıyasen, cumanın da kılınacağına delil olduğunu kabul etmişlerdir. Sonrasında sırasıyla Ebû Hanife’nin (r.a) iki veya üç ya da daha çok yerde Cuma namazı kılmanın caiz olduğu görüşünü aktarmış, İmam Muhammed’in de iki yerde Cuma kılınmasına cevaz verdiğini ve bunun mezhepteki “Zâhiru’r -Rivâye” olduğu vurgusunu yapmışlardır. Zâhiru’r- Rivâye görüşü kendileri tarafından şu cümlelerle bir esas olarak bir kez daha dikkate sunulmuştur:

“Esas alınan bu görüşe göre iki yerde birden Cuma namazı kılmak caizken, bundan daha çok yerde caiz değildir. Diğer taraftan cemaatin kalabalık ve sıkışık olmasından kaynaklanan meşakkat, genellikle namazın iki yerde birden kılınmasıyla giderilebilir. Dolayısıyla bundan daha fazla yerde Cuma kılmak caiz olmaz.”²¹⁸

Tehânevîler, İmam Muhammed’den nakledin üç yerde birden Cuma namazı kılınacağına dair gelen rivayetin ihtiyaç ve zaruret durumları için söz konusu olduğunu bildirmişler bu görüşe ek olarak şunları söylemişlerdir:

“Cuma’nın birden çok yerde kılınmasına cevaz verenlerin delilerine baktığımızda en isabetli olanı ihtiyaç yoksa bunun caiz olmadığıdır. Çünkü Hz. Ali (r.a.), ikinci

²¹⁶ A.e, s. 548.

²¹⁷ A.e., s. 549.

²¹⁸ A.e., s. 549-550.

bayram namazını sırf zayıf ve düşkün olan insanların buna olan ihtiyaçlarından dolayı emretmiştir. Öte yandan birçok yerde namaz kılmayı yasaklayan açık bir delil olmadığını göz önüne aldığımızda doğru olanın bunun mutlak olarak caiz olduğudur. Bu konuda bayram namazı da aynıdır. Ancak ihtilaftan kurtulmuş olmak için ihtiyaç yoksa bu namazı sadece bir yerde eda etmek müstehaptır.”²¹⁹

İbn-i Ömer’den (r.a) nakledilen: “Cuma, ancak devlet başkanının namaz kıldıracağı en büyük mescitte kılınır.” haberine Tehânevîler isnadına vakıf olamadıklarını, haberin zahirinin cumanın, ancak bir şehirde kılınmasının cevazını gösterdiğini, ancak bu cevazın açık ve net olmadığını, aksine büyük mescide gitmenin daha evla ve daha faziletli olduğunu ifade ettiği görüşündedirler. Diğer taraftan Bukeyr b. El Eşnec’in (r.a.): “Medine’de Hz. Peygamber’in (s.a.v) mescidiyle birlikte dokuz mescit vardı; bu mescitlerin cemaati Hz. Bilal’in (r.a.) ezanını dinliyorlar ve kendi mescitlerinde namazlarını kılıyorlardı.” haberinin Ebû Dâvud’un “Merasil” inde rivayet edildiği, Yahya b. Yahya’nın rivâyetinde “Peygamber’in (s.a.v) mescidi hariç bu mescitlerde bir şey (yani Cuma namazı) kılmıyorlardı.” şeklinde bir farklılığın olduğu bildirildikten sonra İbn-i Hacer’in bu haberin delil olmaya elverişli olduğu kayda düşülmüştür. Fakat Tehânevîler bu haberin bir delil olmadığını, çünkü vacipliğin fiil ve uygulamayla sabit olduğunu bildirmişlerdir. Sırf fiile dayanarak vücûbiyet hükmünün çıkarılamayacağını, ilgili haberin iki yerde birden Cuma kılmanın sahih olmadığına delil olarak gösterilemeyeceğini vurgulamışlardır. Bu haberin bir efdaliyet haberi olduğunu, Hz. Peygamber’in (s.a.v) küçük ve bütün Müslümanları içine alacak derecede geniş olmamasına rağmen mescidin dışında Cuma namazı kılınmasını emretmemesi Cuma namazının başka yerde kılınması sahih değildir şeklinde yorumlanamayacağını söyledikten sonra bu bölümü şu ifadelerle noktalamışlardır:

“Cuma namazının kılınması gerektiğini ifade eden genel talep, istisna edilenler hariç her bir müslümana bu namazın farz olmasını gerektirir. Hz. Peygamber’in (s.a.v) mescidinde bu namazı kılma imkânı olmayanların, onu başka bir mescitte kılarak Şâri’ (s.a.v)’in talebini yerine getirme dışında bir imkanları yok demektir. Usûl ilminde yer

²¹⁹ A.e., s. 550.

aldığı üzere vacibi tamamlayan şey de vacip hükmündedir. Netice olarak yukarıdaki istidlal ve akıl yürütme temelinden yıkılmaktadır.”²²⁰

Özetle Tehânevîler, köylerde ikamet edenlerin Cuma namazı için şehre gitmeleri gerektiğini ve köylerde Cuma namazı kılmanın caiz olmadığını bildirmişlerdir. Bir beldede birden çok yerde Cuma kılmanın da ancak ihtiyaç halinde olabileceğini, ihtilaftan kurtulmak için de bir yerde kılmanın müstehap olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Her halükârda günümüzde birçok caminin Cuma günü dolmadığı bilinmektedir. Cuma namazı bütün camilerde kılınmakta ve bu camiler birbirlerine son derece yakındır. Her bir camiye doldurmadan Cuma namazı kılmak bu ibadetin “bir yerde toplanma” ya da “müslümanların gücünü izhar etme” maksadıyla ters düşmektedir. Ulemâ arasındaki ihtilaftan kurtulmanın ve takvaya daha yakın olan şeyin bu durumda zuhr-i âhir kılmak olduğu gerçeği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

3.4.6.6. Es- Seyyid Ahmed Zühdî'nin Görüşü

Es-Seyyid Ahmed Zühdü (ö. 1280/1902), “el-Mecmûatü’z-Zühdiyye Fi'l-Ahkamü'd-Dîniyye” adlı eserinde zuhr-i âhir namazıyla ilgili şunları kaydetmektedir:

“Salatı cumadan sonra dört rekât sünneti Cuma kılınıp ba'dehû vaktine idrak olunup da henüz eda olunmayan zuhr-i âhir ile dört rekât namaz daha ifa edilerek, bazılarına göre her rekâtta Fatiha okunur ve zammı sure okunur. Ve bazılarınca yalnız evvelki iki rekâtta Fatiha'dan sonra zammı sure edilip, son iki rekâtta yalnız Sûre-i Fatiha kıraat edilir. Hz. Ali'den (r.a) Mervî ve İmam Ebû Yûsuf kavli olduğu üzere en sonra da iki rekât sünneti vaktiyle kılınır. Eğer Cuma namazı indellah karîn kabul olundu ise zuhr-i fâit âhar kaza olunmuş ve fâite yok ise nafîle sevabı kazanılmış ve Cuma kabul olunmadıysa salât-i zuhr sünnetiyle mean eda edilmiş olur. Kazaya ait olduğu surette dört rekâtta dahi zammı sûre zarar vermez.”²²¹

3.4.6.7. Şeyh Yûsuf Nebhânî'nin Görüşü Ve Risâlesi

Yûsuf b. İsmail b. Yûsuf b. İsmail b. Muhammed Nasîruddin en-Nebhânî (ö. 1350/1932) Filistinli âlimdir. Ağırıklı olarak Şâfiî ulemâdan beslenmiş olan Nebhânî,

²²⁰ A.e., s. 551.

²²¹ Es-Seyyid Ahmed Zühdü, **el-Mecmûatü'z Zühdiyye Fi'l Ahkamü'd Diniyye**, İstanbul, Dersaadet Matbaa Osmaniye, 1933, c. I, s. 168-169.

Hanefî ve Malikî hocalardan da ders almıştır. Nebhânî, zuhr-i âhir hakkında müstakil bir risâle yazmıştır. Risâlenin adı “Hüsnu’s -Şir’a fi Meşrûiyet’i Salât’i Zuhr İzâ Teadedet Alâ Mezâhibi’l -Erbaa” dır. Risâle son derece kısa ama ele aldığı dakik bilgiler bakımından hayli zengindir. Takriz kısmı hariç tutulacak olursa risale yirmi sekiz sayfadan oluşur.

Nebhânî, söz konusu risâleye büyük İslam âlimi İmam Şârâni’nin (ö. 973/1565) “Mizan” kitabında geçen şu sözle başlar: “Cuma namazının bir yerde birden fazla mekânda kılınması ancak sayıca fazla olduğunda ve bir mekânda toplanmak zor ve meşakkat haline geldiğinde caizdir.”²²² Bundan sonra risâleyi şu yedi ana başlık içerisinde toplamıştır:

- 1) Şâfiî Mezhebi’nde Cuma namazının bir beldede birden çok yerde kılınmasının hükmü.
- 2) Şâfiî Mezhebi’nde bir beldede birden çok yerde Cuma kılınmasına mutlak manada (ister ihtiyaç halinde olsun ister olmasın) cevaz vermeyen mezhep kurucusu İmam Şâfiî’nin (r.a) Cuma’dan sonra zuhr-i âhir namazının kılınmasını istemesi ve bu konuda ulemanın görüşleri.
- 3) Hanefî Mezhebi’ne göre birden çok yerde Cuma kılınmasının hükmü.
- 4) Mâliki Mezhebine göre birden çok yerde Cuma kılınmasının hükmü.
- 5) Hanbeli mezhebi’ne göre birden çok yerde Cuma kılınmasının hükmü.
- 6) Cuma namazından sonra kılınan zuhr-i âhir bidattir diyenlere karşı verilen cevaplar.
- 7) Sonuç

Nebhânî, bir beldede birden çok yerde Cuma namazının Şâfiî mezhebince görüşünü dile getirirken Şâfiî âlim Nûruddin Ali Şebramellî’nin (ö. 1087/1676) bu konuda bir risâle yazdığını ve konuyla alakalı Şâfiî Mezhebi’nin hükümlerini açıkladığını söyler. Nebhânî, Şebramellî’nin mezhep imamlarının cumanın birden fazla yerde kılınmasından sonra öğle namazının iade edilmesi gerektiği noktasında karar kıldıklarını, Beyrut, Halep ve diğer büyük şehirler gibi birden fazla cumanın ihtiyaç olmaksızın kılındığı yerlerde de öğle namazının cumadan sonra kılınması

²²² Nebhani, a.g.e., s. 19.

gerektiğini zikretmektedir. Ve öğle namazının kılınmamasının mezhebin (Şâfiî) mutemet görüşüne göre günah ve vebal olduğu bildirilmektedir.²²³

Nebhânî, konuyla alakalı İmam Şâfiî'nin (r.a) görüşünü aktardığı ikinci kısımda, geniş çaplı olarak ulemanın da görüşlerine yer verdikten sonra Suyûtî'nin "Dav'üş- Şum'a Fî Adedi'l- Cum'a" adlı eserinden şu alıntıları yapmaktadır:

"Teaddüd ile ilgili ne geçmişte ne de şimdi İmam-ı Şâfiî (r.a)'e ait cevaz bildiren bir nas yoktur. Bilakis geçmişte ondan bir sükût vaki oldu. Bundan da cevaz hükmü çıkardılar, sonra yaydılar ve yeni kitaplarda ona ait bir nasmış gibi tercih ettiler. Halbuki İmam Şâfiî kendisi şöyle demişti: "Susan birine herhangi bir görüş dayandırılmaz." Nasıl olur da onun sükûtuyla ona bir görüş dayandırılır da onun asıl görüşüne muhalif olmasına rağmen tercih edilir?"²²⁴

Teaddüd'ün caiz olmadığıyla alakalı İmam Şâfiî'nin (r.a): "Velev ki şehir büyük olsun, mescitleri çok olsun bir şehirde ancak bir yerde Cuma kılınır." sözünün Şâfiî Mezhebi'nin gerek mütekaddim ve gerekse müteahhir âlimler tarafından da nakledildiği ve özellikle Takiyüddin Es- Subkî'nin cumanın bir belde birden fazla mescitte kılınmayacağı ile ilgili dört risale yazdığını ve yukarıdaki İmam Şâfiî'ye ait görüşü tercih ettiğini risalenin yazarı Nebhânî bize aktarmaktadır.²²⁵

Nebhânî, İbn-i Hacer el-Askalânî'nin kitabı "et-Telhîsu'l-Habîyr Fî Tahrîci Ehâdis'l-Kebîr" adlı eserinde İmam Şâfiî'nin söylediği şu söze yer verir:

"Şehir büyük de olsa, mescidlerde fazla olsa orada sadece bir mescidde Cuma namazı kılınır. Çünkü Resûlullah'dan (s.a.v) sonra Hulefâ-i Râşidîn'de aynı şekilde yapmışlar, yalnız bir yerde Cuma namazı kılmışlardır."

Ardından Hâfiz İbn-i Hacer'in daha sonra, İbn-i Munzir'in İbn-i Ömer'den naklettiği "Ancak devlet başkanının namaz kıldığı en büyük camide Cuma sahih olur" hadisine yer vermesini daha önce de geçen Ebû Dâvud'un Bekir b. Eş'ec'den rivâyet ettiği hadiste aktarılan "Medine-i Münevvere'de dokuz mescid olduğu, bu mescidlerde

²²³ A.e., s. 20.

²²⁴ A.e., s. 21.

²²⁵ A.e., s. 21.

vakit namazların kılındığı ama Cuma namazının Efendimiz'in (s.a.v) mescidinde kılındığı" bilgileriyle teyit etmektedir.²²⁶

Nebhânî'nin değindiği aşğıdaki hadis Cuma namazının bir belde yalnızca bir yerde kılınması ve bitişik köylerde dahi kılınmamasına dair önemli bir delildir. İlgili hadisi İbn-i Mâce ve İbn-i Huzeyme rivâyet etmiş ve Tirmîzi'de tahrir etmiştir. Kuba ehlinde bir adam babasından naklederek Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (s.a.v) Cuma namazına Kuba'dan katılmamızı emretti." demiştir. Beyhâki rivâyet etmiştir ki; Zuhuleyfe ehlinde hiçbir kimse Cuma namazını Medine'nin mescidlerinde kılmıyorlar, bilakis Resûlullah'ın mescidinde kılıyorlardı. Hatta yakındaki köylerde de Cuma namazı kılınmazdı. Diğer taraftan İmam-ı Şâfiî'ye ait olduğu söylenen "Şâfiî Bağdat'a girdiğinde, orada iki yerde Cuma kılınyordu" sözü merdûd (reddedilmiş) bir sözdür. Çünkü diğer câmi Bağdat'ın sûru içerisinde değildi. Nebhânî buna delil olarak şunu göstermiştir: Esrem, Ahmed'e dedi ki: "Hayır, herhangi bir kişinin böyle yaptığını bilmiyorum."²²⁷ Bu arada risâlede geçen Esrem ve Ahmed isimlerinin kimlere delâlet ettiğini bulamadığımı belirtmek isterim.

Nebhânî risâlesinde yine İmam Şâfiî'nin Bağdat'a girdiğinde iki Cuma kılındı ve o da ona sükût etti haberine çok önemli bir tarihi vesikayla cevap vermiştir:

"... Subkî'nin değindiği gibi cumanın birden çok camide kılınması Mehdî zamanında olmuştur. Kendisi Bağdat'ta yeni bir cami yapmış, buda İmam Şâfiî'nin Bağdat'a girişinde iki camide Cuma namazının kılınmasıyla karşılaştı gerçeğini teyit etmiştir. Bu olay Mu'tesid ve oğlu Muktefi'den önce olmuştur. Mehdî, Bağdat'ın batısında yeni bir cami yaptırmıştı. Muktefi'de hilâfeti zamanında Bağdat'ın Doğu'suna bir cami yaptırdı. İmam Şâfiî'nin sükûtu için şöyle cevap verdiler: "Evet her iki tarafta da Cuma namazı kılınmıştır. Fakat her bir cami burada müstakil bir konumdadır. Çünkü Batı tarafı bir şehir, Doğu tarafı da başka bir şehir olmuştur. Bazıları da demiştir ki: "İmam Şâfiî devrindeki diğer cami sûrun dışındaydı. Dolayısıyla bu ilk kılınan yerdeki cumanın sıhhatine zarar vermez."²²⁸

²²⁶ A.e., s. 22.

²²⁷ A.e., s. 22.

²²⁸ A.e., s. 24.

Nebhânî, Şâfiî ulemasının bir cami eğer cemaate Cuma günü yetmezse ya da meşekkatten (yağmur, şiddetli fırtına v.s) dolayı başka bir camide kılınırsa, o takdirde bir yerde birden fazla camide cumanın kılınmasına cevaz verildiğini bildirmektedir. Diğer taraftan hangi camide ilk tekbirin getirilip Cuma kılındığı bilgisi noktasında tereddüte düşülürse, bu durumda cumadan sonra öğle namazının hem İmam Şâfiî hem de mezhebin ileri gelenleri tarafından kılınmasının vacip olduğu bildirilmiştir.²²⁹

Nebhânî, Mâliki Mezhebi'nin bizim de konumuza başlarken aktardığımız görüşlerini verdikten sonra mezhebin meşhur görüşünün Şâfiî Mezhebi'ne yakın olduğunu, hatta şehirlerde bile bir yerde birden fazla camide Cuma kılmanın caiz olmadığı yönündedir. Her ne kadar Mâliki fıkıh alimi Şeyh Ali el-Adevî (ö. 1189/1775) Mısır ve Bağdat gibi şehirlerde caizdir dese de Mâliki Mezhebi'nde yaygın görüş caiz olmadığı yönündedir. Fakat işin amel yönü büyük şehirlerde kolaylık olması açısından birden fazla camide Cuma kılmanın cevazı olarak vuku bulmuştur.²³⁰

Nebhânî, Hanbeli Mezhebi'nde cumanın bir beldede birden çok yerde kılınıp, kılınamayacağı ile alakalı girişine Hanbeli âlim Şeyh Mer'i el-Kermî'nin (ö.1033/1624) “Delîlu't-Tâlib Linîli'l-Metâlib” adlı kitabındaki şu cümlelerle başlamaktadır: “Cuma ve bayram namazlarının birden fazla yerde darlık, uzaklık ve fitne korkusu dışında ihtiyaç olmaksızın ikame edilmesi haramdır, birden fazla yerde kılınırsa ilk yerde (önce) kılınan namaz sahihtir diğerleri değildir.” Bu cümlenin bitiminde Nebhânî:

“Hiçbir mezhep yoktur ki şartsız olarak mutlak manada cumanın teaddüdünde ittifak etmiş olsunlar. Beyan olunduğu üzere, öğle namazı cumanın teaddüdünden dolayı farz olmazsa, her halükârda zuhr-i âhir (öğle) kılmak meşrudur ve onu kılan her bir mezhebe mensup insanlar ecre nail olmuşlardır. Evet onu cemaatle kılmak Şâfiîler'e mahsusur, Şems-ü Remlî'nin dediği gibi farz-ı kifayedir ve onun gibiler bu namazı münferiden kılmaktadırlar” demektedir.²³¹

Nebhânî, cumanın peygamber (s.a.v) devrinde ve ondan sonraki iki asırda birden fazla camide kılınmadığını ve kılanların da bidat işlediğini söylemektedir. Ancak hacet olması durumunda kılınırsa bunun bidat-ı hasene olduğunu söyler. Fakat

²²⁹ A.e., s. 28.

²³⁰ A.e., s. 34-35.

²³¹ A.e., s. 35-36.

İmam Şâfiî'nin ister ihtiyaç olsun ister olmasın birden fazla yerde Cuma kılmanın bidat olduğuna hükmetmesi dikkati çekmektedir. Nebhânî'ye göre:

“Meşakkat kavramı İmam Şâfiî nezdinde kanun koyucunun “toplanın” emri yanında son derece düşük bir kavramdır. Haftada sadece bir kere “toplanın” emrine muhatap olmak, her şeyi gölgede bırakır. Dolayısıyla bütün Müslümanların namazlarını rahatça kılabilceği Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksâ gibi camiler inşa etmek ve bir belde sadece o büyük camilerde cumayı eda etmekte meşakkat olmasa gerek. Dolayısıyla Müslümanın cumaya koşma ameliyesi bir ya da iki saatlik uzak mesafeden bile olsa büyük bir mihnet değildir. Kanun koyucunun (Şâri') bizden istediği murâd-ı ilâhiyi yakalamak, mesafe ne olursa olsun, koşup ona uymaktan ve onu içselleştirmekten ibarettir.”²³²

Nebhânî'nin görüşlerinden birisi de Cuma namazı için uzak bir merkezi camiye gitmeyi hacca gitmeye benzetmesidir. Kanun koyucu (Şâri'), dünyanın en uzak memleketlerinde ikamet eden Müslümanların güç yetirebildiklerinde kalkıp hiçbir meşakkate aldırış etmeden sırf dünya Müslümanlarıyla ülfet edip buluşmaları ve bu şeâiri dışarıya yansıtmaları için Kâbe'ye koşmalarını islamın şartı olarak görmüştür. Bir bakıma Müslümanların haftada bir kıldıkları Cuma namazı haccın bir provasıdır. Öyleyse bu büyük manayı haiz bir namaz ufak mekanlara sıkıştırılamaz, cemaati dolmayan camilerde kılınmaz. Bundan dolayı İmam Şâfiî, mutlak manada cumanın teaddüdünü caiz görmemesi Şâri'nin teşri hikmetine daha muvafıktır.²³³

Nebhânî'nin Zuhr-i Âhir Bağlamında Yaptığı Bidat Ve Sonuç Değerlendirmesi:

Nebhânî, Cuma namazından sonra kılınan zuhr-i âhir namazının bidat olduğunu söyleyenlere şiddetle karşı çıkmış ve bidatın tanımından yola çıkarak risâlesinde kadim ulemanın şu görüşlerine yer vermiştir:

“Suyûtî, bidat görüşünü “el-Emru bi'l-İttiba' Ve en-Nehyu Ani'l-Ibtida” adlı eserinde: “Şeriata aykırı olmayan sonradan çıkan şeyleri yapanların yaptıklarında bir beis yoktur. Bilakis bazıları bunları şeriata duyulan kurbiyet olarak görmüşlerdir ve bu sahihtir. İnsanlar Ramazan ayında tek başlarına namaz kılıyorlardı. Hz. Ömer onları

²³² A.e., s. 37.

²³³ A.e., s. 37.

Ubey b. Ka'b'ın evinde topladı. Çıktıklarında onları görünce: “Ne güzel bir bidat” dedi. Yine Hasan-ı Basrî (ö.110/730): “Kıssalar ne güzel bir bidattır. Kaç kardeşimiz istifade etti ve kaç davete icabet edildi.”²³⁴

Bidatı, müstahsene ve müstekbaha diye ikiye ayıran Nebhânî bu tarifinden sonra İmam Şâfiî'nin bidat anlayışı üzerinde durur. İmam Şâfiî'ye göre bidat iki türdür: “övülmüş bidat” ve “yerilmiş bidat”. Sünnete muvafık olan bidate “övülmüş”, sünnete muhalif olan bidate de “yerilmiş” bidat denir. Bu tanıma İmam Şâfiî delil olarak Hz. Ömer'in (r.a) yukarıdaki sözünü gösterir. Dolayısıyla, sonradan çıkan bir şey eğer iki asıl kabul edilen Kur'an ve sünnete uygun, meşrû ise bu durumda onun cevaziyeti noktasında ittifak vardır. Çünkü böyle bir amelin işlenmesinde sevabı ümit etme niyeti yatmaktadır. Şer'î kaidelere muvafık olan her bir bidat için şer'an mahzurlu diyemeyiz. Örneğin mimberler, medreseler, yolcular için yapılmış hanlar bunların hepsi “iyilik” çeşitleridir ve bu yapılanlar İslam'da taahhüt edilmemiş şeylerdir. Fakat bunlar, islamın iyilik ve takvada yardımlaşma ruhuna hitap ederler; bidat-ı hasene olarak kabul edilirler. Faydaları zahiren bellidir. Bütün bu faydalar, bizi Allah'ın (c.c) ahkâmının marifetine ve onu kelâmını layıkıyla anlamaya ulaştırır. Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetinden elde etmemiz gereken manaları anlamamıza yardımcı olur. Marifetullahın elde edilmesi, sünnetin anlaşılması emredilen şeylerden ise öyleyse o iki hedefe götüren, bidat-ı haseneler de şer'an mahzur değildir.²³⁵

Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö.388/998) Resûlullah'ın (s.a.v) “Her yeni çıkan bidattır” hadisinin şerhine dair şunları söylemektedir:

“Bu bazı şeyler için geçerli ve bazıları için geçerli olmayan özel bir durumdur. Din usulünün aslının, ibaresinin ve kıyasının dışındaki şeyler içindir. Fakat usûl kaidelerine dayanan şeyler ne bidattır ne de dalâlettir. Fakat bidat mütemmim (tamamlayıcı) ise ve şeriate naks edeceğine itikat edilirse ve şeriate zıt ise, sonradan şeriate yeni bir şeyin ihdasını eklemek ise ve herhangi bir şer'î dayanağı yoksa bu durumda bu bidat “bidat-ı müstekbaha” yani çirkin bidat olur. Bu bidat şeriate aykırılıktır ve ona muhalefet etmek elzemedir. Bu da “haram” ve “mekruh” olarak olayların çeşitlenmesiyle ve ihtilafıyla ikiye ayrılır. Bazen bu durum “tahrim” ile bazen

²³⁴ A.e., s. 40.

²³⁵ A.e., s. 41.

de “tenzihen mekruh” derecesini aşmamakla neticelenir. Her bir tetkikçi Allah’ın (c.c) kendisine verdiği temyiz etme gücüyle ve ilimdeki, imandaki vehbiyet ve yardımla bu iki ayrımı yapabilir.”²³⁶

Nebhânî, el-Hattâbî’nin bu ifadelerinin ayrıca İmam Suyûtî’nin görüşü olduğunu vurgular.²³⁷ Bu durumda bidat kavramına sadece zâhiri manasıyla bakıp onu yerilmiş bir kavram olarak görmek yanlıştır. Sözkonusu kavramın belki Arapçasının yaptığı olumsuz çağrışım bu kavrama “hasen” olabilecek fiillerin eklenmesini muhal kılacaktır. Zuhr-i âhir namazı yukarıdaki görüşler muvâcehesinde bir bidat-ı müstekbaha değil, bir bidat-ı hasenedir.

Şeyh Nebhânî zuhr-i âhirle ilgili risâlesini şu dört madde ile sonuçlandırmıştır:

1 – “Nebhânî, zuhr-i âhir namazı hususunda Allah’a (c.c) hulûsi kalp ile bağlı olan, şer’i şerife boyun eğmiş Müslümanlarla beraber olduğunu, bu noktada Peygamber’den (s.a.v) ve onun izini takip eden imamlardan vârid olan haberlerden istifade ettiğini bildirir.

2 – Bu namazı terkedenler ancak vesveselerinden, câhil ve fâsıkların iddialarından ve yeryüzünde fesâda sebebiyet vermek için içtihad iddasında bulunanlardan ötürü terketmişlerdir. Cuma’dan sonra öğle namazı kılmaya birilerini ikna etmenin zor olduğunu söyleyen Nebhânî, Cuma namazı, öğle namazı kılmayanın, farzı ya da nafil bir namazı kılmayanın cehaletlerinden dolayı Cuma namazından sonra öğle namazını kılmayı anlayamayacaklarını ısrarla vurgular.

3– Din hususunda içtihadta bulunmuş dört mezhep imamının bunca görüşüne rağmen, onların dışında delillerden yoksun birtakım görüşler ileri sürenler Nebhânî’ye göre ilimde, akılda ve dinde nâkıs olan insanlardır.

4 – Nebhânî, “Biz ancak Kur’an ve sünnetle amel ederiz ve bu ikisinden başkasıyla amel etmeyiz” diyenlere karşı şöyle demektedir: “Şüphesiz ki bu doğru bir cümledir. Fakat bunu diyenlerin bâtil tarafı dört mezhep imamının görüşlerine itibar etmemeleridir. Bu, Hâriciler’in görüşü gibidir ki, onlarda “Hüküm Allah (c.c) için” demişlerdir. Bu cümleyi Hz. Ali (r.a) işittiğinde: “Hak bir cümle ama, bununla bâtil murâd edildi.” demiştir. Dört mezhep, Kur’an ve sünneti açıklayan ne sarâhaten ne de

²³⁶ A.e., s. 42.

²³⁷ A.e., s. 42.

delâleten bu iki kaynaktan ayrılmayan, mutlak içtihad ile hükümlerin istinbat edildiği bir yapıdır.”²³⁸

3.4.6.8. Muhammed Bâhit el-Mutî'nin Görüşü

Muhammed Bâhit el-Mutî' (ö.1.303/1.935) zuhr-i âhir ile alakalı şu deliller üzerinde durmuştur:

“Cuma namazı ile alakalı konularda kesin olan ve üzerinde ittifak edilen şey, cumanın kesin bir surette farz olduğu, terkinin câiz olmadığı, inkâr edenin küfre gireceği, ihtilaf edilen konuların delillerinin de zannî olduğudur. Buradan hareketle Cuma namzına ilişkin farziyetin delili kesin, şartlarına ilişkin deliller ise zannîdir. Cuma kılınacak yerin şehir olması şartı ile devlet başkanının izin şartı, onlarsız cumanın olmayacağına dair bir durumdan dolayı değildir. Çünkü bu şartlarla Cuma namazı arasında bir münasebet yoktur. Zira o şartlar sadece Cuma namazının sükûnet ve huzurla kılınmasını sağlayan şartlardır.”²³⁹

Mutî' devamla şunları nakleder:

“Yine bilinmelidir ki, Allah Teâlâ rahmet ve keremiyle şunu takdir etmiştir: Müçtehidin, yerinde ve bir şekilde vardığı sonuç, Allah'ın (c.c) kendisi hakkındaki bir hükmüdür. Bu hükümle amel eden herkesin yaptığı iş, bir taat ve sahih bir ibadet olur. Eğer o müçtehid hata ederse, bu bizim bilgimize ve onun içtihadının vardığı sonuca göre değil, sadece Allah (c.c) katındaki hükme göre hata olur. Bizim bilgimize göre onun vardığı sonuç doğrudur. Bunda icmâ edilmiştir. Ve bil ki, üzerindeki sorumluluktan kesin bir surette kurtulmak ve bütün mezheplere göre farzı yerine getirmiş olmayı isteyen mükellef için ihtiyata en uygun olan; herhangi bir müçtehidin (çok küçük köy de olsa) cumanın farz olduğunu söylediği her yerde Cuma namazını kılması, ardından başka bir müçtehidin, şartlarını taşımadığı gerekçesiyle cumanın farz veya sahih olmadığını söylediği her yerde o günün farzına niyet ederek öğle namazını (zuhr-i âhir) kılmasıdır. Bunun sebebi dediğimiz gibi, Cuma namazının terk edilmesi, inkâr edilmesi ve gevşeklik gösterilmesi caiz olmayan kesin bir fârizadır. Bu

²³⁸ A.e., s. 42-44.

²³⁹ Muhammed Bahît el-Mutî, *Ahsenu'l-Karâ fi Salâti'l-Cumuati fi'l-Kurâ*, Cem'iyetu'l-Ezheri'l-İlmiyye, Kâhire, 2.Baskı, 1355/1936, s. 17.

durumu gösteren delil kat'î, bunun dışındaki ihtilafî konuların delilleri ise zannîdir.”²⁴⁰

3.4.6.9. Diyânet İşleri Başkanlığı'nın Zuhr-i Âhir Görüşü

Sonuç kısmını yazmadan önce, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun delillerin müzakeresinden sonra zuhr-i âhir namazı özelinde verdiği son karar aşağıdaki gibidir:

“Zuhr-i ahirle ilgili olarak tarafların ileri sürdükleri görüşlerin delilleri göz önünde bulundurulduğunda, bu namazı kılmanın gerekli olmadığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Hz. Peygamber zamanında Cuma namazının sadece bir yerde kılınmış olması, bir yerleşim biriminde birden fazla yerde Cuma namazı kılınmayacağı anlamına gelmez. Zira o dönemde böyle bir ihtiyaç söz konusu değildi. Ayrıca yeni inen ayetleri Hz. Peygamber'in ağzından işitme ihtiyakı içinde bulunan sahabenin, başka bir yerde Cuma namazı kılmalarını düşünmek mümkün değildir. Bir yerleşim biriminde bir yerde Cuma namazı kılınmaması sebebiyle Cuma'nın sahih olmayacağını söyleyen müçtehitlerin tamamı, ihtiyaç halinde birden fazla yerde cumanın kılınabileceğini kabul etmişlerdir. Nitekim, İmam Şafîî Bağdat'a gittiğinde birden fazla yerde Cuma namazı kılındığını gördüğü halde, buna karşı çıkmamıştır (Nevevî, Mecmû, IV/452; Şirbînî, Muğni'l-Muhtâc, I/544). Günümüzde ise, çoğunlukla bir yerleşim biriminde tek camide Cuma namazı kılınması mümkün olmadığından birden fazla yerde Cuma namazı kılınması kaçınılmaz olmuştur. İbadetlerde aslolan, kabul edilmesidir. Hz. Peygamber Yüce Allâh'ın, “Ben kulumun benim hakkımdaki zannına göre muamele ederim.” buyurduğunu bildirmektedir (Müslim, Zikir, 1; Tirmizî, Zühd, 51). Başka bir hadislerinde de “Ameller niyetlere göredir.” buyurmuşlardır (Buharî, Bed'ü'l-vahy, 1). Bu itibarla Cuma namazının kabul olunacağına inanarak kılınması ve bunda şüpheye düşülmemesi gerekir. Diğer taraftan zuhr-i ahir namazının ihtiyat sebebiyle kılındığını ileri sürmek, sağlam bir temele dayanmamaktadır. Zira, ihtiyat iki delilden kuvvetli olanı tercih etmektir. Halbuki, Cuma namazının farz olduğunu ifade eden ayet ve hadislere karşı, birden fazla yerde kılınmasının caiz olmayacağı konusunda bir delil bulunmamaktadır. Bir yerde

²⁴⁰ A.e., s. 18.

kılınması şartını ileri sürenlerin, ihtiyaç bulunduğu kılınabileceğini belirtmeleri de bunu göstermektedir. Kaldı ki Kur'an-ı Kerim'de, "Allâh bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar" (Bakara 2/286); "Allâh dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklememi." (Hac 22/78) buyrulmaktadır. Diğer taraftan ihtiyat, bir faydaya dayalı olmalıdır. Oysa, zuhr-i ahirin kılınması gerektiğini söylemek, insanların Cuma'dan sonra kılınacak sünneti terk etmelerine sebep olmaktadır. Farzdan sonra sünnet namazdan başka bir namaz olmadığı anlatılır ve uygulama da buna göre olursa, bu sünneti yerine getirenlerin sayısı artacaktır. Asıl ihtiyat, Allâh ve Rasulü Müslüman'ları ne ile sorumlu kılmış ise onları yerine getirmek, buna bir şeyi ilave etmemektir. Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında; 1. İki rekât olan Cuma namazının farziyetinin Kitap, sünnet ve icma ile sabit olduğuna, sıhhat şartlarından olan hutbenin Cuma namazının farzından önce okunması gerektiğine, 2. Cuma namazının farzından önce ve sonra, Hz. Peygamber'in nafil olarak namaz kıldığı sabit olduğundan, Cuma'dan önce ve sonra nafil namaz kılmanın sünnet olduğuna, bu nafil namazların dördü farzdan önce, dördü de sonra olmak üzere toplam sekiz rekât kılınmasının uygun olacağına, 3. Cuma namazının kadın, hasta, yolcu, hürriyeti kısıtlı ve cemaate katılamayacak derecede mazereti olanlara farz olmadığına, bununla birlikte kılmaları halinde namazlarının geçerli olup, ayrıca öğle namazı kılmaları gerekmediğine, 4. İmamla birlikte en az dört kişinin bulunduğu mezra, köy, belde, şehir gibi büyük veya küçük tüm yerleşim birimlerinde Cuma namazının kılınması gerektiğine, 5. Bir yerleşim biriminde birden fazla yerde Cuma namazı kılınabileceğine, bu sebeple zuhr-i ahir namazının kılınmasına gerek olmadığına, 6. Zuhr-i ahir namazını kılmak isteyenlere ise mâni olunmasının uygun olmayacağına, karar verildi."²⁴¹

²⁴¹ <https://kurul.diyaret.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/2990/cuma-namazi-ve-zuhr-i-ahir>, 29 Nisan 2019.

SONUÇ

Cuma namazı hem Kuran'dan bir ayet hem de Resulullah'ın (s.a.v) hadislerinden gelen sübutuyla hicretten önce meşru kılınmış önemli bir fârizadır. Resûlullah'ın (s.a.v) bizzat uygulamasına şahit olan sahabe ve tabiin nesli de O'ndan (s.a.v) gördükleri gibi Cuma namazına önem vermişler ve ona diğer namazlardan farklı olarak hadisler mucibince vücûb ve sıhhat şartları getirmişlerdir. Cuma namazının sıhhaten salim olması için de bu şartların sağlanmasına titizlikle riayet etmişlerdir. Tezimizin konusu olan Zuhr-i âhir namazı da Cuma namazının sıhhat şartlarının selef dönemindeki haliyle yerine getirilememesinden kaynaklanan durumlardan ötürü ortaya çıkmıştır. Resûlullah ve sahabe döneminde cumanın sıhhat şartlarına tam olarak riayet edildiğinden Zuhr-i âhir namazı kılınmamıştır.

Cuma namazının sıhhat şartlarından biri olan Cuma kılınacak yerin şehir hükmünde olması ve bu bağlamda bir şehirde birden çok camide Cuma kılınp kılınmayacağı meselesi Zuhr-i âhir için hem Hanefi Mezhebi'nde hem de diğer mezheplerde ana sebep olarak tebarüz etmiş ve ihtilafa müncer olmuştur. Zuhr-i âhir kılmaya delil teşkil eden ilgili hadiste de geçtiği gibi Cuma namazı ancak şehirlerde kılınır. Resûlullah'ın (s.a.v) Cuma namazını Medine'de Mescid-i Nebevî'de kıldırması, civar köylerdeki sakinlerin mahalle mescidlerinde Cuma'yı kılmayıp Cuma namazı için uzak mesafelerden Medine'ye yolculuk etmeleri, ülkeler fetholunduğunda mimberlerin şehir merkezindeki camiye dikilmesi gibi uygulamalar da buna bir örnektir. Diğer taraftan Cuma namazının şehir olan yerde yalnızca bir camide kılınmasının asıl kabul edilip, ancak bir Cuma camisi dolduğunda ikinci bir Cuma camisine ruhsaten izin verilmesi cumanın sıhhat şartları etrafında titizlikle uygulanan bir kaide haline gelmiştir. Bu itibarla hem Hanefi Mezhebi hem de diğer mezheplere göre bir cami dolmadan (ihtiyaç hasıl olmadan) başka bir camide ya da birkaç camide Cuma namazı kılmak caiz görülmemiştir. Mezhep imamlarının bu noktadaki ittifakı Cuma namazının taşıdığı sosyal ve siyasi önemden dolayıdır. Bu sebeple, uzak yerlerden dahi olsa merkezi bir camiye Cuma namazı için gelmek meşakkat sebebi olarak görülmemiş, bu durum hac ibadetine muhatap olan hacıların Kâbe'ye mali ve bedeni gereklilikleri yerine getirdikten sonra akın etmesine benzetilmiştir.

Cuma namazının sahih olması için sayıyı fazla tutan Cumhur'un görüşüne göre bugün Türkiye'nin birçok mezra ve köyünde Cuma namazı kılmak verilen sıhhat şartlarına göre hareket etmek mümkün değildir. Hanefilerde de buna ilaveten şehir, vakit ve genel izin gibi cumanın sıhhat şartlarından sayılan maddelerde derin ihtilaflar bulunmaktadır. Murâatu'l- hilâf kaidesi gereğince hem asgari adedin sağlanacağı hem de şehir tanımına uygun merkezi bir yerde Cuma namazı kılmak ve diğer sıhhat şartlarının ihtilafından kurtulmak için Cuma namazından sonra Zuhr-i Âhir namazının kılınmasını ihtiyat prensibinin ibadette belirleyici olduğu usûl kaidesinden hareketle faydalı görmekteyim. Dolayısıyla, üzerindeki sorumluluktan kesin bir şekilde kurtulmak ve bütün mezheplere göre farzı yerine getirmiş olmayı isteyen mükellef için ihtiyata en uygun olan, herhangi bir müçtehidin (çok küçük köy de olsa) cumanın farz olduğunu söylediği her yerde Cuma namazını kılması, ardından başka bir müçtehidin şartlarını taşımadığı gerekçesiyle cumanın farz veya sahih olmadığını söylediği her yerde o günün farzına niyet ederek Zuhr-i âhir namazını kılmasıdır. Zuhr-i âhir namazının kılınmasıyla muktedî olan kişi cumanın sıhhat şartlarıyla ilgili tüm tereddütlerden kurtulmuş olacaktır ki, bu da hadislerle tavsiye edilen bir durumdur. "Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyenle amel et" hadisi bu tavsiyeye delil teşkil etmektedir ve sahabe döneminde ibadet alanındaki tüm uygulamalar bu hadis ekseninde yapılmaktadır.

Modern zamanların bakış açısıyla Cuma namazını değerlendirirsek, Peygamber ve sahabe uygulamsından bağımsız bir anlayışla karşı karşıya kalırız. Onun için sahabenin Cuma algısıyla modern insanın Cuma algısı arasında büyük bir fark oluşmaktadır. Sahabenin Cuma anlayışı ona maddi ve manevi hazırlık, hürmet ve onda kardeşliği bulma, müslümanların bir ve beraberliğini izhar etme üzerine oturtulmuş iken, modern insanın Cuma algısı sadece ona son anda yetişip onu bir an evvel kılıp, hayatın akışına dönmekten ibarettir. Bu dünyevi algıyı tekrardan uhrevi bir algıya dönüştürmek için, genel bir izin talimatıyla Cuma öncesi maddi ve manevi olarak hazır hale getirilmeli, Diyanet İşleri Başkanlığı her bir ilçe ve beldede birden fazla Cuma camisi tayin ve tesbit etmelidir. Ancak bu durumda cumanın sıhhat şartlarının ihtilafından bütünüyle çıkılmış olur.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerim.

AHMED ZÜHDÜ, Es-Seyyid, **el-Mecmuatü'z Zühdiyye Fi'l Ahkamü'd Diniyye**, İstanbul, Dersaadet Matbaa Osmaniye, 1933.

ÂLÛSÎ, Ebu's-Senâ Şihabuddin es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, **Rûhu'l-Meâni**, Thk., Alî Abdalbâri Atıyye, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 1. Baskı, 2001.

AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed b. Ahmed, '**Umdetü'l-karî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Mektebetü'l Mustafâ el-Halebî, Halep, 1972.

AZÎMÂBÂDÎ, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, **Avnu'l-Ma'bûd Şerhi Suneni Ebî Dâvûd**, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

BEGAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ, **et-Tehzîb fi Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'**, Thk., Adel Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muaviz, Dâru'l Kutubü'l-İlmiyye, Lübnan, 1.Baskı, 1998.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. El-Huseyn, **Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifet-i Ahvâli Sâhibi-ş-Şerîa'**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2.Baskı, 2002.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuk-i İslamiyye ve Islahat'ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Cu'fî, **el-Cami'u's-sahîh**, Daru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, Thk. Şuayb Arnavut vd. Beyrut, 2011.

BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmail, el-Camiu's-Sahih, Trc., Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987.

CALDER, Norman "**Serahsi, Şirazi ve Maverdi'ye Göre Cuma Namazı ve Siyasi İktidarın Hukuki Teorisi**," Trc., A. Bülent Baloğlu, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, No: 18, Bahar 1992.

CEZERÎ, Abdurrahman, **Dört Mezheb'e Göre İslam Fıkhi**, Trc., Mehmet Keskin, Çağrı Yay, İstanbul, 4.Baskı, 1993.

DALGIN, Nihat, **Gündemdeki Tartışmalı Dînî Konular**, Erol Matbaacılık, Samsun2003, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, Sünen, bibliyografya ya eklenmedi).

DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, **Sünen Müessesetü'r-Risâle**, Beyrut, 1.baskı, 2004, Bâbu Men Tecibu Aleyhi el-Cum'a, c.II, s.305 Hadis No: 1576.

DAVUDOĞLU, Ahmet, **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, Işık Yayınları, İzmir, 2013

DİHLEVÎ, Alim b. El-Alâ el-Ensârî, **el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye**, Thk., el-Kadi Seccad Huseyn, İdaretü'l Kuran ve Ulumi'l İslamiyye, Karaçi, 1990.

DOĞANAY, Ekrem, **Cuma namazı ve Hükümleri**, Elif Matbaacılık, Ankara, 1986.

- DÖNDÜREN, Hamdi, M. Beşir Eryarsoy, Cengiz Yağcı, **Cuma namazı, Şamil İslam Ansiklopedisi**, Haz. Duran Kömürcü, Şamil Yayınevi, 1990.
- EL-HİN, Mustafa, Mustafa el- Buğd, Ali el- Şerbecî, **el-Fıkhü'l-Menhecî alâ Mezhebi İmam eş-Şâfii**, Trc., Ali Arslan, Arslan yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1994.
- ELMALILI, M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Nebioğlu Basımevi, İstanbul, 2.Baskı, 1960.
- ERDOĞAN, Bayram, **Dört Mezhebe Göre Cuma Namazı**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 2002.
- GARYÂNÎ, Sâdık Abdurrahman, **el-Fıkhü'l-Mâlikî ve Edilletuhû**, Müessesetu'r-Reyyân, Beyrut, 1.Baskı, 2002.
- HEYET, **el- Mevsuat'ül Fıkhiyye**, Vizêrat'ül Evkaf ve Şuun'ül-İslamiyah, Darü's-Safve, Kuveyt, 1. Baskı,1992.
- HACI ZİHNİ EFENDİ, **Nimet-i İslam**, Tdk. Ali Fikri Yavuz, Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1998.
- HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim, **Mültekâ'l-Ebhur**, Lübnan, 1.Baskı, 1989.
- HALEF, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef, Kifâyetu't-Tâlibi'r-Rabbânî Şerhu Risâleti'bni Ebî Zeyd el-Kayrevânî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, Baskı yok, 1991.
- HAS'AMÎ, Ebu'l Kâsım Abdurahman b. Abdillâh b. Ahmed es-Suheyli el-Mâlekî, **er-Ravdu'l-Unûf fî Tefsîri's-Sîreti'n-Nebeviyyeti libni Hişâm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- HASKEFÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdurrahman e-Hanefî, **ed-Dürü'l-Muhtar**, Thk., Abdul Munin Halil İbrahim, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 2002.
- İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emin, **Haşiyetü'r-Reddi'l-Muhtâr alâ Durri'l-Muhtâr**, Mısır, 2.Baskı, 1984.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî, **Musannef**, Dâru Kurtuba, Lübnan, 1. Baskı, 2006.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed el-Horasânî, **el-İhsân Fî Takrîbi Sahîhi İbn-i Hıbbân**, Thk., Şeyh Halîl b. Me'mûn Sîmâ, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, 1.Baskı, 2004.
- İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Muâfirî, **Es-Sîyratu-n Nebeviyye**, Thk., Saîd Muhammed Lahhâm, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- İBN HUMÂM, İmam Kemâl-üddîn Muhammed b. Abdulâhid Es-Sivâsî el-İskenderî el-Maruf bi ibn-i Hümmam el-Hanefî, **Şerhü Fethi'l-Kadîr**, Mektebetü'l-Mustafa, Halep, Suriye.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail ed-Dimaşki, **Tefsîr'ül-Kur'an-ül Azîm**, Al-Faruk ül-Hadîse li't-Tıbaati ve'n-Neşr, Kahire, 2000.
- İBN KUDÂME, Ebî Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî, **el-Kâfi**, Hicr Et-Tıbaa ve-Neşri ve-Tevzi' ve İ'lâm, 1.Baskı,1998.

- İBN KUDÂME, Ebu'l-Ferec Şemsuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, **Şerhu'l-Kebîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1.Baskı, 1994.
- İBN MÂCE, Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, **Sünen-i İbn-i Mâce**, Dâru İhyâi-t Turâs, 1975.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b. Nüceym el-Henefî, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâ'ik**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 3.Baskı, 1993.
- İBN RÜŞD, Ebu'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn-i Ahmed el-Kurtubî el-Endelusî, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Thk., Dr. Abdullah el-Abâdî, Dâru's Selâm, Mısır, 3.Baskı, 2006.
- İMÂDÎ, Abdurrahman bin Muhammed el-Hanefî, **Nihayet'ül Murâd fî Şerhi Hidayeti'bni'l-İmad**, Thk., Abdurrezzak el-Halebi, Dar'ul Beyrutî, Dimeşk, 2. Baskı, 2004.
- KARAMAN, Hayrettin, **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- KÂSÂNÎ, Alâuddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd el-Hanefî, **Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, Thk., Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2.Baskı, 2003.
- KONEVÎ, Nuh b. Mustafa, **el-Lüma fî Âhiri Zuhri'l-Cum'a**, Trc., Ali Kaya, Emin Yayın Dağıtım ve Eğitim Hizmetleri, İstanbul, 2005.
- , **el-Lüma fî Âhiri Zuhri'l-Cum'a** Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Kısmı, Numara:1782, 2. Baskı Hicri 1177.
- KÖKSAL İsmail, "Zuhr-i Ahir Meselesi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. CXI, sayı: 2, Diyarbakır, 2001.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- LEKNEVÎ, Muhammed Abdulhay el-Hindi, **Fetava el-Leknevi**, Thk.: Salah Muhammed Ebu'l Hac, Beyrut, Daru İbni Hazm, 2001.
- MUSTAFA, İbrahim, vd. **el- Mu'cemü'l-Vesîf**, Daru'd-Da've, Türkiye, Baskı yok, 1989.
- MAKDÎSÎ, Abdurrahman b. İbrahim, **el-Uddeh fî Şerh'il Umdeh** Müesset'ür-Risâle, Lübnan, 1. Baskı, 2008.
- MEVSİLÎ, Abdullah b. Mahmud, **el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr**, Dar'ür Risale el-Alemiyye, Dimeşk, 1. Baskı, 2009.
- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim b. El-Haccac b. Müslim el-Kureyşî, **el-Cami'u's-sahîh Tayyibetu'n-Neşri ve't-Tevzî'**, Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1999.
- NAİM, Ahmed, **Tecrid-i Sarih Tercemesi**, , Emel Matbaacılık, Ankara, 8. Baskı 1983.
- NEBHÂNÎ, İsmâil İbn Yûsuf, **Peygamber Efendimizin Mûcizeleri**, Trc., Abdülhâlık Duran, Uygun Basıl Ltd., İstanbul, 1997.
- NEBHÂNÎ, İsmâil b. Yusuf, **Husnu's-Şir'a fî Meşruuiyeti Salati Zuhri İza Teadeded ala Mezahibi'l Erbaa**, 2.Baskı, 1946.

- NESEFÎ, Abdullah Ahmed b. Mahmud, **Kenzû'd-Deka'ik**, Mektebet'ül Büşra, Pakistan, 1. Baskı, 2010.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, **el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslimm b. Haccâc**, Dârü'r- Reyyân li't-Turâs, Kâhire, 1.Baskı, 1987
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, **el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb**, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1. Baskı, 1996.
- NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, **el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn**, Thk., Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan, 1. Baskı, 1990.
- NÛMÂNî, Mevlânâ Şiblî, **Sîretü'n-Nebî**, Trc; Yusuf Karaca, İz Yayıncılık, İstanbul, 3.Baskı, 2008.
- PALA, Ali İhsan, **İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi**, Fecr Yayınları, Ankara, 1. Baskı, 2009.
- SADRU'Ş-ŞERÎ'A, Ebü'l-Meâli Mahmud b. Sadruş Şeriah İbn Maze el-Buhari, **el-Muhîtü'l-Burhâni**, Mektebetü'r- Rüşd, Riyad, 1. Baskı, 2004
- SAN'ÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî el-Yemenî, **Neylü'l-Evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr**, Thk., Heyet, Dâr'ul-Kelim et-Tayyib, Dımeşk, 2. Baskı, 2009
- SAN'ÂNÎ, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm el-San'ânî, **el-Musannef**, Mektebu'l-İslâmî, Karaçi, 2. Baskı, 1983.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî **el-Mebsut**, Thk., Ebi Abdillâh Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail eş-Şafii, Dar'u'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1.Baskı, 2001.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî, **Usulu's-Serahsî**, Thk., Ebu'l Vefa el Efğani, İhyâu'l-Mearifi'n-Nu'maniyyeh, Haydarabad, t.y.
- SİNDÎ, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî el-Hanefî, **Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Sünen-i İbn Mace**, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1.Baskı, 1996
- SUBKÎ, Takiyyüddin Ali b. Abdil Kâfi, **Fetava es-Subki fi Furu'il Fıkh'iş-Şafi**, Beyrut, Dar'ül Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 2004.
- ŞEYH NİZÂM, **el-Fetâvâ el-Hindiyye**, Dârü'l-Fikr, Mısır, 2.Baskı, 1991.
- ŞÂFÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, **el-Umm**, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1.baskı, 1993, c.I s.329.
- ŞÂTİBÎ, Ebu İshak, **el-Muvâfakât**, Dar'ul Ma'rife, Lübnan, 2.Baskı, 1996.
- ŞİRÂZÎ, Ebû İshak Cemâlüddîn İbrahim b. Alî b. Yusuf, **el-Muhezzeb fî Fıkhî'l-İmâm eş-Şâfi**, Thk, Muhammed Zuhaylî, Dârü'ş-Şâmiyye, Beyrut, 2. Baskı, 2001.
- TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed **Hâşiye 'alâ Merâki'l-Felâh**, Matba'atu'l-Halebî, Kahire, 2.Baskı, 1970.
- TEHÂNEVÎ, Eşref Alî et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osman et-Tehânevî, **İ'lâu's-Sünen**, İdâratü'l-Quran ve Ulüm'ül-İslamiyye, Pakistan, 3. Baskı, H. 1415.

ZEBÎDÎ, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Lâtif, **Sahih-i Buhari muhtasarı**

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, Beyrut, 1996.

ZEYLAÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefî, **Nasbu'r-Râye Fî Ahâdisi'l-Hidâye**, Thk., Ahmed Şemsü'd-Din, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1996.

ZUHAYLÎ, Vehbe **el-Fıkh'ul-İslam ve Edilletühü**, Dar'ül fikr el- Muasır, Dimaşk, 4. Baskı, 1977.

<https://kurul.diyamet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/2990/cuma-namazi-ve-zuhr-i-ahir>, 29 Nisan 2019.